

VIGILIA

FELELŐS SZERKESZTŐ:
MIHELICS VID

ANDRIĆ, IVO
CSANÁD BÉLA
FAZEKAS LAJOS
HORVÁTH RICHÁRD
JÉKELY ZOLTÁN
KERESZTURY DEZSŐ
KÓSA FERENC
MEDVIGY MIHÁLY
MIKES MARGIT
PÁLYI ANDRÁS
SINKÓ FERENC
SZIGETI KILIÁN
TAXNER ERNŐ
írásai

1964 FEBRUÁR

Ára: 5 forint

TARTALOM

	Oldal
<i>Medvigy Mihály</i> : Az eddigi Pál pápák	65
<i>Keresztury Dezső</i> : Vers két hangra — Sik Sándor emlékének (Vers)	69
<i>Horváth Richárd</i> : A mai vallásos ember jellegzetes arcvonásai	71
<i>Jékely Zoltán</i> : Weöres Sándorról írtam 1938-ban, Klematisz, A negyve- nedik ős (Versek)	76
<i>Kósa Ferenc</i> : A Collectio Rituum egy esztendeje	77
<i>Fazekas Lajos</i> : Megtörtél, mint a kar hajlása (Vers)	82
<i>Taxner Ernő</i> : Dürrenmatt	83
<i>Ivo Andrić</i> : Az olovói csoda (Elbeszélés)	95
<i>Mikes Margit</i> : Csak egy fűszál (Vers)	98
<i>Mihelics Vid</i> : Eszmék és tények (A vallásszabadság kérdése a zsinat előtt)	99
<i>Szennay András</i> : A kis út (A gyermeki és a felnőtt-hitről)	103

NAPLÓ:

A pápa szentföldi zarándoklata (<i>Sinkó Ferenc</i>) 105; Ivo Andrić (<i>Csanád Béla</i>) 109; Az olvasó naplója (<i>Rónay György</i>) 111; Színházi krónika (<i>Doromby Károly</i>) 117; Képzőművészet (<i>Dévényi Iván</i>) 119; Zenei jegyzetek (<i>Rónay László</i>) 122; Filmek világából (<i>Bittei Lajos</i>) 124; A kegyelem regénye — költött levelekben (<i>Pályi András</i>) 125; Liturgikus énekek magyar szöveggel (<i>Szigeti Kilián</i>) 127; Jegyzet- lapok (r. gy.) 128	105
--	-----

Felelős szerkesztő:

*Mihelics Vid*Főmunkatársak: *Doromby Károly, Pfeifer János, Radó Polikárp*Felelős kiadó: *Saad Béla*

Kiadja a Vigilia munkaközösség

A felelős szerkesztő a hét első három napján fogad a szerkesztőségben (V., Kossuth L. u. 1.), lehetőleg az időpont előzetes megbeszélése alapján. Kéziratokat Budapest 5. Postafiók 195. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest V., Kossuth Lajos utca 1. A Vigilia postatakarékpénztári csekk-számla száma: 37.343. Külföldi előfizetések: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József nádor tér 1. Ugyfélszolgálat. Index-szám: 26.921.

Megjelenik minden hónap elején

Ára: 5,— forint

AZ EDDIGI PÁL PÁPÁK

A pápák önkéntes névválasztásának részben kegyeleti jellege van, részben program-vonatkozása. Olykor csak a tisztelet adóját óhajtja le-
 róni az új pápa egy-egy nagy előd vagy szent eszménykép iránt, más-
 kor viszont a név azt jelzi, milyen irányt kíván képviselni pápai kor-
 mányzása során. Az is előfordul, hogy a név választásával rejteni akarja
 szándékát, azt, hogy szakít névelődje politikájával. Ez az utóbbi volt az
 eset *XII. Pius* trónraléptekor. Elődje nevét vette föl, noha éppen nem
 követte annak kevésbé diplomatikus hajthatatlanságát, de az irányválto-
 zást sem akarta különösebben hangsúlyozni. Az előző *Pius* névválasztása
 viszont kifejezett csatlakozás volt „Krisztusban mindent megújítani” szán-
 dékozó szent névelődjének irányához. Az áldott emlékü *XXIII. János* a vil-
 lág nem csekély meglepetésére olyan nevet vett fel, amely csaknem öt és
 fél százada nem volt szokásban, sőt amelyet középkori viselőinek szeren-
 csétlen politikája egyenesen rosszhangzásává tett. Így fejezte ki a nagy
 pápa, hogy mindenben a maga útját szeretné járni. A mostani pápánév-
 nek negyedfél évszázada nem akadt viselője, s a trónralépő *Montini* bi-
 boros kifejezetten hangoztatta is, hogy nem Pál-nevű elődeinek sorában
 keresi példaképét. Az új név tehát közvetlenül *Szent Pál* aposzól emléké-
 t idézi, aki „mindenkinek mindene” kívánt lenni, hogy mindenkinek javára
 lehessen. Ennél korszerűbb és többet ígérő pápai munkatervet aligha lehe-
 tett volna választani. Ámde ha nincs is ezen túlmenő programadó szán-
 dék a Pál névben, véletlen jelképszerű értelme mégis tagadhatatlan. Az
 eddigi Pál pápák ugyanis valamennyien szintén nagy korfordulók idején
 kormányozták Krisztus egyházát. Érdemes tehát meglátogatnunk őket a
 múltban, és rávilágítani alakjukra a történelmi emlékezés fényzőrójával.

Szent I. Pál pápa (757—767) abból a római családból származott,
 amelyre később az *Orsini* hercegek vezették vissza eredetüket. Megválasz-
 tásáig is a Pál nevet viselte, hiszen a XI. század előtt nem volt még szo-
 kás új nevet választani. Ő volt az első a pápák sorában, aki nemcsak
 egyházfőként, hanem világi uralkodóként is trónra lépett. Elődje — egy-
 szersmind testvérbátyja — az a *II. István* volt, aki 756-ban adománykép-
 pen megkapta *Kis Pipin* frank királytól a longobárd megszállás alól fel-
 szabadított Itália jelentős részét. Ezek a területek jog szerint a Bizáncban
 uralkodó római császár birodalmához tartoztak. A pápa továbbra is a
 császár alattvalója maradt, de ennek ellenére kénytelen volt frank irány-
 ban tájékozódni, hiszen Bizánc nem volt már képes sem a saját nyugati
 birtokait megvédeni, sem a pápai szék függetlenségéért kezkeskedni. Már
II. István „római patricius” címet adott Pipinnek és fiainak, hogy egy-
 szer s mindenkorra érdekeltté tegye őket Róma belügyeiben. Am *I. Pálnak*
 nemcsak a székfoglalása, hanem a halála is korszakot nyit. Megválasztá-
 sakor még közvetlen bizánci befolyás próbált érvényesülni, utolsó beteg-
 sége folyamán pedig már a róma-környéki nemes családok mozgolódtak
 az immár világi fejedelemséget is jelentő pápai trón megszerzése irányá-
 ban. Elkezdődtek tehát azok a zavargások, amelyek a frank-német „ró-
 mai császárság” létrejöttét és ismételt beavatkozásait tették szükségessé
 mindaddig, míg a pápaság egyedül is eléggé erős lett a maga védelmére.

II. Pál (1467—1471), eredeti nevén *Pietro Barbo*, a velencei származá-
 sú *IV. Jenő* pápának volt honfitársa és unokaöccse. Mozgalmas időben
 lépett trónra. Még másfél évtized sem telt el azóta, hogy Konstantiná-

poly, az utolsó keletrómai császár székvárosa a szultán kezére került. Nyugaton, Európa másik végén ugyanekkor sikeres háború folyik: a török kiszorítása a spanyol félszigetről. Délen néhány év múlva hajózza körül *Bartolomeo Diaz* a Jöreménység-fokát, és új időszakot nyit meg vele: a felfedezések és a missziók hőskorát. Az előző pápa, a jeles humanista *II. Pius* éppen a görög kereszténység felszabadítását célzó keresztes hadjárat ügyes-bajos előkészületei közben távozott az élők sorából. A pápaválasztásra egybegyűlt bíborosok — nem először a történelemben — választási „kapitulációt” (megállapodást) kötöttek egymással, hogy bármelyikük kerül is majd Szent Péter székébe, tovább szorgalmazza a török háború ügyét, s a szükséges egyházi reformok érdekében három éven belül egyetemes zsinatot hív össze. Mint a reneszánsz-ember hatalmi akaratának jellegzetes megnyilatkozása az is benne volt a kapitulációban, hogy az új pápa nem fogja kinevezéseivel a bíboros testület létszámát 24 fölé emelni, és hogy egyikük vérrokonait sem juttatja be oda. Az előbbi pont a tagok jövedelmét és befolyását védte, az utóbbi az egymással szemben álló pártok valamelyikének erősödését volt hivatva megakadályozni. *II. Pál* a pápai cselekvőképesség erkölcstelen megkötésének minősítette, és nem tartotta meg e két pontot, de a többire (nézve sem látta kedvezőnek az idők járását. A kívánt egyetemes zsinat (az *V. lateráni*) csak negyvenöt év múltán jöhetett létre, a nagyszabású hadi vállalkozás pedig (a lepantói győzelem) épp egy jó évszázadon át várattott magára. A pápa azonban megtett annyit, amennyit tehetett, s a kereszténység hős harcosát, a török ellen orozslánként küzdő albán *Skander béget* jelentős pénzüsszeggel támogatta.

II. Pál atlétaalkatú, szép férfi volt, és ezt tudta is magáról. Eredetileg a *II. Formosus* nevet akarta felvenni, hogy e szép régi pápanév felújításával is hangsúlyozza méltóságteljes és rokonszenvet keltő megjelenését. Környezete azonban szót emelt a tetszelgés látszata ellen, s a pápának becsületére válik, hogy hallgatott az okos szóra. Maga az ötlet azonban mutatja, hogy a korszellem, a humanizmus profán siker- és dicsőségvágya már egy pápát is megérintett. Maguk a humanisták azonban nem nagyon lelkesedtek *II. Pál*ért. Zokon vették, hogy megszüntette a római Akadémiát, amely a neves *Pomponius Laetus* vezetése alatt összeküvés gyanújába is került. Ez ugyan nem volt egyéb felnőtt emberek komolytalan játékánál, amelyben *Pomponius* mindössze „pontifex maximusnak” nevezte magát, mégis szabadságának vesztésével kellett bűnhődnie a félreérthető tréfaért. Még inkább fájlalták azt az intézkedést, hogy a pápa feloszlatta a szentszéki fogalmazók („abbreviátorok”) népes testületét, amelynek tagjai állásukat pénzen vásárolták, hogy a jövedelmet életjáradék módjára, minden érdemleges munka nélkül hűzhassák. Az egyik elbocsátott fogalmazó, a humanista *Plantina*, dühében pápatörténetet írt csak azért, hogy *Pált* befeketíthesse, mint a tudományok és a művészetek barbár ellenségét. Ám ez nem volt egyéb rágalomnál, hiszen a pápa felismerte például a könyvnyomtatás jelentőségét, és támogatta az Itáliába települő első német nyomdászokat. Maga is gyűjtött érmeket és régi bronzokat; sőt híres gyűjteménye volt vésett drágakövekből az általa emelt római Szent Márk-palotában, amely „Palazzo Venezia” néven máig az örök város egyik nevezetessége.

III. Pál (1534—1549) a római születésű *Alessandro Farnese* nemcsak századfordulón és korfordulón él, hanem a saját élete maga is valóságos pálfordulás. Pályája a XV. század utolsó évtizedében ívelt magasba. Rómában ekkor *VI. Sándor* uralkodott. A *Borgia*-pápa politikai lángelme

volt, magánélete azonban nem sokban különbözött a reneszánsz idők világi fejedelmeinek átlagától. Alessandro Farnese maga is így élt, amikor a pápa bizalma feléje fordult. A trónralépő VI. Sándor először főkincs-tartóvá nevezte ki, majd az első adódó alkalommal közvetlen munkatársává, bíborossá tette. A tehetséges fiatal bíboros azonban külön ember és külön pap lett gazdájánál. A város ekkor már tele volt a firenzei próféta, *Savonarola* kemény beszédeinek hírével, és a kor bűneit ostromozó versei sem voltak ismeretlenek. Az ifjú Farnese ráébredt felelősségére, és megkomolyodott. A pápai székbe emelkedése — négy évtizeddel később — az egyház reformkorának hajnalhasadását jelentette. Izig-veérig reneszánsz-ember volt ugyan, udvari ünnepesein bohócok és énekesnők szerepeltek, de ugyanakkor a derék és buzgó főpapok egész sorát tűntette ki a bíborral. A hit tisztaságának védelmére állandó jellegű hatóságot szervezett Rómában, amely Szent Officium néven maig működik. A pápa akaratából bizottsági munkával terv készült a pápai kormányzat reformjáról. A pápa hozzájárult a jezsuita rend megalapításához, és hihetetlenül fáradságos diplomáciai előkészítés után összehívta az egyházi megújulás korszakot nyitó törvényhozó testületét, a trentói egyetemes zsinatot. Még túl is élte a zsinatnak nagyfontosságú határozatokkal záruló, első ülészeit. Öregkori hajlott testtartása, szakállas arcának vonásai, gyanakvó nézése jól ismeretesek azokról a kitűnő portrékról, amelyeket *Tiziano* festett róla. Síremléke — *Guiglielmo della Porta* remek alkotása — méltó helyen áll a Szent Péter-templomban, közvetlenül a pápai trónus mellett.

Míg a Farnese-pápa két világ határmezsgyéjén áll, a következő Pál már teljesen a komoly és szenvedelmes egyházi reformkor embere. *IV. Pál* (1555—1559), a nápolyi *Giampietro Caraffa*, régtől fogva a megújulási mozgalom harcosa volt. Nem várt zsinatra, hanem mint Chieti püspöke már 1507 óta emberi tekintetet nem ismerve maga reformálta saját egyházmegyéjét. Tagja volt „az isteni szeretet oratóriuma” nevű római testvérületnek, az új szellemiség központi tűzhelyének. Résztvett az egyik legjelentősebb reform-szerzetesrend, a theatinusok alapításában; sőt első generálisukká lett, és még pápakorában is szívesen viselte a szerzetesruhát. Benn dolgozott *III. Pál* reformterv-bizottságában is. Mint uralkodó, sokat törődött népének anyagi jólétével is: megjavította Róma élelmiszer-ellátását, és mérsékelte az adóterheket. Igen nemes oélokot követett, de, sajnos, egyénisége éppen nem volt szerencsés alkatú. Heves és hirtelen fellobbanó délolasz természetével kegyetlen szigor és kiméletlen nyersség párosult. Hetvenkilencéves aggastyán volt, amikor trónra lépett, de magas kora nemhogy mérsékelte volna, hanem még fokozta kellemetlen tulajdonságait. Össze is különbözött a Habsburg-uralkodóházzal, amelynek különösen a spanyol ágát sehogy sem szívelte. *V. Károly* császárt nem tartotta igaz katolikusnak; lemondását és utódjának, *I. Ferdinándnak* trónraléptét pedig érvénytelennek jelentette ki. A spanyolokkal és németekkel szemben nyíltan francia oldalra állott. *Erre II. Fülöp* spanyol király — lelkiismeretének megnyugtató végett — szakvéleményt kért a louvaini egyetemtől, hogy szabad-e háborúba keverednie a Szentszékkal, majd a hírhedt *Alba* herceg vezetésével megindította csapatait Róma ellen. A pápa kénytelen volt egyezkedni és megszakítani a francia szövetséget. De nemcsak külpolitikája, hanem minden dicsőretet megérdemlő reformtevékenysége is túlmént olykor-olykor a józan mértéken. Jellemző, hogy a jezsuita rend alkotmányával sem volt megelégedve; rájuk erőltette a közös zsolozsmázást, és életfogytiglan vá-

lasztott generálisuk hivatali idejét három évre korlátozta. Az „Utolsó ítélet”-en, *Michelangelo* óriási faliképén a pápa megbízásából *Daniele da Volterra* ruhát festett a mezítelen alakokra; amint a kortársak mondták, nadrágot húzott rájuk. Akkoriban az Inkvizíció illetékessége igen széles körre terjedt, hiszen nemcsak a hitellenes bűncselekmények, hanem az erkölcstelen életmód, a cáromkodás vagy a böjtök megszegése is eléje tartozott. IV. Pál hétről hétre személyesen elnökölt e fontos hatóság tanácsulésain, vigyázott a bírák megvesztegethetetlenségére és az eljárás komolyságára. Ez sokat ártott kezdeti népszerűségének. A pápa voltaképp ugyanazt a szigorú fegyelmet próbálta alkalmazni Rómában, amellyel vele egyidejűleg *Kálvinnak* sikerült Genfét „protestáns Spártává” alakítania. Ám a szabadságszerető olasz lelkiség korántsem volt olyan türelmes, mint a genfi franciák. Ahogy Savonarola idejében Firenze, úgy most Róma lázadt fel, mihelyt csak tehetette, az „erkölcstörvényszék” és az embertelennek érzett puritanizmus ellen. A pápa halála után a tömeg megrohamozta és feldúlta az Inkvizíció épületét, éppen kétszázharminc évvel előzve meg a Bastille-leromboló párizsiakat.

A csaknem ötven év múltán soron következő V. Pál (1605—1621) a Sziénából Rómába származott *Borghese* család sarja. Szepőlтелен, tisztaleletű férfi és mintaszerű pápa. Mint szellemes kortársa, *Bellarmino Szent Róbert* megjegyezte, egyébként is „igen épületes” pápa volt: nagyarányú építkezéseinek mindmáig sokat köszönhet Róma városképe. Nevét szívesen örökítette meg minden olyasmivel, amit időtállóknak tartott; ott olvasható például az 1452. óta épült új Szent Péter-templom homlokzatán. Felismerte az általános és ingyenes népoktatás korszakos jelentőségét, és jóváhagyta a piaristákat, az e célra alakult első önálló szervezetet. Azt kívánta, hogy az ő nevéből „Pál-féle társulatnak” nevezzék, noha az új szerzetnek ünnepélyes-fogadalmú renddé emelése már az utódjára maradt.

V. Pál arcvonásait kedves művésze, *Bernini* örökítette meg egy remekbekészült mellszobron. Onnét ismerjük a pápa kis hegyes szakállát és elégült, magabiztos tekintetét. Büszke volt vas-egészségére, és rugékonyságát rendszeres reggeli tornagyakorlatokkal igyekezett tartósítani. A nyugalmas felszín alatt azonban emésztő gondok rejlettek. A kincstárat, amelyet üresen talált, roppant államadósságok terhe nyomta. Ehhez járultak az egyház külső megpróbáltatásai. 1618-ban a cseh rendek a prágai vár ablakán dobták ki a Habsburg- király helytartóit, és protestáns ellenkirályt választottak maguknak. Ezzel kezdődött a „harmincéves vallásháború” a német birodalomban. Két és fél év múltán *II. Ferdinánd* leverte ugyan a cseheket, de a hosszú háborúskodásnak ezzel csak az első szakasza zárult le. Amikor a fehér-hegyi győzelem hírére V. Pál személyesen mondta a *Te Deum*-ot a német nemzet római templomában, az „*Animá*”-ban, nem is sejthette még, hogy a katolikus és a protestáns érdekek nagy erőpróbájából végül egy harmadik tényező kerül ki győztesen: a korlátot nem tűrő uralkodói abszolutizmus. Egy korábbi ügynek, a pápa és Velence viszályának végkifejlete azonban előre jelezte, mily megpróbáltatásokat hozhatnak az új idők a pápaságra.

A világpolitikai tekintélyében egyre inkább megfogyatkozó Velence törvényhozása alaposan megnyirbálta az egyházi intézmények vagyoni jogait. A hatóságok emellett figyelmen kívül hagyták az egyház akkori bíráskodó kiváltságát is, mert világi törvényszék elé állítottak két kifogásolható életű klerikust. Miután a tiltakozás mit sem használt, V. Pál szertartástilalom (*interdictum*) alá vetette Velence egész területét. A sze-

nátus egyházpolitikai tanácsadója ekkor Paolo Sarpi szervita tartományfőnök volt, a pápai tekintély ellensége, aki a protestantizmussal rokonszenvezett. Tanácsára a hatóság a szertartások zavartalan folytatására bírta a papságot, a vonakodó szerzetesrendek (a kapucínusok, theatínusok, jezsuiták) működési engedélyét pedig megvonta. Sarpi és társai valósággal irodalmi harcot indítottak a pápa ellen. A feszültség egy teljes évig tartott. Végre, francia és spanyol közvetítéssel létrejött a béke: a pápa feloldotta az egyházi büntetéseket, Velence pedig átadta az egyháznak a vád alá helyezett két klerikust, a törvényeken azonban nem változtatott. V. Pálnak — keserű szájjal — be kellett érnie a szenátus nyilatkozatával, hogy Velence „szokásos mértéktartása és vallásos érzülete szerint” fog eljárni a jogszabályok végrehajtásánál. Sarpi szolgálatait hazája állandó védelemmel viszonozta; sohasem engedte, hogy az Inkvizíció kezére kerüljön. Szobra áll Velencében.

A Pál pápák sora ezután napjainkig nem folytatódott. VI. Pál — az 1963. június 21-én trónralépett bresciai *Giambattista Montini* — talán még az eddigieknél is nagyobb korforduló pápája. Óriási tennivalók várnak rá: a II. vatikáni egyetemes zsinat eredményes befejezése és határozatainak végrehajtása, továbbá az egyházkormányzat központi hivatalrendszerének, a Római Kúriának újjászervezése, amelyet a világegyház igazgatásának szükségletei sürgetnek. Ehhez járul a keresztény egyházak és felekezetek minden oldalról várva várt egyesülésének előkészítése, és végül, de éppen nem utolsó sorban, hathatós közreműködés az egész emberiség új, békés világekorszakának születésénél. Az új pápát ragyogó képességei, lelkipásztori buzgósága és óriási diplomáciai tapasztalata kiváltképpen alkalmassá teszik a nagy feladatok vállalására. A többi — Isten kezében van.

VERS KÉT HANGRA

SÍK SÁNDOR EMLÉKÉNEK

*Lélek: ős emlékezet,
szárnyas játék, s büntudat;
tömbök, fénysíkok alatt
csira-álmú életek.*

*Az éj egén, hol nincs se nap se felhő,
a mindenség kristályán betör az Őr, s a jég
mindenre ráteszi áttetsző fém-kezeit;
meztelen tükrök tükrözik a meddő
világosságot; sajog a lelkes létezés: hideg
a téli levegő, fagyott üveg; ...
béna tudatban néma láz:
feszül a vad várakozás;
s a hó kristályrácsán szétporló vatta-köd
pólyálja még a születni-kész gubancot,
amit a hantok
omlós, bontó-éptítő méhe főd.*

*Lélek: boldog lázadás,
újító, megújuló;
célba céltalan futó
nyúl; szelet-szívó parázs.*

Nem nyit a mandula még; lágy szélben fut a sugár;
csillogó bőrrel mozdul a meztelen
tenyészet; árad a gyors nedv: pár a párja után
fordul borzongva; fény zeng messze fenn:
tűzszárnyú igékkal szól le a nap;
ahogy kibontja ívét a szívárvány,
sarjadó mozdulással felel az ég jelére,
kitárultan, halott héját letépve,
a forrva ujjaéledő anyag;
s halk diadallal jön elő a vad
mélységek árnyából a tavasz lángján
kigyúlt szemmel az aranyszőrű bárány.

Lélek: mag, velő s burok;
rejtve termő szüzi éj,
buján feslő szenvedély;
egy s örök lánokban húfok.

Ahogy egy derűs nő pihen a méz-sűrű
verőfényben, a lombos kerti fák között,
befelé fénylő mosollyal figyelve, hű
szíve alatt, hogy érik, nő, amire vár, —
úgy hever a teremő tétlenségbe öltözött
rónán, hegyen, völgyön a nyár:
tündérsziget a parttalan óceán ölé:
körötte titkos mélyel-árnyal a világ
örvénylik önmagába-zártan, szólanul; —
egy kis boldog tudat: megvillan s visszahull a mély
törvénybe; elsóhajtva világteremtő szavát,
ahogy a tornyos hullám felcsap s elsimul.

Lélek: izzó reszketés,
vad dzsungelben dobverők;
kín s kéj kétes bére: góg;
buzgó szív erébe kés.

Nagy ősz jön, ó, gyönyörű ősz,
mint a világ olyan idős
s oly tűnő, mint az ökörnyal:
lebeg, leszáll,
leomlik önnön pompája alatt;
s ahogy a fönix máglyájára lép,
pusztulva védi gyümölcs-életét
a megújuló örök pillanat...
a kertben mint örült szökökutak
pergetik a fák kigyúlt lombjukat;
az élet bomló gazdagságba rothad:
feltámadni temetkeznek a holtak.

Lélek: örökké itt van s elsuhan,
láng szív pernyéje, méz epe,
magát lezáró párhuzam,
dallam: hang s ritmus összege;
harc; cél s erő gyümölcse: tett.
sóvárgás: kint s bent végtelen,
bilincsoldó, teremő képzelet;
szabad sors, végső értelem.

Keresztury Dezső

A MAI VALLÁSOS EMBER JELLEGZETES ARCVONÁSAI

Nemcsak a tudásanyagunk lett mérhetetlenül több, hanem a szempontok, az elvek is egészen mások lettek, amelyekkel tudásanyagunkat nézzük és rendszerezjük. Mindennek vetülete van még a legkonzervatívabb részünkre, a beidegzett szokásainkra, hagyományainkra, vallásosságunkra, lélegkondozásunkra is. Az lesz az új norma, ami ősi normákat esetleg szétdobott s amit valamikor csak mint veszedelmet tudtunk szemlélni és féltünk tőle. Most pedig akárhányszor rácsodálkozunk a felismerésre, hogy a mai embernek meg ez kell, ez a kedves neki. Ezen át lehet eljutnunk a lelkéig.

Ugyanannak a vallásosságnak számtalan megnyilatkozási formája van, mind az egyéneken, mind nagyobb közösségekben. Egy-egy falu, egy-egy táj, egy-egy plébánia, egy-egy népcsoport stb. közösségében. S ha nézzük az egyes ember viszonyát, viszonyulását a Végtelenhez, az Istenhez, nagyon gazdag itt is a skála. Lehet az mély vallásosság, kételkedés, közömbösség, hitetlenség, lassú elhalás, nemtörődömség, érdektelenség, keresés, nyugtalanság, szokás, külsőség, időnkénti felbuzdulás és átmeneti meghatottság, emlékezés, észszerű istenszolgálat, vad és egyoldalú szektarianizmus, vakbuzgótság, babonásság, heves és támadó ateizmus, lanyhaság, a múlt romantikájának fénye, örök emberi vágy meglöbbanása, istenkeresés, bizonyosság az Istenben, örök reménység őbenne, farizeus felületesség, bensőséges mélység, megszervezettség, üres egyesületesi, szétfolyó individualizmus és még más és más forma és fázis, egy-egy lélekben is.

Az ember egyéniségének és világmébének a kialakításában számtalan tényező hat. A kis ember lelke, szelleme olyan, mint a viasz. Belevésődnek a benyomások, a ráhatások, amiket a szülői ház, a bölcsőde, az óvoda, az iskolák, a társadalom, az élet lüktető sodra, az utca, a könyvek, az újságok, a mozi, a rádió, a televízió, az egyesületek, a munkahelyek, a tájak, a társaság, a kirándulások, az ismerősök, az idegenek: egyszóval egész környezete sugároz feléje és bele, a lelkébe, az egész életébe. És úgy, ahogyan. Amilyen feldolgozásban, *amilyen* módon, *amilyen* tendenciákkal kapja a legkülönfélébb anyagokat. S a sokszínű, és sokrétű hatásból kifejlődik valami határozott, vagy csak elmosódottan *ilyen*, vagy *olyan*, vagy *amolyan* ember. De az egyszer már kialakult emberen, legalábbis alapvető tendenciáin, már nagyon nehezen változtathat a másik ember is, és az élet is, amely átöleli, magábaöleli az egyéniségét.

Nagyon erősek, talán a legerősebbek a gyermekkor, a fiatalság ízei, színei, benyomásai, élményei a lélek mélyén, amelyek ha lesüllyednek is bennünk, olyan mélységekbe, ahol már nem is vesszük észre őket, ott mégis megvannak és minden ránkhatást befolyásolnak. És igyekeznek a maguk képerre és hasonlatosságára alakítani. S minél jobban öregszik az ember, annál inkább szeret ehhez a kezdeti-önmagához, ennek az élményeihez, ízeihez, színeihez visszahúzódni, visszameneckülni. S ezeket sokszoros szívárvány színeken látni. Gazdagabbaknak, érdekesebbeknek, mint akármikor is voltak. Sokan beléjük zárkóznak és így lassan-lassan kicsúsznak a mai élet szélére.

Az ember sokban ismeretlen és ismeretlen is marad. Az ember nagyon gazdag és nagyon változatos. Az ember nem fér bele sablonok-

ba. Bár határozott törvényei vannak a léleknek és az életnek, de aki az embert túlságosan le akarná egyszerűsíteni, az elveszítene magát az embert. Nem szabad és nem lehet azonban az életet a kivételesre, a kivételekre, az egyedire építeni. Az életet az általánosra, az egyetemesre, a tömegesre lehet csak eredményesen építeni. De a lehető legnagyobb szabadsággal és a lehető legkisebb nyomással. Abszolút szabadság ugyanis nincsen, mert ez az egyén anarchiája lenne a közösséggel, minden más egyénnel szemben. És abszolút befolyásolás-mentesség sem lehet, mert ez meg a meggyőződések erejét, az élet logikáját és dinamikáját bénítaná meg és végeredményben a lelkiismeretleneknek, a bizonytalanoknak, a lustáknak és könnyelműeknek a malmára hajtáná a vizet, akikre pedig az élet dinamizmusát és értékeit bízni nem lehet. Mert nincsen felelősségük, ami vinné őket előre és ami a többi ember számára is megnyugtató lehetne.

Teljesebb hit felé

A lelkiismeretet, az emberi tudatot csak türelemmel és meggyőzéssel lehet eredményesen és maradandóan befolyásolni és változtatni, de erőszakkal sohasem. Az erőszak ellenérzést, ellentmondást, önmaga belső várába való visszahúzódot eredményez. Mindannak elmélyítésére és meg erősítésére való törekvést, amit az ember magában hordoz és képvisel. Az erőszak tehát voltaképpen önmagának is ellensége, és előbb-utóbb megsemmisítője lesz. Ez, persze, áll a vallásos emberek viselkedésére is, és velük szemben is, egyaránt.

Az élet igazi értékei és előbbrevivói a meggyőződéses emberek. Akik életet tesznek meggyőződésükre. Akármilyen legyen is ez a meggyőződésük. Meggyőződést lerombolni akarni és elvenni akarni embertársunktól, csak azért, mert nem azonos a miénkkel, és úgy, hogy ugyanakkor nem tudjuk a miénket vele elfogadtatni: nem okos dolog és nekünk is ártalmas. Mert egy emberrel növeltük az elvtelen, a talajtalan, esetleg a kiábrándult és cinikus emberek számát. Ami nem jó a társadalomnak, de nem jó nekünk sem, akik ugyanannak a társadalomnak tagjai vagyunk. Nem lehet azt elérni emberek között, hogy mindenik egyformán erős, szilárd, meggyőződésében fejlett, öntudatos és következetes egyéniség legyen. Ilyenek viszik ugyan előre az életet, az ilyenek tartják és az ilyenek óvják attól, hogy minden összekuszálódjék. De az ilyenek akaratára, szilárdságára, tendenciájára tart mindenkor egy csomó különböző-egyéniesség, lelkületű, meggyőződésű más embert is az élet egyetemében, mint kisugárzó erő, mint biztosíték, mint traverz, rendező elv. Utópia lenne azt hinni és azt várni, hogy csak rövid idő kérdése, hogy minden ember egyformán szilárd és biztos lesz a maga meggyőződésében, a maga hitében.

Az emberek szeretik a teljességet, a minél nagyobb tökéletességet. Ez vonzza őket. Ezt tisztelik és megbecsülik. Időt szánnak rá. Példaképnek tekintik. Erőt merítenek belőle. Legyen ez akár sport, akár a művészetek, akár a technika, a tudomány, az élet-standard, az élet jósága és moralitása, az ételszükség, vagy a gazdaság, a politika, a társadalom területén. Ebben az is benne van, hogy önmagát keresi az ember, önmaga értékét és értelmét, önmaga tökéletességét, és azt hiszi, hogy ezekben meg tudja „váltani” önmagát. Az is gyakran előfordul, hogy a szekták zavaros misztikájában és babonás szükösségében és torzulásában keresi az ember önmagát. A megváltását. Sokszor tiszteletreméltó hittel és vággyal, amely azonban nem tudja önmagáról, hogy a helyes úton

kívül fut. De ez ellen nem elég tisztán a ráció szava. A teljesebb hit, az életben kinyílt hit igazsága és a misztika mélységei és szépségei hathatnak sokszor csak rája. Az egyetemesség, emberség, szeretet, igazság és igazságosság és mindezekhez: nagy-nagy türelem.

Isten felé viszi az embert a lélek vágya és keresése, amihez az Isten adja a kegyelmet. Ezt a vágyat és keresést van hivatva ébreszteni és irányítani, pasztorálni az Isten szolgálója. És a hívő emberek mindnyájan — egymásban és maguk körül. *Eletükkel és példájukkal.* Ez a legfontosabb és a leglényegesebb: a keresztények élete és a keresztények példája. Koronként más és más volt az istenkép a lelkekben. Ugyanaz az Isten és ugyanaz a hit ezekben és ezek mögött. A tudás nem hit. De ismernünk kell a hitünket. Az ismeretünk, a tudásunk róla megkönnyíti és tisztítja a hitünket. Az imádság hitünk szerzője és táplálója. Meg kell tanulnunk imádkozni. Nem szükséges a hosszú imaszöveg. A lelkünket kell Istenközelségben tartanunk. Hiszen minden lélek egyedül áll az Isten előtt. Rövid fohászok, búcsúimádságok emelik a lélek imádságos hangulatát. Emelik a lelket — az Isten felé. És feloldottabb lesz a magány és a távolság: Isten és én közöttem.

Ismernünk kell a katolikus cselekvés elveit, a katolikus morált. Erkölcsei törekvésünket ne a félelem és a menekülés jellemezze, hanem a bizalom és az értékek keresése és építése. Az erények építésével emeljük életünket a végtelenbe, az örök Isten felé. Sok út megy ötfeléje. Az egyház számunkra ne legyen elsősorban és kizárólagosan hatalmi szervezet és jogi rendszer, hanem a szentek közössége a Fővel, a mi Urunk Jézus Krisztussal. Istenarcunk ne csak szép, világos és precíz legyen, mely elvontan lebeg, magasan felettünk, hanem legyen: élő. Legyen élő mibennünk. Legyen friss, eleven, erős, élő élet. Nemcsak ismeret és tudás róla, ami szintén fontos ugyan, de önmagában nem elég.

Egymás egyéniségének tisztelete

Szép és fontos az egyéni ájtatosság és ájtatoskodás, de csak ez nem elég erős tartó az egyén számára sem. Nem szabad a hívő közösségből kiszakadni és szétforgácsolódni. Egymás hitén, egymás hívő életén is gyarapszunk és erősödünk. Egy vessző egyedül könnyebben elhajlik és el is törik. Sok vessző együtt, a vesszőcsaládban a vesszők egymást is tartják és együtt eltörhetetlenek lesznek. Az egymásért végzett imádságnak ereje, az egymásnak kiérdemelt kegyelmek sugárzása nagy mélységeket és nagy magasságokat és titokzatos távolságokat bejár és áthat. Segít, rendez és felemel. Kinek, hogyan adatott. A Lélek ott fú, ahol akar (Ján. 3, 8.). Az egyéni áhitat is nagyon tiszteletreméltó és az istenhítnék és istenszeretetnek nagy mélységeire viheti a lelket. De ki van téve a „do ut des”: az adok, hogy adj rövidtávlatú bölcsességének. Isten azonban általában nem rövid-távlatlalt mér és ad. Mert ő mérhetetlenül sokat és nagyot ad. Nem csak szisztematikusan álljunk hát előtte egymás mellett, mi, hívő emberek, hanem ez a mi rendünk előtte legyen mindenkor egymással is organikus, egymással is szervesen összefüggő rend.

A szentmise a mi istentiszteletünk középpontja. A szentmisében magát érettünk vértelenül feláldozó Krisztus jelenléte és bizonyossága a mi erősségünk. Istenképünk középpontja. Az egyházi év megváltásunk és megszentelődésünk nagy emléke, de ugyanakkor eleven történése és valóssága is. A liturgia objektív tartalmát ahányan vagyunk, annyiféleképpen, annyiféle egyéni színben és gondolattal éljük át. Ugyanazt a tartalmat már egy évvel később is másként. Mert egész lelkünk tartalma, érzése

és gondolatvilágunk is változott közben, új élményekkel, új tapasztalatokkal gazdagodott. És az évek mindig jobban és jobban életismeretre segítenek és elmélyítenek.

Egymás egyéniségét tisztelnünk kell. Amit ki-ki szeret, ha az erkölcsileg jó és helyes, szintén. Ha valami új szokás, új forma elfeledtet magától egy-egy régít: jó, feledjük el azt. De vallási szokások terén ne legyünk az új szokások és formák mindenki felé türelmetlen sürgetői és követelői. A hívek közösségének sem az a feladata, hogy a közösség elnyelje és megszüntesse az egyént. Hanem az, hogy segítse még teljesebbé lenni az egyént. Egymást. Végeredményben az Isten mindenkinek személyes ügye. Szemtől-szemben az Istennel. Az egyén elmélkedése, elmélyülése, imádsága feltétlenül szükséges előkészület ahhoz, hogy tudja gazdagítani önmagát és így értéke tudjon lenni a hívek közösségének is, mint színes, gazdag egyéniség. Gazdagsága meggyarapodhat a hívek közösségétől, mely mindig több, mint az egyesek pusztá egymásmellettsége.

Fontos a tan, a tanítás. Vallási téren igen nagy a tudatlanság. Tudásunknak e téren is egyéb tudásunkhoz illőnek kell lennie, mert különben ingó, bizonytalan és önmagunkkal elégedetlen emberekké válhatunk. Nem elég a formák egysége és közössége. *Lélek- és életközösség kell.* A léleknélküli formák mellett léleknélkülivé válik az ember is. A kereső ember meg nem ezeket keresi.

Hitünknek, vallásos életünknek krisztocentrikusnak kell lennie. Krisztus a középpont, Krisztus a hitünk napja, Krisztus a mi megváltónk. Kellenek azonban példaképek a neveléshez, önmagunk nevelésének is, konkrét emberi alakok. Ilyenek a szentek. De nem az elrajzolt, élettől idegen, világtól fintorgó arcú, sablonos, szentimentális, semmitmondóvá és nemegyszer, különösen a hitben nem eléggé járatosak lelkében, inkább babonás kérésbizalomban eltorzult szentek, hanem az igaziak. Az erények hősei, az akarat és hit, az élet és a hivatás szent emberei, a tökéletességre törő ember példaképei. Az egyik ebben az erényben tökéletes, a másik a másikon nagy: mindannyian találhatunk közöttük olyant, aki felé a lelki rokonság azonossága vonz bennünket. De ide széleskörű ismeret kell, ami, éppen a szentekkel kapcsolatosan, nagyon alaposan megcsökkent a hívő emberek között is. A mai ember menekül a bizonytalanságból. Menekül a különböző félelmekből. Szereti biztosítani önmagát: öregkorára, betegség, rokkantság, szerencsétlenség, természeti csapás stb. esetére. Ilyen természetfeletti biztosítás-félék lehetnek, *helyes hit mellett*, a szentek is. Mint példaképek, mint közbenjárók érettünk, mint a kegyelem kikönyörgői nekünk. Elsősorban a Boldogságos Szűz Mária.

Nyílt lelkület

Az Isten háza otthonunk, és mégsem olyan, mint az otthonunk. Otthon érezzük magunkat benne, jóllehet nem akarjuk, hogy külsőleg is olyan legyen, mint a lakásunk. A modern ember szereti az egyszerűséget. A templom nem önmaga feladása és elvesztése és számára, hanem valami szent, misztikus csendben való elrejtőzés — az Isten áldott és békétadó közelségében. Az ember külső élete folyton gazdagszik, tökéletesedik. Mindig több és több lehetőség nyílik meg előtte. Ember az emberhez külsőleg mindig közelebb és közelebb kerül. Mindig inkább eltűnnek a különbségek. A viszony ember és ember között mindig inkább fesztelenebb lesz.

De az ember *belsőleg, lelkiileg* ne maradjon magányos. Ne legyen a benső ellentétes a külsővel. Mert a magányosság félelmet hoz. A félelem meg rágja az embert. A félelmét az ember titkolni akarja. És sok *naivságban* kereshet rá feloldást és menekülést, ha lelki-szellemi-érzelmi élete elfelületesedett, ellaposodott s csak homályosan érzi, hogy a hit mélységei szédítik és nyugtalanítják. A mai emberhez az Isten-képnek közelinek kell lennie. Olyan közelinek, hogy bizalma lehessen feléje. Keresni tudja és merje benne éppen a lét mélységeit és — *a másik embert is, együtt önmagával*. Fel tudjon benne oldódni. És kapja meg azt, ami nélkül didereg a létben a lelke: a melegséget. Ami után vágyik. Amit keres. Ami a hiánya: az életnek, a létnek benső, isteni és emberi, megtartó és összetartó, feloldó és a félelmeket eltüntető *melegsége*.

A bennünk lévő Isten minket összetartó erő az élet sok széthúzó benyomása, szokása, kötelessége, elanyagiasodása, elstatisztikásodása között. Ezek mögött és ezek alján. Olyan erő, mely az életnek minden viszonylatába belesugárzik, belemegy és mindnek tartalmat ad. Több tartalmat. Nagyobb mélységet. A Végtelen tartalmát és mélységét is. A bennünk lévő Isten ereje türelmes erő, megértésre és tiszteletre serkentő erő embertársaink felé is. Ennek az erőnek lényege a szeretet. A szeretet adja az élet bizalmát és melegségét. Az Istent hordozó mai ember kell, hogy bízó, örvendező, élethez közelálló, türelmes, megértő, szeretetet birtokló, valóban: életes ember legyen. Aki lelkének és életének tartalmával, megoldottságával, összhangjával vonz. Aki nem elzárkózó, hanem nyílt, minden szép és jó, minden érték és minden új lehetőség felé kitért lelkű és szívű, egyetemes életérzésű ember. A mai embernek így kell „tanítani” az Istent. És a hívő mai ember maga is így „taníthatja”, eredményesen az Istent. Az egész embernek az egész Istent. Vagy inkább fordítva: a reá-szomjas léleknek az egész, a teljes Isten-képet adni.

Az élet igenlése

A szentségek a kegyelem csatornái felénk és mibennünk. A szentmise közössége a keresztény közösséget kikristályosító életközpont a hívő emberek számára. Az anyanyelv minél bőségebb használata az új rituálé eddigi szereplésével is megmutatta, hogy nagyon jó hatással van. Pedig ebben még nem-egy dolog javításra, jobbításra szorul.

Az élet külső arca lassan teljesen profán lesz. A templomokon kívül nem marad jóformán külső jel, szokás, szimbólum, ami áhitatra gerjeszzen bennünket. Ezért kell a hívő embernek még nagyobb, még élőbb, még mélyebb hitével, lelkében és szívében égő és világosodó hitével ráragyognia az élet külső arcára. És megszentelnie azt maga körül, a maga számára is, mindenütt, ahol csak él, ahol csak jár.

Nem minden áhitat-forma jó minden embernek és nem minden korban. Azelőtt például kedveltek voltak a búcsújárások, a zarándoklatok. Most megcsappant irántuk az érdeklődés. És még fog is, még jobban. Mert ezek valamikor egyúttal a változatosságot is jelentették. A kiszabadulást a mindennapok egyformaságából. A felüldülést. A világlátást, ha kicsiben is, de főként a falusi ember, a paraszt ember számára. Ma igen sok falusi ember is utazik, szabadságra megy, beutalót kap, emberibb életet él, világot lát — más utakon, más formákban. Így találja meg ősi vágyát: látni, tapasztalni, gazdagodni, gyűjteni falum határán túl is a szépet. Ha nem is csak ezt jelentette a búcsújárás régen még ezeknek sem, de ez is benne volt. Persze, vannak, akik a régiben keresik és szorgálják önmaguk számára továbbra is ezt. Nem is akar ez a felvetés

semmi más lenni, mint egy gondolat afelé, hogy változnak az idők és mi is változunk az időben. „Tempora mutantur et nos mutamur in illis” — ahogy a régiek mondták.

Az imádság nagy erő. Meg kell tanulnunk helyesen és bizalommal imádkozni és elmélkedni. Az elmélkedés a lélek hangtalan imája. Az imádság feloldja a belső egyedülletet, megszünteti a magányunkat, eltünteti a félelmeinket. Aranyhíd számunkra ég és föld között. A lélek bizalmának fehérlő, felfelé törő, ragyogó gránitoszlopa, amelyről sokkal messzibbre, nagyon messzire ellátunk.

Célunk: meglegegetté, harmonikussá, gazdaggá, széppé, jóvá, becsületessé, értékeket hordozóvá, elmélyültté — boldoggá tenni az embert. Életbizalmat, létbizalmat, célt adni neki. Olyant, ami kedvet, örömet, tartalmat jelent. Mert aki ezeket akarja és ezeket tudja adni az embernek, az szereti az embert és jót akar neki adni és jót tud adni. És mi is szeretünk és megbecsülünk mindenkit, aki szereti az embert és jót akar neki. A miénk is a földi élet, maximálisan, minden értékével és minden szépségével. Mi sem félünk ezektől. Mi is szeretjük ezeket. Igeneljük az életet, igeneljük a létet. Mi sem akarjuk kiszakítani az embert az evilági életből, hanem ezt is, mindenestől fel akarjuk emelni, vele, az emberrel együtt, egy még magasabbrendű érték-rendbe, a természetfeletti rendbe — az Istennel — az Istenhez. Mi hiszünk benne, hogy így még boldogabb, még gazdagabb lehet az ember. És biztosak vagyunk abban, hogy ez a mi hitünk, ez a mi utunk mind a magunk számára, mind az ezt kereső embertársaink számára: jó hit és jó út.

WEŐRES SÁNDORRÓL ÍRTAM 1938-BAN

*Kis test nagy lelke, mely világba árad
s a zengő csillagok közé dagad:
finom mérőszere a nagy világnak,
világgá válva méred önmagad.*

KLEMATISZ

*Kőoszlopok kékszárnyú angyala
illattalan piheg a Nap hevében,
de hűvös illatot lehell az éjben,
négy szirma nyílik mint a „Mandala”
négy osztata — s bibéje úgy világít
mint az Igazság mely az égbe csábit.*

A NEGYVENEDIK ŐSZ

*Úristen, ez a negyvenedik őszöm!
Vajjon még hány van hátra, kérdezem...
De csak a tücskök szólnak a mezőkön,
rozsdás szerszámmal, érdesen.*

Jékely Zoltán

A COLLECTIO RITUUM EGY ESZTENDEJE

Magyar nyelvű szertartáskönyvünk, a *Collectio Rituum* egy esztendeje gyakorlatban van. Az egyetemes egyházra jellemző liturgikus fejlődés eredménye a mi Rituálénk. Évek óta sorra jelentek meg a világ legkülönbözőbb nyelvterületei részére népnyelvű szertartáskönyvek. A miénk ebben a sorrendben elég magas számot visel, viszont a legújabb és sokszorosan átgondolt tapasztalatok is bedolgozást nyertek már.

Hogyan fogadta a magyar közvélemény a *Collectio Rituumot*? Mondhatjuk, hogy a legellentétebb módon.* A fogadtatás különbözősége mutatja, hogy nagyjelentőségű újítás a magyar szertartáskönyv. Volt hely, ahol örömmel üdvözölték, és volt hely, ahol ellenkezésre talált. Igen sok fordul meg azon, hogy ki-ki hogyan értette át a vezető gondolatot, és mennyire friss és hajlékony az új szellem a haladást képviselő törekvés befogadására.

A latin nyelv kérdése

A népnyelvű szertartáskönyvek engedélyezésével Róma új gondolatot érvényesít istentiszteleteink levezetésében. Bátran szakít azzal a hagyományos elvvel, mely szerint a szertartásokat csak latin nyelven szabad végezni. Nem a nyelvhez ragaszkodik, a kinyilatkoztatott igazságokat a szertartáson belül is felszabadítja a latin nyelv béklyói alól. A latin nyelv a múltban kétségtelenül ünnepélyessé tette szertartásainkat — de az élet nem ünnepekből áll. Bizonyos misztikummal, jó értelemben vett titokzatossággal vette körül az egyházat megszentelő munkája közben — viszont sok embert azzal fordított el magától, hogy a misztikum miatt nem értette az igazságot, s azért azt elvetette.

A latin nyelvről azt hittük, hogy az egyház egységének szükségszerű vonása, ami egyben komoly kötelék is. Voltak országok, hol tényleg a Rómához tartozást erősítette, de általában a történelem mást mutat. Akik az elmúlt századokban leváltak az egyház testéről, minden nehézség nélkül elvetették a latin nyelvet. A katolikus egyháznak pedig abban a fejlődésben, melynek eredménye, hogy világegyház lett, éppen a latin nyelvhez való erős ragaszkodás Krisztus megismerésének és elfogadásának egyik le nem kicsinyelhető akadálya. Az utóbbi évek nemzetközi liturgikus konferenciáin felelős szónokok szóltak arról, hogy azoknál a népeknél, melyek kultúrája a latintól idegen, a latin nyelv a hitelesítés útjában milyen komoly akadályt jelent. A keleti népeknél is lemondott az egyház a latin nyelvről, csakhogy az egyesülés útját egyengesse.

A mai időkben a népnyelv használata mellett igen nyomós érv az, hogy az emberek nagyarányú elfoglaltsága nem enged nekik időt arra, hogy a legfontosabbal, az „egy a szükséges” kereteibe tartozó dolgokkal foglalkozzanak. Azt a kevés időt tehát, amit a szertartásokon való részvétellel töltenek, a liturgián keresztül fel kell használni arra, hogy hirdessük a keresztény igazságokat. A keresztségben a hitről és a kegyelmi életről, a házasságban az ember méltóságáról és magasrendű hivatásá-

* Lásd Juhász Péter tanulmányát: „Az egységes magyar Rituale a gyakorlatban”, *Vigilia*, 1963. szeptember. (A szerk.)

ról, az úrnapi körmenet alatt az Oltáriszentségről, temetés alatt a földi élet után ránk váró dolgokról, különösen a feltámadás húsvéti vigasztalásáról hall még az is, aki egyébként laza kapcsolatot tart fenn az igehirdető egyházzal. Egy alkalommal egy hívő hiányolta — és nem egyedül — a temetési szertartásban a *Circumdederunt* szép dallamának elmaradását. Némi bosszúságát azzal indokolta, hogy: eddig a temetés olyan szép volt. Felhangzott a *Circumdederunt*, és az ember mindjárt a könnyeivel küzdött. De most? „Minden figyelmemet leköti, hogy mit mond a pap és mit énekel a kántor.” Hát baj ez? Éppen ezt célozza a népnyelvű rituálé! Figyeljenek arra, hogy miképpen imádkozik az egyház az emberi sors legdöntőbb fordulója alkalmával. A temetéskor imádkozott szöveggel az egyház sokkal többet ad érzelmes ellágyulásnál. Ilyenre bármely rendezvény rá tud hangolni, de a koporsó mellett örök életéről, feltámadásról csak az élő hit és a Krisztusba kapcsolódó lélek mer énekelni. És az eszkatológikus igazságok befogadására temetés alatt a legfogékonyabb az ember. A második vatikáni egyetemes zsinat határozatai között olvassuk (81. §.): „A temetés szertartása a halál húsvétos jellegét fejezze ki határozottabban.”

A keresztény vallásban az érzelmi mozzanatok komoly értékét egyáltalán nem akarjuk lebecsülni, de meg kell állapítanunk, hogy az a keresztény ember, aki nagyrészen az érzelmi mozzanatokon tájékozódik, igen könnyen letér a keresztény életforma útjáról, amikor az szükségképpen áldozatokat, külső és belső lemondásokat kíván tőle. Milyen jó, hogy szertartásainkon keresztül a kinyilatkoztatás fontos tanításait hallja az is, aki egyébként szentbeszédet nem hallgat. Az igazi humánus jegyében a liturgia a biztos és lényeges igazságokra támaszkodva keresi az utat az ember tudat alatti világához, ahol az emberi lelki igény akkor is megmarad, ha egyébként alig veszünk róla tudomást. Az anyaszentegyház ezért hívja segítségül a nemzeti nyelvet akkor, mikor az újkori pasztoráció lehetőségeit keresi. A második vatikáni egyetemes zsinat döntései közt ezt olvassuk: „Mivel mind a szentmisénél, mind a szentségek kiszolgáltatásánál, mind pedig a liturgia egyéb részeinél a nép nyelvének használata a hívek számára igen hasznos lehet, annak tágabb teret szabad biztosítani.” (36. §. 2.) Nem szabad nekünk sem visszafelé lépnünk.

A népnyelv használata azért is vált általános óhajjá, mert az egyház imáinak meghallgatása érdekében számít a hívek aktív részvételére. Talán merésznek tűnik első látásra, ha a korcelebrációnak, a szentmise közös bemutatásának fogalma jut eszünkbe. A papszentelésnél ma is használatban van az együttmisésés, koncebráció, és a második vatikáni egyetemes zsinat ezen kívül is megengedhetőnek tartja a püspök belátása szerint. Valami hasonló szerepet kap a koncebráció a népnyelvű liturgiában. Nem csak tanít a liturgia, de vallásos élményhez segít. Ezt az élményt azzal biztosítja, hogy a liturgia cselekvő részeseivé teszi a híveket oly mértékben, ameddig a krisztusi egyetemes papság, illetve az „Corpus Christi mysticum” ténye engedi. Nincs két Krisztus! Mindig az egy és oszthatatlan Krisztus cselekszik. Ezt tudatosítja a népi nyelv használata. Ha a szertartást végző pap Krisztussal működik, a Krisztussal egyesült híveket sem lehet kiszorítani a tevékenységből. Szent Pál gondolatát a krisztusi nagykorúságról, talán ebben az irányban értjük meg, Minden áldás és megszentelés Krisztus munkája. Ott találjuk a szentségek, szentelmények kegyelmi eredményeiben. Akiket Krisztus kegyelmi egységbe vont önmagával, akarata szerint nem tekinthetik a szóban-

forgó szertartásokat tőlük független rendezvényeknek. A szentmisében a kegyelem forrása Krisztus áldozati imája, mégis ezt a felszólítást halljuk: „Imádkozzatok testvérek, hogy az én és a ti áldozatok kedves legyen az Isten előtt.” Az ünnepi szentmisében a híveket is incenzálják, békecsókban részesítik, szentáldozásuk hozzájárul az áldozat teljességéhez. Mily hathatósan szolgálja és alkalmazza ezt a gondolatot a maga helyén a népnyelvű liturgia! A második vatikáni zsinat határozatainak 10. §-ában ezt olvassuk: „Az apostoli munka arra irányul, hogy mindazok, akik a hit és keresztség által Isten fiai lettek, az egyház kebelén az Istent dicsérjék.”

A hívek bekapcsolódásának módja

Egy alkalommal Krisztushoz lépett valaki és kérdezte: „Mester, mi jót kell tennem, hogy eljussak az örök életre?” (Mt. 19, 16.) A katolikus egyház nem áll meg ott, hogy a kinyilatkoztatott igazságokat hirdeti. Az emberi élet megszentelődését cselekedetek jelzik. Komoly lelkipásztori gondja az egyháznak, hogy a híveket a szertartásokba bekapcsolja. Minden szertartás az egész közösségnek közös cselekménye. Amikor Krisztus, a fej imádkozik, a titokzatos test tagjai is imádkoznak. Az egyház a meghallgatás érdekében maga köré gyűjti híveit, s minden lelkipásztori szempontból alkalmas helyet kihasznál, csak hogy őket a szertartás cselekvő részeseivé tegye. „Szükséges, hogy a hívek tudatosan, tevőlegesen és gyümölcsözően vegyenek részt a liturgiában” — állapítja meg a második vatikáni zsinat. (11. §.) A *Collectio Rituum* ezt az elvet igyekszik megvalósítani. Kiténik ez abból, hogy amikor csak lehet, az imát párbeszéd formában mondja, vagy legalább a bekapcsolódást kifejező Amen-t kell a híveknek felelniök. Kis körmeneteket rendez például a keresztségnél. A házasság szentségénél a kölcsönös szeretet és hűség ígéreténél a jegyesek huzzák fel egymás ujjára a gyűrűt, a házassági ígéretet megerősítő eskü alatt a feszületet a násznagykok tartják. A hívekkel való egység különös finomságban mutatkozik meg a temetési szertartás végén. Az egyház együtt sír a sírókkal, vigasztal, erősít, s minden résztvevőt felkészít a jó halálra. Megható lelkipásztori aktus a litánia-parafázis, amit közösen végeznek. Ebben a drámai pillanatban nem marad egyedül a hívő. Éreznie kell az egyház közösségében lévő vigaszos erőt. Ha a szertartások bármelyikét figyelmesen átolvassuk és az utasításokat átgondoljuk, megvalósítjuk, szükségszerűen rájövünk arra, hogy azokat a lelkipásztorkodásban jártas, szívvel és lélekkel rendelkező emberek rendezték és állították össze.

Külföldi minták és nemzeti hagyomány

Külföldi, s főleg német liturgikus könyvek nyomán készült a *Collectio Rituum*? De ha jó, mi kifogás lehet ellene? Nemcsak a legújabb évtizedekben, de évszázadokra visszamenően a német katolicizmus a liturgikus kezdeményezések terén úttörő volt. Vessük le előítéleteinket, s ami gyakorlatilag bevált, nyugodtan kövessük. A *Collectio Rituum* nem szolgál utánzás. A szerkesztők szabadon válogattak német, francia és a vatikáni szertartáskönyvek anyagából, s a helyi adottságokkal összhangba hozható részeket a szükségleteknek megfelelően ültették át. Magyar hagyomány van-e? Szép és gazdag anyagot gyűjtöttek már össze néprajztudócsaink, de a munka még nincs befejezve, még nincs felderítve teljes nemzeti hagyomány-kincsünk. A magyar Rituale előmunkálatainak idején

(lassan 12 esztendő!) elenyészően kevés volt a szóbajítható anyag. Ami ugyanis a feltárt hagyományból hozzáférhető, nagyrészt latin. Nem csodálkozhatunk ezen. A ellenreformáció a Rómához való hűség biztosítását a hitelvek buzgó hirdetése mellett a latin nyelvben látta. A népéneklés nagy arányban fejlődött ugyan, de a szertartások végzésének nyelve latin volt. A megelőző időkben tartott tartományi zsinatok pedig még a népéneklés gyakorlatát is a szertartásokat megelőző, vagy azokat követő időre korlátozták. Szó sem lehetett nemzeti nyelvű szertartásról. Ami a nemzeti hagyományból az új világ szemlélete szerint használhatónak látszik, az a zsoltórázás, körmenetek és a dallamok stílusának megőrzése.

Megengedhető-e a hagyománytól való eltérés, ha azt valami észszerű megfontolás indokolható teszi? Föltétlenül! Ilyen újítás, hagyománytól való eltérés például a feltámadási szertartásokban a kezdő zsolttár elhagyása. A nagyszombati vigilia-mise időpontja a legközelebbi múltban került az esti órákra világszerte. A régi hagyományokat őrző szertartáskönyvekben a feltámadási körmenet önálló szertartás volt. A Krisztus-keltegetéssel kezdődött: „Kelj fel, Uram és ne hagyj el végtére...” Ma azonban az egész vigiliai szertartás a Glóriás, Allelujás misével megelőzi a feltámadási körmenetet. Kikerülhetetlen a régi szertartás módosítása. Az úrnapi körmenet alatt és a búzaszentelő szertartásban a könyörgéssel szorosabb összhangban lévő evangéliumi részek kerülnek felolvasásra, nem úgy, mint régen. A hagyomány tiszteletében is meg kell őrizni a józan szabadságot. Semmi sem tartóztathatja fel az egységes fejlődést.

A szertartáskönyv zenei anyaga

A nemzeti hagyomány érvényesülésének legalkalmasabb területe talán a dallamok összeállításában mutatkozhat meg. A hagyomány érvényesülésének két lehetősége van: régi dallamok felújítása, vagy a hagyományos nemzeti dallamképző elemek, dallamfordulatok alkalmazásával új dallamok szerkesztése. Melyik a helyesebb, tetszetősebb? Megoszlanak a vélemények. Az első mellett döntő érv, hogy amit a századok gyakorlata, ha szórványosan is, de jónak ítélt, biztosan járható jó út. A másik mellett az újat-alkotás, a régi szövegű, ismert énekkel történhető összetévesztés elkerülése szól. Jelen írásunkban meddő és céltévesztett lenne vitába bocsátkozni, hogy melyik a helyesebb, mert csak az adottságokra akarnunk kitérni. Számolnunk kell azzal a megkötöttséggel, hogy a *Collectio Rituum* kész anyagot ad a kezünkbe. Kétségtelenül vitatják többen az előttünk fekvő megoldás elsőbbségét, de a dallamokban biztosan felfedezhető akár a gregorián énekhez, akár a népzenehez való tudatos alkalmazkodás törekvése.

A feltámadás szertartásának énekei teljesen a régi *Rituale Strigoniense* dallamát veszik át. A többi ének hangneme általában egyházi hangnem. A temetés szertartásának első éneke nyomon követi az I. tónusú Introitusoknál többszörösen alkalmazott dallamivet. Antifónák és zsolttárok hangnemileg összefüggnek. A zsolttárok előtt alkalmazott antifóna jellegén nem változtat semmit, hogy metrikus lejegyzésben van. A sillabikus forma, a kötött ritmus látszata és belső lüktetése a gregorián hasonlóságának nem mond ellent. Csak az éneklést teszi könnyebbé tömegviszonylatban. Hasonló megoldást látunk a Gyertyaszentelő Boldogasszony-napi szertartásban. A Simeon énekét megelőző antifónában két neuma van, felütéssel kezdődik és végig kettes ritmusban halad. A dallamok a szöveg hangulatát tartják szem előtt. A felnőttek temetésénél

moll jellegű antifónák vannak, a gyermekek temetésénél azonban a vi-
gasztalás szavait éneklik, és ezért dur dallamok vannak mixolid dallam-
mal felváltva. A „Szent angyalok...” dallamában ősi pentaton fordul-
atok is kicsendülnek. Formája A—A⁵—B—B^v. A dallam második fele
szekvenciásan zár. Az ének a második sorban éri el csúcspontját. Utána
a hangterjedelem egyre szűkül, míg egy népzenei emlékeinkből jól ismert
hajlással a nyugvó hangon megpihen. Így pihen meg az élet sok viharán
átjutott lélekben is minden földi szenvedés lázas emléke és feszültsége,
hogy ráhajtsa fáradt fejét Isten jóságos kezére s a „jámbor lelkek szent
karában” örökre üdvözüljön.

A Ritualében vannak terc-váltós, szláv hatást mutató énekek? Van-
nak. Az egyik a *Kisdi: Cantus Catholici*-ből átvett ének egy hang módo-
sításával, a másiknak alapmotívuma szintén, csak a továbbfejlesztés tér
el az eredetitől. A szláv hatás baj? A dallam biztosan énekelhető, könny-
nyen megtanulható. Az ének felépítésében semmi komplikációt nem mutat.
Ez csak előnyére válhat egy éneknek. Az összehasonlító zenetudomá-
ny a nyelvi és képzőművészeti tudományágakkal karöltve egyre gaz-
dagabb bizonyítékokkal mutatja ki, hogy népünk egész kulturánca milyen
sok idegen hatás nyomát viseli magán. Ősi kultúránk a kelet, újabb
kulturánk a nyugat hatását mutatja. Ez nem vált kulturánk kárára. Ezért
oly színes és sokoldalú. A különböző nemzeti kulturák kialakulásánál a
kölsönhatásban nem láthatjuk-e a Gondviselés csendes és állandó mun-
káját, amit modern nyelvzettel egyetemes közösségi nevelésnek monda-
nánk? A szláv rokonhatást tehát ne írjuk egy ének rovására.

Azt mondhatjuk, hogy az ősi magyar gregorián énekek még nagy-
részt felkutatásra várnak. Sok gregorián dallamot összegyűjtöttek már,
zoltározást, amik jelentős részükben a zsolozsmában használatos zsol-
tártónusok közül rendszerint az 1. és 8. tónust mutatják. Hallunk néhol
bennük más hajlítást is, de itt is kicsendül az eredeti, most vatikáni dal-
lammal ismert tónus, annak valami variált formája. Nem a hivatalos
gregorián könyvekben lejegyzett dallam volt-e a régi és ebből származott
a variáció? Mostani szertartáskönyvünk a variáció előtti eredeti dala-
mokhoz nyúl vissza. A zoltárok szövegét helyes volt *Sík* Sándor modern
fordításában közölni. Még ebben is van néhány kifejezés, amin többen
fennakadnak. A régi szöveg csaknem használhatatlan. A közölt dallamok
egyébként nem kívánnak kizárólagosságot olyan értelemben, mintha azt
állítanók róluk, hogy az egyetlen lehetséges dallamok. Mindegyik csak
egy a nagyon sok egyéb, és elképzelhetően jobb dallamok közül. Az egy-
házi jóváhagyás sem mond egyebet, mint hogy a közölt énekek alkalma-
sak arra, hogy a liturgikus szöveget az olvasással szemben ünnepélyessé
tegyék. A gyakorlatban igen sokan könnyen és szívesen éneklik s ezzel
már meg is indult az annyira kívánatos liturgikus megújulás.

További fejlődés lehetősége

A *Collectio Rituum* pozitív eredményét tehát ezekben összegezhetjük:

1. Aki a magyar nyelvű szertartásokat hallgatja, tudja, mit tesz az anyaszentegyház.
2. A szöveg és a dallam egyszerűsége megkönnyíti a híveknek a szertartásokba való bekapcsolódást.
3. A múlt hagyományainak megszűrt, használható eredményei új szellem hordozói lettek.

Amikor Jézus Krisztus az Isten országáról beszélt, azt földbe vetett maghoz hasonlította, majd kovászhoz, amely erjedésével megkeleszti a lisztet. A hasonlat mindig továbbfejlődésről szól, melyet nem lehet megállítani. Kár is volna. Az egészséges fejlődés egy-egy új foka mindig szebbet és jobbat hoz, mint amink volt annak előtte. Ilyen a *Collectio Rituum* is, és innen nem lehet, de nem is szabad egy lépést sem visszafelé tenni. A nemzeti hagyomány liturgikus anyaga sok széppel és jóval kecsgetet. Ezek felhasználása minden bizonnyal nagyban növeli majd liturgikus könyvünk értékét. A további munkának azonban alkalmazkodnia kell a fejlődés biztos szabályaihoz, és nem vonhatja ki magát a hierarchia ellenőrzése alól. A fejlődést a belső erők, a *Collectio Rituum*-ban érvényesült alapelvek továbbfejlesztése kell, hogy létrehozzák. Eredménye minden bizonnyal az lesz, hogy népnyelvű liturgikus könyvünk még több hívőt kapcsol bele Krisztus egyik fő életfunkciójába, a nyilvános és közös istentiszteletbe.

MEGTÖRTÉL, MINT A KAR HAJLÁSA

*Megtörtél, mint a kar hajlása,
ha az ember mellére zárja,
a fáradtságát a nyesett botra
— ahogy előbbre lép — megosztja;
s várja a bot, hogy együtt lépjen
a lábbal, amely már nem siet. —
Így látlak apám, rád emlékszem;
s pergetem emlékeimet.*

*A gabonád még lábön érett,
jöttek májusi jégverések;
s ellened esküdött az ősz is,
a korai fagy, szél, esővíz.
Állataidat járvány vitte,
a lúdjaid róka horóta el;
a borodra ráomolt a pince,
és krumplid a hó alatt telet.*

*Apám, apám — bősavú, kedves;
szólni tudtál az emberekhez,
s szavaidnak értelmet adtak
a panaszok s a forradalmak
emlékei; ha elbeszélted
— az életed ezerszer élted;
s míg eke fölé görbedt hátad,
a földet, csak a földet láttad —*

*Megtörtél, mint a kar hajlása,
ha az ember mellére zárja,
s fáradtságát a nyesett botra
— ahogy előbbre lép — megosztja.
Így látlak apám — beteg ember,
kit évek és bajok sujtanak;
s barátkozol a végtelennel
a hunyorgó csillagok alatt.*

Fazekas Lajos

DÜRRENMATT

„Az írónak alkotnia és nem prédikálnia kell” vallja *Friederich Dürrenmatt* színházi problémákról írott tanulmányában. „Ezért azt szeretném kérni, hogy bennem ne egy meghatározott drámai irányzat, vagy drámatechnika képviselőjét lássák... Számomra a színpad nem az elméletek, kinyilatkoztatások, és világnézetek harcmezeje, hanem eszköz, melynek lehetőségeit úgy kísérlem meg kiismerni, hogy játszom vele. Természetesen darabjaimban szerepelnek olyan alakok is, akik valamilyen hitet, vagy világnézetet vallanak magukénak — csupa üresfejű embert ábrázolni, ezt nem tartom érdekesnek —, de a darab nem az ő kinyilatkoztatásuk kedvéért született, hanem a kinyilatkoztatások kerültek bele azért, mert darabjaimban emberekről van szó, és a gondolkodás, a hit, a filozofálás is hozzátartozik egy kicsit az emberi természethez.”

Azt hiszem, *Friederich Dürrenmatt* művészetének elemzésekor a leghelyesebb ebből a gondolatsorból kiindulni, mert így a politikai állásfoglalások hiánya nem okozhat meglepetést. Ehhez azonban szervesen hozzátartozik egy másik dürrenmatti megnyilatkozás is. Az író egy helyen megállapítja: „a művész mindig önmagát és a világot ábrázolja”. Ez pedig azt jelenti, hogy minden mű — negatív, vagy pozitív formában — tartalmazza alkotójának világszemléletét.

*

„Nincs életrajzom” mondta *Dürrenmatt*, a róla könyvet író *Elisabeth Brock-Sulzer*-nek. Valóban, élete mentes a kalandoktól, botrányoktól, külső viharoktól és hangos eseményektől. Fényképein egy kissé öregebbnek látszik, mint azt éveinek száma alapján gondolnók, ami valószínűleg súlyos cukorbetegség következménye.

Friederich Dürrenmatt 1921. január 5-én született, a Bern közelében fekvő Konolfingenben, ahol atyja a lelkesi tisztet töltötte be. Itt kezdett iskolába járni, majd Bernben tett érettségi vizsgát, miután szülei 1935-ben oda költöztek. Féléves zürichi diákoskodás után visszatért a berni egyetemre, ahol filozófiát, irodalmat és természettudományokat hallgatott. Közben *Kierkegaard*-ot, *Arisztofánész*-t olvasta és különböző expresszionista szerzőket. Ebben az időben festőnek készült, de már írogatott is. Irodalmi pályafutását színikritikusként kezdte a *Die Weltwoche* című zürichi folyóiratnál. 1947-ben megnősült, jelenleg három gyermek atyja, Neuenburgban él, egy villában, melynek ablakaiból csodálatos kilátás nyílik a Jura lábainál fekvő azonos nevű tóra.

Ez a külső eseményekben nem túlságosan gazdag élet azonban a világtörténelem egyik legmozgalmasabb szakaszára esik. *Dürrenmatt* európai kortársai átéltek az első világháború utáni nyomort, a fasiszmust és végig kínlódták a második világháborút: *Heinrich Böll* sokad magával a fronton, *Jean Paul Sartre* és társai pedig az ellenállás harcaiban. Közben a világ nagy részében megváltozott a társadalmi struktúra, a tudomány és a technika szédítő sebességgel alakította át mindennapi életünket, a művészetek pedig különböző izmusok lázában rázkódtak meg ve-
lejükig.

Dürrenmatt magas hegyektől körülvett hazáját azonban a hagyományos semlegesség sokmindentől megóvta. Sokmindentől, de nem mindentől. Megóvta az anyagi pusztulástól, a nyomortól, a háború borzalmaiktól. A polgári jólét feltartóztatta a társadalmi forradalmakat, és mé-

sékelt a szellemi mozgalmak viharos erejét is. Ugyanakkor azonban éppen a semlegesség tette lehetővé, hogy Svájc a jeles európai szellemek egész sorának nyújthatott menedéket, akik ide mentették életükön kívül eszméiket és műveiket is. A konzervativságukról híres svájci városok múzeumai a legmodernebb képzőművészetek formabontó alkotásait fogadták magukba; Winterthur városának katolikus papja Európa egyik legmerészebb vonalú, vasbeton templomában mondhatja miséjét; a sajtó és vaj hazája a legmodernebb műszeripar hazája is, mely teljes mértékben felhasználja a legkorszerűbb technika minden vívmányát. Önmagukban ezek az ellentmondások is feszegetik a látszólag oly békés svájci életet, a végső veszélyt azonban az atombomba semlegességet sem tisztelő, gomba alakú árnyéka jelenti.

„A világ hatalmasabb az embernél, és szükségképpen ölt olyan fenyegető vonásokat, amelyek egy külső pontról nézve nem látszanának fenyegetőnek, de nekem sem jogom, sem képességem rá, hogy kívül álljak.” Így tükröződik a felsorolt társadalmi ellentmondások hatása Dürrenmatt írásaiban. Egy svájci polgár házából szemlélve azonban még mindég némileg másképpen fest a világ, mint Német-, Francia-, vagy Magyarországról tekintve. Ezért kerülnek Dürrenmatt művészetének középpontjába erkölcsi kérdések, az ember fölé kerekedő technika uralmának fenyegető réme és az atomháború.

*

„A huszonnégyéves, hájas ifjú, aki kövérségével mintegy a színpalak mögé ujalta a borzasztó eseményeket — (ehhez, talán kizárólag ehhez volt tehetsége) — szerette eldugaszolni testén a nyílásokat, nehogy valami szörnyűsége e réseken keresztül rátámadhasson, ezért is szivarozott (Ormond — Brasil 10), hordott napszemüveget szemüvege felett, tömte be vattával a fülét: — e szüleitől függő és az egyetemen holmi homályos tanulmányokat folytató ifjú ember felült vasárnap délután megszokott vonatjára — indulás tizenhét óra ötven, érkezés tizenkilenc óra harminc —, hogy megjelenjék ama szemináriumon, melyet szándéka szerint el akart lógni” írja egy kissé önvallomásszerűen az *Alagutban*.

A menetrend szerint elinduló vonat azonban, ismeretlen okból egy végtelen alagutba kerül és ahelyett, hogy pontosan megérkeznék ismert céljához, reménytelenül, egyre gyorsuló sebességgel rohan a semmibe. Az utasok még nem tudják, mi történt, csak a vezetők, akik a kötelességérzetből kitartó vonatvezetőt kivéve már rég leugráltak a szerelvényről. És ekkor a fiatalember is észreveszi a riasztó helyzetet. „Remény nélkül... Mi meg ott ültünk és nem tudtuk, hogy vége mindennek... Azt hittük, minden változatlan, de az akna már elnyelt bennünket.”

Aztán kitör a pánik: „Mit tegyünk? — ordította a vonatvezető a visszhangzó alagút moráját túlkibálva a huszonnégyéves fiatalember fülébe, aki hájas, hasznavehetetlen, védekezésre immár képtelen testét a szakadék fölött tovairamló ablakhoz tapasztotta, és mohón, tágrameredt szemmel itta a mélységet. Mit tegyünk? — Semmit, — felelte könyörtelenül a huszonnégyéves, de nem fordult el a halálos színjátéktól; sőt, egyfajta kísérteties vidámságot is érzett; az eltört kapcsolótábla üvegszilánkjai elborították. Egy hirtelen támadt légörvény (az ablak most repedt meg) villámgyorsan két vattacsomót kapott fel és sodort feléjük a fülében. — Semmit. Isten elejtett bennünket és mi feléje rohanunk.”

Minden reménytelen? És vajon a világ rohan-e pusztulás felé, vagy csak egy önmagát túlélt életforma? Az *Alagut* erre nem válaszol. Dürrenmatt utolsó műve, *A fizikusok* azonban az egész világ pusztulását vetítik elénk.

Irtózatos gondolat: az embernek kezébe került annak lehetősége, hogy kiirtsa saját fajtáját és a Földet a világűrben száguldó, izzó, rádióaktív gömbbé tegye! Mindezt a természettudományok és elsősorban a fizika eredményei tették lehetővé, s a lehetőség kulcsa a fizikusok kezében van. Iszonyú felelősség! Ennek a felelősségnek vállalása — illetve nem vállalása — a témája Dürrenmatt e művének.

Möbius, a világ legzseniálisabb fizikusa megpróbál elmenekülni, a felelősség elől. Az örültekházának „szabadságába” fut. Lemond a jólétről, a hírnévről, elhagyja családját és megöli a szerelemmel feléje közelítő ápolónőjét. Mindezt azért, hogy eltitkolhassa a „Rendszert, minden lehetséges találmányok rendszerét” a világ elől, mely birtokába jutva elpusztítaná önmagát. Két egymással szemben álló politikai világhatalom titkosszolgálatára azonban megsejti Möbius titkát és egy-egy gondosan kiképzett fizikusát becsempészi az örültekházába azzal az utasítással, hogy bármi módon szerezzék meg Möbius zseniális felfedezését.

Am az örültekháza püpos elmeorvos-bárónője túljár az eszükön, megkaparintja a Rendszert és kihirdeti: „Most hatalmasabb leszek, mint őseim. Trösztem a világ ura lesz, országokat, kontinenseket fog meghódítani, igába hajtja a Naprendszert, behatol az Androméda kódbe. A számlát lezárták. Nem a világ javára, egy püpos aggszúz javára.”

„A drámaíró művészete, hogy a véletlent minél hatásosabban működtesse a cselekményben” írja Dürrenmatt *A fizikusok*hoz fűzött 21. pontban. *A fizikusok*ban a véletlen valóban végzetserűnek tűnik, a cselekmény „végig gondolt”, a végső gondolat: a fizikusok a technokrácia rabjai lesznek — szükségserűnek látszik. Egyet kell értenünk a szerzővel, hogy „ez a történet jöllehet groteszk, de nem abszurd (nem ésszerűtlen)”. Valamint abban is, hogy „a fizika tartalma a fizikusokra tartozik, a hatása mindnyájunkra”.

Mivel pedig a fizikusokban a politikai aktualitás messze az „örök emberi probléma” fölé nő, vizsgálódásunkat ott kell kezdenünk, vajon igaz-e, elfogadható-e ebben a kérdésben Dürrenmatt világszemlélete?

*

„A tudomány és technika forradalma nem ok nélkül áll ma az érdeklődés, s hozzátehetjük az ideológiai harc középpontjában... Elég sokan vannak, akik fetiszizálják az új vívmányokat, és közvetlenül azoknak tulajdonítanak minden rendellenességet, a kedvezőtlen időjárástól kezdve, az emberi társadalom világméretű átalakításával összefüggő gyors politikai és társadalmi változásokig” írta a *Népszabadságban Nyilas József*, majd *Szent-Györgyi Albert* egy cikkéből idéz: „... Új nézeteket teremtetünk, de az emberi értelem képtelen megbírkózni velük, alkalmatlan megértésükre, s így a helyzet egyre bonyolultabbá válik.”

Möbius ugyanezt a gondolatot fejti ki *A fizikusok*ban: „A tudomány elérkezett a megismerhető határaihoz. Felfedeztünk néhány félreismerhetetlenül világos törvényszerűséget, feltártunk bizonyos alapvető összefüggéseket, elegendig megmagyarázhatatlannak tűnő jelenségek között — ez minden, a titkok óriási halmaza az értelem számára megközelíthetetlen maradt. Utunk végére értünk. De az emberiség nem jutott el ideig. Mi felküzdöttük magunkat az élre, de senki sem követ bennünket, lég-

üres térben támolygunk. Ijesztő lett a tudomány, a kutatás — veszedelem, a megismerés — halál.”

Nyilas erre így válaszol: „a legkorszerűbb technika is, csakúgy, mint a korábbi, semmi egyéb, mint élettelen anyag — az ember által meghatározott módon és meghatározott céllra kialakított — részeinek összessége”. Mert a lényeg: az ember.

Am Dürrenmatt tudatosan számúzi színpadáról az érzelmeket. Möbius sem ébreszt érzéseket. A fizikusok előre megfontolt szándékkal — utóhatásként kisebb testi rosszulléttel — céljaik érdekében habozás nélkül gyilkolnak. A szerelmet itt halálra ítélték. Lehetetlen egyetérteni Hans Mayer-ral, aki a *Nagyvilág* 1962. novemberi számában azt írja: „A fizikusok három meggyilkolt ápolónővére, még a harmadik is, akit egy szerelmi jelenet során fojtanak meg, csupán vidámságot ébreszt Dürrenmatt akarata szerint...” Nem tudom, ki, hogy van vele, de bennem emberek meggyilkolása többféle érzést ki tud váltani, vidámságot azonban soha! Az érzés és értelem az emberben szerves egységet alkot, ezért aztán az érzelemtelenített hősök és világok mindjárt embertelenné is válnak.

A *fizikusok* többértelműsége a belemagyarázások sorát teszi lehetővé. Gondoljuk csak el: a két ellenséges nagyhatalom fizikusainak például nemcsak három neve van, de három éneje is, — szerepeket játszanak, de végül is valóban Newton-ná és Einstein-né válnak, épp úgy, mint Möbius Salamon királlyá. (A tizenkilencedik században valóban élt egy Möbius nevű fizikus és matematikus, a híres „Möbius szalag” elméletének kidolgozója, akinek zseniális, de bizonyítatlan megsejtései voltak a több dimenziós térrel kapcsolatban.)

A nyugati kritikusok egyrésze az európai „harmadik erő” szimbólumát látja az elmeorvos-bárónő világtörzstjében. (A kissé degenerált aggszűz folyton őseire hivatkozik, akik között kancellárok és generálisok is voltak, noha ezek a tisztségek Svájcban nem is léteznek.) Ugyanakkor az NDK színházi folyóiratának kritikusa merőben más szempontból tekintve, *A fizikusokat* a kor nagy drámájának tartja és tökéletességről beszél. S valóban úgy tűnik, az elmeorvosbárónő nem a Föld elpusztítására és az emberiség kiirtására törekszik, noha maga a dráma Salamon király kísérteties szavaival végződik, melyek teljes pusztulást jósolnak.

Ez a kettőség azonban csak számára látszik ellentmondásnak, akik a szerző szándéka ellenére akarnak politikai válaszokat műveibe belemagyarázni. Felmerül ugyan a reménytelenség kérdése, Dürrenmatt azonban — mint az a bevezető idézetből is kitűnik — nem szándékozik véleményt mondani. A *fizikusok* kettős válasza szükségszerűen következik a cselekményből, illetve Möbius jelleméből.

Mégis ismerjük azonban Dürrenmatt állásfoglalását ebben a kérdésben. A színházi problémákról írott tanulmányában — *A fizikusok* megírása előtt — így vallott: „Igaz, aki ennek a világnak értelmetlenségét, reménytelenségét látja, kétségbeeshet, de ez a kétségbeesés nem ennek a világnak következménye, hanem csupán válasz, melyet a szemlélő erre a világra ad, s épp így adhatna más választ is.”

Ebben a szellemben pedig jogos felvetni a kérdést: mi lenne, ha Möbius — a világ legzseniálisabb fizikusa — kidolgozná az emberiség megmentésének rendszerét is? Legalább megkísérelné, tenne valamit. Akkor kivívná rokonszenvünket, bukása megtisztító erejű, felemelő lenne. Így azonban ez a bukás, saját gyengeségéből kifolyólag eleve szükségszerűnek látszik — mint minden negatív hőse —, ezért tragédiája nem vált ki katharizist.

„Végtére is az embernek kell valamilyen utat választania, és miért kell az egyik útnak okvetlenül rosszabbnak lennie a másiknál?” — fogalmazza meg maga Dürrenmatt azt a kettősséget, amelybe műveit elemelve minduntalan beleütközünk. Nézzük hát ennek az álláspontnak filozófiai hátterét.

A századforduló embere roppant egyszerűnek képzelte a világot, meggyőződése volt, hogy már csak néhány tudományos felfedezés, néhány változás szükséges ahhoz, hogy az összes problémák eltűnjenek, megoldódjanak. A fizikakönyvek megcáfolhatatlannak vélt biztonsággal tanították: az anyag legkisebb, tovább már oszthatatlan része az atom. Aztán jöttek a nagy meglepetések: atombontások, relativitás, kvantum elmélet, öröknek vélt törvények felborulása; és ma az elképesztő fizikai felfedezések birtokában sincs olyan fizikus, aki pontosan ismerné az anyag szerkezetét.

Mielőtt visszautasítanánk Dürrenmatt kettős válaszait, álláspontját a két útról, gondoljunk csak a fizika magyarázatára a fény kettős természetére vonatkozóan.

De a fizikai ismeretek elmélyülésével egyidőben bonyolultabbá vált egész életszemléletünk is. A filozófiában tért hódított az egzisztencializmus, melynek hatása alól még a katolikus művészek sem mentesek teljesen. Az egzisztencializmus, mely a valóság elmélyítésére törekedve bevezette a semmi fogalmát. „A kutatás azzal foglalkozik, ami van, de ezen kívül áll: a semmi. A tudomány számára a semmi nem érdekes, de minden állítása erre a semmire támaszkodik” — írja *Martin Heidegger*, majd így folytatja gondolatmenetét: „Az emberi valóság nem tarthatja fenn viszonyát a létezővel, ha nem marad benn a semmiben. A létező túllépése az emberi valóság lényegében történik meg. Ámde ez a túllépés maga a metafizika.”

A felszíni világ mögé hatolni, a valóság mélyebb rétegeit feltárni a modern irodalom alapvető törekvése. Ennek a törekvésnek a legszélén az anti-irodalom áll, mely a semmi világában gyökerezik. De a túllépés jogának helyreállítását követelik a szürrealisták is. Felfogásuk szerint a felszíni, szemmel látható, a józan ész által szabályozott világ mögött egy másik világ van, egy fantasztikus, álomvilág, melyben mások az arányok és a véletlen, az esetleges uralmodik.

A rövidéletű „izmusok” közül kétségtelenül a szürrealizmus a leg-erőteljesebb, ma is viruló művészi irányzat. A szürrealizmus — erős eszmei-filozófiai megalapozottságával — párhuzamosan az egzisztencializmussal, igen fontos hatást gyakorolt (és gyakorol) a modern, nyugati művészekre. A szürrealista törekvés, a szürrealista kifejezési mód szinte minden jelentősebb ma élő nyugati író munkásságában kimutatható. Megállapíthatjuk ezt katolikus írókról is, de a kommunista *Aragon*-ról szólva, a marxista *Gautudy* szintén kénytelen megállapítani, hogy művészetéhez a szürrealizmus is szervesen hozzátartozik.

„A szürrealizmus nem stílus, nem irodalmi, vagy festői iskola és nem esztétikai rendszer — írja *Herbert Read* „Szürrealizmus” című tanulmányában. — Az ember azt hihetné talán, hogy életfilozófiának lehetne nevezni, esetleg világszemléletnek...” (*Kassák Lajos és Pán Imre*: „A modern művészeti irányok története”, *Nagyvilág* 1957. 5. sz.), *Marcel Brion* pedig „A festészet fejlődése a XX. század kezdetén” című tanulmányában így határozza meg a szürrealizmus lényegét: „A szürrealistáknak vissza kell térni a művészet minden ősforrásához, ahol a csodálatos és fantasztikus keletkezik. Így sorakoznak fel a folyamatos művészetéhez...”

A legújabb fizikai kutatások eredményei, az egzisztencialista filozófia és a szürrealizmus hármassága alatt vizsgálva a világ mélyebb törvényeit és titkait, egy sajátos, számunkra kissé szokatlan világ bontakozik ki Dürrenmatt előtt. „Az alakok úgy álltak előttünk, mintha semmiből pattantak volna elénk, és hangjukat is úgy halljuk, mintha a semmiből érkezne. Sem nevüket nem tudjuk, sem azt, hogy élnek. Sorsukat csak sejtteni lehet, és ezt a sejtelmet semmi nem fogja megvilágosítani.”

Az *igéret* című bűnügyi-regény paródiában a zseniális detektív minden igyekezete csődöt mond, mert hiába számított ki mindent vaskövetkezetességgel, a véletlennel nem számolt, mert nem is számolhatott. A véletlennek azonban döntő szerepe van életünkben, mely sokkal titokzatosabb, kiszámíthatatlanabb, bonyolultabb, mint az a felszínen látszik.

„Nem akartam szembehelyezkedni a világgal, mint rutinier, le akartam gyűrni, de nem vele együtt szenvedni. Meg akartam őrizni velem szemben a fölényemet, a fejemet soha el nem veszteni, uralkodni rajta, mint a technika emberei... Egérutat kerestem a nyugalomba, a fölénybe, a formába, az embertelenségbe — míg csak meg nem pillantottam a repülőtéren a gyerekeket” — vallja a detektív, és kudarcát így magyarázza önmagának az író: „Önt épp az értelmetlenség fogja izgatni, az a tény, hogy valaki egy bűnös ártatlanságában hisz és egy gyilkost keres, aki nem létezhet... aki megsejtette az előttünk rejtett valóság elemeit, olyan erővel, hogy át tudta törni a hipotézisek és vélekedések gyűrűjét, amelyek körülzárnak minket; s eljutott azoknak a törvényszerűségeknek a határáig, amelyeket mi egyébként sohasem közelítünk meg, pedig ezek mozgatják a világot. De természetesen ő is csak a közelükbe ért. De éppen mivel ez a szörnyű csattanó, sajnos, létezik — nevezzük előre kiszámíthatatlannak, akár véletlennek —, utólag annál fájdalmasabb, hogy mindezt a zsenialitást, a tervezést, a végrehajtást ad absurdum vitte; sokkal inkább mint előbb, amikor a Kasernenstrasse véleménye szerint tévedett. Semmi sem borzalmasabb, mint egy zseni, aki valami bárgyúságon botlik el... Néha a legrosszabb is megtörténik. Férfiak vagyunk, számolnunk kell vele, fel kell vértézünk magunkat ellene, és mindenk előtt tisztában kell lennünk azzal, hogy a képtelenség, amely szükségképpen egyre világosabban és erőteljesebben jelentkezik — csak akkor nem zúzódunk szét, s bizonyos mértékben lakályosan a földön is csak akkor tudunk berendezkedni, ha a képtelen létezését elgondolásainkba alázatosan belekalkuláljuk. Értelmünk csak szegényesen világítja be földi térségünket. És az értelem határainak félhomályos övezeteiben halmozódik fel mindaz, ami paradox. Óvakodjunk tőle, hogy e kísérteteket elszigetelt jelenségnek tekintsük, szinte olyasminnek, ami az emberi szellem területén kívül telepedik le; vagy ami még rosszabb: ne kövessük el azt a tévedést, hogy elhanyagolható hibának minősítjük az ilyent, mert ez arra csábíthatna, hogy a világot egy fajta dacos erkölcsiséghez idomítsuk, ha megpróbálkozunk vele, hogy egy ilyen hibátlan elmeképletet juttassunk érvényre. A világnak éppen ez a hibátlan tökéletessége lenne a leghalálósabb hazugság és legszörnyűbb vakságunk jele.”

(Kissé talán meglepő, hogy szerzőnk detektív regényben fejti ki filozófiáját, Dürrenmatt azonban akadálynak érzi a „komoly irodalom” szigorú esztétikai mércéit és úgy véli: a művész csak akkor élhet meg a mai világban, ha „bűnügyi regényeket ír, ott alkot művészetet, ahol senki sem gyanítja”.)

Abban a világban, amelyben minden bizonytalanná vált, az embernek nincs többé mibe kapaszkodnia. Archilochosz a Görög férfi görög nőket keres vegetariánus, antinikotinista, antialkoholista kis alalkönyvelője szilárd erkölcsi világrenddel büszkélkedik. Ám csak egy kissé kell a látszatok mögé nézni és ez a kapaszkodó is rögtön semmivé foszlik. Az alalkönyvelő házassági hirdetésére jelentkező gyönyörű, fiatal nő, akinek talán még a világrend legalján sincs helye, valójában: testének varázsával hatalmában tartja a legfelsőbb helyeken állókat, voltaképpen az egész világot.

Itt az abszurdum mindennapivá válik. A baleset ügynöke, aki egy gépkocsi baleset révén nyugdíjas jogászok lakomájára vetődik el, gyánuítlanul elmondja életét. Az öregurak azonban rádöbbenik, hogy harca az érvényesülésért — minden látszat ellenére — gyilkosságot eredményezett, és egy játékos bírósági tárgyaláson halálra ítélik. Az ügynök, ha a józan ész szabályai szerint cselekedne, nyugodtan lefeküdne, kialudná mámorát és másnap, megköszönve a bőséges vacsorát odébb állna. Ám ő túltejeszi magát önmagán, ad abszurdum viszi a gondolatot, végrehajtja önmagán a halálos ítéletet.

Dürrenmatt egyik leghíresebb műve: *Az öreghölgy látogatása*. Az öreghölgy sokszoros milliárdos, aki mérhetetlen vagyonával öregen, rokkan, művésztagokkal haza látogat Güllen városába, ahol született, hogy bosszút álljon ifjúkori csábítóján Alfred Ill-en. Először tervszerűen tönkreteszti a várost, majd hatalmas tőkeerejével jólétet ígér, cserébe nem kérve mást, csak a csábító életét. A város polgársága először egyhangúlag elutasítja kérését, a jólét csábítása azonban felőrli az erkölcsi ellenálló erőket és a polgárok, önmaguknak is bebizonyítva Ill bűnösségét, teljesítik az öreghölgy kívánságát, végrehajtják az ítéletet.

Egy baseli magán-múzeumban látható *Salvador Dali* híres vászna, az „Égő zsiráf”. A kép előterében hatalmas, meghökkentően torz nőalak áll. Szíve helyén egy nagy fiók, s a lábszárán a fiók sora, fiók sora a pénznek, a részvényeknek. A nő keze mintha műkés lenne. Háta egy furcsa gépezet tartja egyenesen ezt az alakot, és mozgatja is bizonyára. Az asszony teste ember-test, csak a fejét borítja — mint egy hóhérnak — vörös lepel, kendő. Talán nem kell túl nagy merészség annak feltételezésére, hogy ez a kép hatással volt Dürrenmatt-ra az Öreghölgy megformálásakor.

Dürrenmatt irodalmi művei és Dali képei között meglepő egyezéseket figyelhetünk meg. Közös bennük a meghökkenteni akarás szándéka. Mindketten a pénz iszonyú hatalmára, a világ elembertelenedésére, elgépiesedésére akarják rádöbenteni a szemlélőt. Műveik groteszk hatása egyaránt az arányok szimbolikus célzatú eltorzításán és ugyanakkor a részletek aprólékos realizmussal történő kidolgozásán alapszik. Azok a rideg, sivár tájak, amelyekből Dali furcsa, szimbolikus alakjai a maguk torzóságában kiemelkednek, hasonlóak a Dürrenmatt művek alapközegéhez, bár az író humora felold valamit a festő merevségéből.

Ha a groteszkség öncélúvá válik, a szimbólum többé nem jelent semmit. Dürrenmatt és Dali torzításai azonban mindig egy meghatározott célra, mondánivalóra, valamely tézisére akarják összpontosítani a figyelmet. Ezt azonban csak úgy tudják elérni, ha műveiket nem szakítják el végleg a valóságtól, vagyis az egész groteszkségét a részletek realizmusával teszik hitelessé. Marcel Brion így fejezi be ezt a gondolatmenetet fentebb már idézett tanulmányában: „Ezért találni a szürrealista festők-nél, különösen Dalinál gondos technikát, a kézügyesség tökéletesítését és

a kivitel kifinomulását, oly mértékben, ahogy az csak a régi mestereknél fordult elő.”

Dürrenmatt életrajzából tudjuk, hogy festőnek indult és ez különösen korai műveire nyomja rá bélyegét. Ez nemcsak abban nyilvánul meg, hogy különösen kedveli a színes, „festői” képeket, hasonlatokat, metaforákat, de műveinek beállítása, szerkesztési módja is a modern festészet szerves, szerves tanulmányozására mutat.

Egyik legjobb korai novellája, *A kutya*, egyetlen ríktó színekkel készült expresszionista festmény benyomását kelti az olvasóban. A történetet, mely az igazság hirdetésének belső kényszerből fakadó szükségességét példázza, könnyen elfelejti az ember, esetleg nem is fogja fel furcsa szimbolizmusát (az igazság egy kutya alakjában jelenik meg!) —, a nagy, fekete, sárga szemű, vörös nyelvű állat színviziója azonban mélyen beleszöszköszteti tudatába.

Hasonlóan, elsősorban a színei ragadnak meg a *Sziszifosz mitosz* című elbeszélésnek. Az itt megfigyelhető expresszionista hatás más Dürrenmatt művekben is kimutatható, többnyire azonban csak a szürrealizmus mögött, vagy mellett. A szürrealista túlzások aztán csúnyán meg is buktatták Dürrenmatt első színpadi művét.

Az *Írva vagyon* című dráma témája a münsteri újrakeresztelők 1534-ben alapított, rövid életű, Új-Zion nevű királyságának bukása és ezen keresztül annak kifejtése, hogy a Biblia tanításai a gyakorlatban megvalósíthatatlanok. Bockelson, a szabólegényből népvézérré előlépett szélhámos saját hatalmi céljai érdekében kihasználja a münsteriek hiszékenységet; törekvései elősegítik a város bukását. Amikor a püspöki csapatok győzelme után kerékbetörnek, legalább is részben, saját nagyravágásáért, becsutellen törekvéseiért bűnhődik. Meghal anélkül, hogy a nagy kérdés: megvalósíthatók-e a Biblia tanításai egyáltalában felmerült volna benne. Vele együtt ártatlan áldozatként veszti életét a gazdag ember, aki minden vagyonát feláldozta és utolsó leheletéig hisz az Eszmében. És felkötözve a szörnyű kivégzőeszközökre felismeri az Evangélium legszebb mélységeit: „Minden ami történik, a Te végtelenségedet bizonyítja Uram! Az én elkieseredésem mélysége csak példázata a Te igazságodnak, és a testem, mint egy csészében, úgy fekszik ebben a kerékben és Te ezt a csészét kegyelmeddel csordultig megtöltöd.”

A dráma, melynek groteskségét ilyen rövid tartalmi ismertetés nem képes érzékeltetni, a bemutatón nem jutott el eddig a kiengesztelő befejezésig. Amikor Bockelson egy háztetón himnuszt énekelt a Holdhoz, miközben táncot lejtett, a közönség fellázadt és botrány vetett véget az előadásnak.

*

Még a leghátborzongatóbb szürrealista képben is van valami nevezésre ingerlő. A realista részletek torzzá túlzott arányai mindig komikus hatást keltenek. *Arany* János így ír, Dürrenmatt kedves szerzőjéről, Arisztofanészról: „... a vígjáték, ha tükre is az életnek, de nem hű tükre, mert céljainak elérésére túlzást, torzítást, sőt ráfogást is alkalmaz...” Dürrenmatt a szürrealista torzításon keresztül jut el a komédia görbétükréhez, hogy aztán Nagy Romulus (akit ugyan a történelem Augustusnak nevez) kimondhassa a tanulságot: „Aki az utolsókat rúgja, mint mi valamennyien, az már csak a komédiát értheti.”

Az arányok eltorzítása eredményezi Dürrenmatt műveinek groteszk hatását. Gúllen semmi lényegesben nem különbözik más nyugat-európai kisvárosoktól. Lakói hétköznapi polgárok, érzéseik, gondolataik, cseleke-

deteik a legnormálisabbak, még utolsó, véres tettük, Ill meggyilkolása is természetesen, szinte magától jön, és az olvasó, színházi néző bizony kénytelen rábólogatni az író beismerő szavaira: „... egyáltalában nem biztos benne, hogy másként cselekednék, mint ők.” Csak az öreg hölgy testi valója — művésztagok, stb. — és méginkább szörnyű hatalma, borzalmas kívánsága eltűzött, és ez a túlzás groteszk nevetségességet eredményez.

Ugyanígy eltűzött a *Görög férfi görög nőt keres* prostituáltjának befolyása, vagy *Az ígért* detektívjének makacssága. Ezek a torzítások azonban csak torz mosolyt és nem felszabadító nevetést fakasztanak. Az író ugyanis realista következetességgel végig viszi gondolatmenetét a mosolyt ajkunkra fagyasztó, szükségszerűnek tűnő tragédiáig. Ez már nem Arisztófánész komikus álarca, aki „a legszebb, a legfenségesebb érzelmekre képes ugyan, de érzelme csakhamar színét hagyja, s az ellenkezőbe csap át” (Arany János szavai). Dürrenmatt nevetése nem a jókedv megnyilvánulása, hanem a rádöbbenés egyik eszköze.

*

„A világon minden adásvétel tárgya. Adok nektek egy milliárdot és megvásárolom rajta az igazságszolgáltatást” — mondja az öreg hölgy, a tanár pedig így panaszkodik: „Jaj, micsoda emberek vagyunk! Ez a gyalázatos pénz elrohasztja a becsületünket.” És akármelyik Dürrenmatt művet nézzük, ez a gondolatsor bennük a társadalom alapja.

Micsoda világ! Egy prostituált testének hatalmával irányítja az állam minden vezetőjét! Egy púpos elmeorvos-bárónőnek lehetősége van a világot elpusztító trósztot kiépíteni! Az érvényesülésért folyó harcban embert ölnek, és még csak észre sem veszik! Egy milliárdért emberi élet kapható.

„Mélyen az erkölcsökbe hatolni” — hirdeti Dürrenmatt. „Jóembernek lenni? Hát ki ne szeretne jó ember lenni? De sajnos, ezen a csillagon az eszközök szegényesek és az emberek durvák. Ki ne szeretne békében élni? De az itteni viszonyok ezt nem teszik lehetővé.” És amikor a tanár arra kéri a milliárdosnőt „legyen emberséges”, az öreg hölgy cinikus kegyetlenséggel így válaszol: „Emberséges? Az emberségnek, uraim, a milliomosok tőzsdéjén árfolyama van. Én, az én tőkeerőmmel akár egy egész világrendet vásárolhatok magamnak. A világ ringyót csinált belőlem, most én csinálok bordélyházat a világból.”

Mindenki bűnös! „Ki ismeri magát? Ki tud saját bűneiről? Titkos gaztetteiről?” „Gyilkolt, mert úgy érezte, mi sem természetesebb, mint valamit megsemmisíteni, kíméletlenül törtetni, lesz ami lesz... Nyugodtan száguldozott volna Studebaker-ével, de szerencsére megtisztelte csendes, fehér villánkat baráti látogatásával... felkeresett négy öregembert, akik átvilágították életét az igazság sugarával, bár ennek az igazságnak... nagyon is különös jegyei vannak” — magyarázza az öreg bíró *A baleset* ügynökének.

Az erkölcsi rend széthullásával értelmüket veszítik a legfontosabb eszmények is. A tyúktenyésztő Romulus császár felosztja birodalmát, miután tudatosan sietette bukását, hogy kimondhassa a klasszikus haza fogalom csődjét is: „Hazának mindig olyankor nevezi magát az állam, amikor embereket készül halomra ölni.” És a hazával együtt a nyugati kultúra kétezeréves eszméje is súlytalanává válik. Midőn Zéno, a menekült kelet-római császár a germán invázió által végveszéllyel fenyegetett nyugati kultúra megmentésére hívja fel Romulust, a tyúktenyésztő csodálkozva kérdezi: „Hogyan? A kultúra olyasmi, amit meg lehet menteni?”

A történelmi Romulus bizonyára mindent megtett, hogy a germánok ellenében megmentse császári trónját. Ő a történelem folyamatával szemben maradt alul. Dürrenmatt Romulus-a azonban túlteszi magát a mindennapi ember természetes igyekezetén, a jobbra törekvésen, az érvényesülési vágyon és egy magasabb, metafizikus erkölcs nevében — nem akar áldozatok hekatombáján trónolni — önfeláldozásával kész megmenteni Róma fiatalságát a háborús mészárlástól. Ám ahogy a tyúktenyésztő császár nem fogadja el a nadrágyáros ajánlatát, aki cserébe a császárlány kezéért hajlandó lenne néhány millió árán megmenteni a birodalmat, ez a furcsa történelem sem fogadja el az ő áldozatát: a germán vezér nyugdíjba küldi vértanúság helyett.

Nehéz ebben a szétzilált világban valami biztatót találni. Talán még *Az öreg hölgy látogatás*ban a pap szavai állnak a legközelebb hozzánk: „A poklot önmagadban hordod. Te, mint idősebb ember, azt hiszed, ismered embertársaidat, pedig csak önmagadat ismered... saját szívedben keresd rettegésed okát, mert vétkeztél. Ha ezt felismered, urrá lehetsz a lélek gyötrő félelmén és leküzdheted.”

•

„A tragédia előfeltétele a bűn, a gond, a mérték, az áttekintés, és a felelősség” — írja színházi problémákról szólva Dürrenmatt. „Századunk zűrzavarában, a fehér faj ez önelpusztításában nincsenek többé bűnösök és nincsenek felelősök sem. Senki sem tehet róla, és senki sem akarta. Valóban, a folyamat bárki közreműködése nélkül megy a maga útján. Mindenkit magával ragad és aztán mindenki fennakad egy zátonyon. Túlságosan kollektív módon vagyunk bűnösök, túlságosan kollektív módon ágyazódunk apáink és nagyapáink bűneibe. Már csupán az unokák unokái vagyunk. Ez a mi balszerencsénk, de nem bűnünk: bűn ma már csak mint egyéni teljesítmény, vallásos tett létezik. Hozzánk már csak a komédia tud közelférközni. A mi világunk épp úgy vezetett el a groteszkhez, amiként groteszkek Hieronymus Bosch apokaliptikus képei is. A groteszk azonban csupán érzéki kifejezőmód, érzéki paradoxon, tudniillik egy alaktalan valami alakja, egy arcát vesztett világ arca, és amiképpen, úgy látszik, gondolkodásunk nem tud boldogulni a paradoxonok fogalma híján, éppúgy a művészet sem, a mi egész világunk, amely csak azért létezik még, mert létezik az atombomba: a tőle való félelem élteti.”

Követve e gondolat-paradoxont, mintha bezárulna a kör: ismét a reménytelenséghez jutottunk. Hieronymus Bosch idézése is, akit különben a szürrealisták szintén ósútnak tartanak, mintha a XVI. század lúzas szelmeinek világvége várását akarná aktualizálni. És Friedrich Dürrenmatt mégsem kétségbeesett ember! Egész élete, minden megnyilvánulása mohó életszeretetről tanúskodik. Művészetével a csőd nem szükségszerűség, csak az egyik lehetőség.

Talán legszebb művében — *Angyal szállt le Babilonban* — Akki, az utolsó babilóni koldús a személyes szabadság nevében száll szembe királyával, Nebukadnecár-ral aki meg akarja valósítani a jóléti államot, melybe nem illenek a koldúsok. Ezért akarja Akkit is állami szolgálatba kényszeríteni. Az Ég a Föld utolsó koldúsának egy leánykát küld vigasztalásul, ám a lányka éppen akkor érkezik, amikor Nebukadnecár koldulási versenyben, melyet Akki meggyőzéséért vívott, vereséget szenved és ezért a leánykának úgy tűnik, mintha a király lenne a Föld legszegényebb embere. Beleszeret. De Nebukadnecár világában (és Dürrenmattéban) nincs helye érzéseknek, a király elfojtja szenvedélyét, mert ő is,

akárcsak a többi szerelmes férfi, fontosabbnak tartja az érdeket, a hatalmat. Jóléti államot akar, de elveti az emberséget és az Isten tiszteletét egyaránt, ha ezek akadályozzák öncélú építőmunkájában. Vállalkozása, melyet a babilóniai torony szimbolizál, reménytelen, de ennek az életnek a kegyetlensége a leánykát Akkival együtt menekülni kényszeríti. „Előre hát kislányom, előre!” Szembe a homokzivatarral, amely egyre nagyobb erővel, üvöltve támad, ... új ország vár messze ránk, felbukik az alkonyatból, párállik a fény ezüstjében, tele új üldözésekkel, tele új ígérattal és új énekkel.”

Ez a dacos, mégis-mégis-fáradozni kell hangulat az élet szeretetéből fakad. A kis angyal, akivel a Jóisten Kurrubit, a lánykát, útra bocsájtotta, újjongó csodálattal fedezi fel Bolygónk szépségét. „Amit a Teremtő alkotott, az jó, ami jó, az boldog. Én nagy utakat tettem a Teremtés kiterjedt birodalmában, de soha egy szemernyi boldogtalanságot nem láttam” — jelenti ki a kis angyal. Igaz, a leányka földi tapasztalatai ellentmondanak ennek a naiv lelkesedésnek: „Olyan más ez a világ, Akki, mint amilyenek az angyal látja!” — panaszkodik. „Lépten nyomom igazságtalanságba, betegségbe, kétségbeesésbe ütközöm. Az emberek boldogtalanok.” De Akki koldús, aki bölcsen megveti az anyagi javakat és mindazt, amit zseniális koldulási tudományával összegyűjt, az Eufratesbe önti; nem boldogtalan, sőt az általa eltartott költőket is így inti: „Nincs kifogásom a panaszos hangjaitok ellen, költők, de azért ne túlozzátok el a dolgot. Élünk az utca szemetén, nem ember étken — daloljátok, s közben jóétvágyal fogyasztjátok húsleveseimet. Valami nincs rendjén ezzel a ti kétségbeesésetekkel. A szakácsművészet mai magas színvonalán, egyetlen képessége az embernek, amelyről csak jót mondhatunk, a költői szabadság, nem arra való, hogy visszaéljetelek vele.”

Talán nincs még író, akinek hősei olyan jóétvágyúak lennének, mint a dűrenmatti hősök. Maga az író is kedvelője a finom falatoknak, tudjuk róla, hogy még cukorbajának szigorú étkezési előírásait is gyakran megszegi. *A baleset* zsíros vacsorája a világirodalom egyik legpompásabb lakomája. És ebben a felfokozott életélvezésben megint Dűrenmatt élet-szemléletének többértelműsége nyilvánul meg. Ő, a kétségbeejtő kilátások ellenére is, nagyon jól érzi magát itt a földön. *Fellini* hatalmas filmje, az *Édes élet*, a csömör érzését akarja kiváltani, hogy ezzel döbbsen rá egy életforma csődjére. A dűrenmatti megdöbbsentések azonban sohasem ilyen egyértelműek, mert az író világszemlélete sem olyan egyszerű, mint *Fellini*-é.

*

*Mi dús a föld, s az emberkezek még
Dúsabbá teszik azt,
És mégis szerte dül az inség
S rút szolgaság nyomaszt.
Így kell-e lenni? vagy ha nem,
Miért oly idős e gyötreme?
Mi a kevés? erő, vagy az erény?
Nincsen remény!*

Több mint egy évszázaddal ezelőtt írta le ezeket a gyönyörű sorokat *Vörösmarty* Mihály. Azóta történt egy s más, az ember sokmindenre rá-

jött, a világ pedig „dúsabbá”, de bonyolultabbá és borzalmasabbá is vált. Mégsem jogosulatlan most e sorokat idézni.

Friedrich Dürrenmatt is csak azt látja, hogy bolygónk a világ egyik legcsodálatosabb égiteste, ahol minden megvan az emberi boldogsághoz. Remek húsleveseket főznek itt, a szakácsművészet soha nem látott magas színvonalat ért el, az emberek azonban mégis boldogtalanok; „mégis szerte dül az inség, s rút szolgaság nyomaszt”. „Nincsen remény” — kiáltja nem egy művében ő is, mert látja, érzi az elerkölcstelenedés, elgépisedés veszélyeit, az atomháború fenyegetését. Vörösmarty kérdésére: „Így kell-e lenni vagy ha nem, miért oly idős e gyötirelem? Mi a kevés? erő vagy az erény?” — manapság sokan tudnak válaszolni, és mégtöbben hiszik azt, hogy tudnak, de Dürrenmatt nem tartozik közéjük. És nem is akar. Ha valami válasz felét mégis kiolvashatunk egy művéből — *Angyal szállt le Babilónban* —, az nem több, mint Vörösmarty dacos bizakodása: „És mégis, mégis fáradozni kell.”

És itt érkezünk el Dürrenmatt művészetének legkomolyabb fogyatékoságához. Művei ugyanis pusztá megdöbbenést váltanak ki az olvasóból, színházi nézőből; érzelmileg azonban nem tudják magukkal ragadni semmilyen irányba. A megtisztulás, katharzis folyamata, amely egyben választ jelentene — elmarad. Érzelmek nélküli és negatív hősök, mint erre *A fizikusokkal* kapcsolatban már rámutattam, nem váltanak ki együttérzést. Az érzelmek száműzése egyoldalúvá, bizonyos mértékig embertelenné teszi Dürrenmatt hőseit. (Sokat küszködik a brecht-i hagyományokkal, mint helyesen mutat rá Hans Mayer: Brecht és Dürrenmatt című, a *Nagyvilágban* megjelent tanulmányában.) Egyetlen művét ismerem, melyben az érzelmek jelentős szerepet kapnak, az *Angyal szállt le Babilónban* két hőse is érzelmi lény. Bizonyára nem véletlen, hogy éppen ebben a művében kapott hangot a nagy kérdésekre adott eddigi egyetlen válasza.

A katolikus olvasó nem mindenben ért egyet Dürrenmattal, és ez elsősorban azért van, mert az író szándékosan kerül ki az egyenes állásfoglalásokat. A világot a maga bonyolultságában, többértelműségében akarja ábrázolni, anélkül, hogy bármely politikai, vallási, vagy filozófiai vonatkozását kiemelné. Abban azonban kritikusaik többsége egyetért, hogy a szemléletébe mélyen beoltott egzisztencialista gondolatok ellenére is keresztény szellemű művész.

*

Sok szó esik manapság szerte a világon Dürrenmattról. Éppen elmentmondásossága okán, korunk jellemző művésze ő. Vitatják eszméit és stílusát egyaránt, abban azonban nagyjából mindenki egyetért, hogy mondanivalóját magávalragadó erejű művészi formában fejezi ki. Költői eszközei egyszerűek, tiszták, tömörek, mentesek minden formai trükkötől, minden mesterkéeltségtől. Stílusa a német próza klasszikus hagyományai-ból nőtt ki, olyan eredeti és erőteljes, hogy ez már egymagában modernné teszi. Néhány találó szóval hangulatot tud teremteni, egy-egy hasonlító mondattal remek képeket fest.

Korai műveiben gyakran találunk hátborzongató szürrealista víziókat, különösen az *Írva vagyon* bővelkedik ilyenekben: „Pompásan tükröződik majd a győzelmes város ellenségeink fehér hulláiban, melyek csendesen hevernek a földön, mint sápadt szőnyegek a halálnak”. Ez a „vad festőiség” később mérséklődik, de utolsó műve, *A fizikusok* is, a rádióaktívá vált izzó földgolyó színes víziójával fejeződik be. Akki puritán egyszerűségű, fanyarul bölcs makámái azonban azt bizonyítják, hogy Dürrenmatt formai megoldásai mindig a mondanivalóból fakadnak.

A Bademlity-házban minden, ami élt és mozgott, vidámságot, derűt és könnyedséget árasztott. Csak a legidősebb Bademlity-testvér felesége, Káta Bandemlity volt kivétel. Ennek a magas, csontos asszonynak kékes-szürke szeméből szúrós, hideg tekintet áradt. Huszonhat esztendővel ezelőtt hozták ide, ebbe a gazdag és tágas házba, és ő évről-évre mogorvább, nehézkesebb és hallgatagabb lett. Nem volt szerencséje sem az urával sem a gyerekeivel.

Férje Petár Bademlity, a legidősebb testvér ebben a gazdag családban, igen későn nősült. Ifjúságáról mindenféle szóbeszéd járta. Még akkor is, amikor Kátát idehozta, bár akkorra megcsöndesedett és megfogyodt már, még akkor is őrzött valamit fiatalkori szenvedélyeiből és rosszaságából a szavaiban, mozdulataiban és különösen a mosolyában. Ez a mosoly tompán és érzékien sugárzott, s minden sötétbarna Bademlity-arcon megjelent, mint valami pecsét, amelyet soha nem lehet elrejtteni. Volt benne valami, ami az egészséges és életerős családból származó asszonyt kezdetől fogva borzadással és utálattal töltötte el mind a mai napig.

A gyerekeivel még rosszabbul járt az asszony. Az első tizenkét esztendőben kilenc gyereket szült, mind fiút, de amikor legszebb éveikbe értek, sorjában mind meghaltak. A tizedik gyerek után ő is alig maradt életben. Aztán nem is szült többet. Utolsó gyermeke leány volt, és ez életben maradt. Hat éves koráig szépen nőtt a kislány. Apró termetű, kékszemű és olyan bájos volt, hogy a templomban az egész nép őt nézte. Mindenben anyjára és az ő egészséges parasztkontságára hasonlított. De amikor elérte hatodik évét, hirtelen fonyadni és csúnyulni kezdett. Térde megrokkant, dereka összeszűrodozott, arca beesett és könnyzacskók jelentek meg a szeme alatt. Így megroppanva, félig tátott szájjal csúszkált egyik helyről a másikra, és feküdt éveken keresztül a Bademlityek sötét és nyirkos szobáiban, mint a ház szerencsétlenje és Isten átka. Most tizenöt éves volt, testileg nagyon gyengén fejlett, lelkileg még gyengébben. Nem tudott kiegyenesedni, csak ha valaki tartotta. Keveset beszélt épp csak a legismertebb szavakat ejtette ki, azokat is halkán és motyogva. Még édesanyjával értette meg magát a legjobban. Az öreg Bademlityné meg szinte anygalként lebegett a gyerek fölött, a szolgálók közül senkit sem engedett a közelébe, ő maga cipelgette, etette, mosdatta és öltöztette.

Mindent megtett gyógyulásáért, megkérdezett minden orvost és kuzuzslót, kipróbált minden orvosságot és mindent, amit tanácsoltak neki, miséket, imádságokat fizetett, de eredmény nélkül. Egy napon az Istenszülő oltára előtt megfogadta, hogy Kisasszonykor mezeitláb megy el Olovóba és a kolostor mellett lévő Szent Szűz-forráshoz viszi el beteg leányát. Mint azok az emberek, akik sok rosszat szenvedtek el és sok halált láttak maguk körül vagy önmagukkal meghasonlottak, úgy ő is mindinkább számolt a láthatatlan világ erőivel, és az a világ egyre megihettebb és közelebb lett számára. Amikor megtörtént a fogadalomtétel, sokáig könyörgött, majd felkelt és megismételte kérését az Istenszülő előtt:

— Nem bírom már tovább. A kettő közül add az egyiket: vagy gyógyítsd meg őt vagy vedd magad mellé a paradicsomba, akárcsak a többi kilenccet.

Pár nappal a fogadalomtétel után kora hajnalban útnak indultak a Bademlity-ház utasai. Az idős asszony magával vitte sógornőjét, egy himlőhelyes öreglányt. Velük ment két legény is, hogy vigyék a kisle-

ányt, aki nem tudta lovon tartani magát. Két lovat vittek magukkal a visszatéréshez. Pirkallott, amikor fölértek a Szarajevó fölötti első főnsíkokra. A kislány odáig sokat panaszkodott, nyúglódott és sírdogált, de most megnyugodott abban a különlegesen kényelmesre font kasban, amelyet keresztül dugott fánál fogva vittek a legények. Elkábulva a friss levegőtől, fejét jobb vállára ejtve elaludt. Néha-néha egy-egy döccenésnél kinyitotta a szemét, de amikor látta maga fölött a zöld gallyakat, az eget és a derús ragyogást, ismét lecsukta szemét, s mintha álmodnék, a gyógyulás útján lévő gyermekek bájos mosolyával mosolygott.

Nemsokára megszűnt az emelkedő. Sűrű erdőkön haladtak keresztül, az út azonban széles volt és kellemes. Itt már találkoztak más helységek összeverődött zarándokcsoportjaival. Voltak köztük súlyos betegek, akik mint valami zsák feküdtek a lovakon, jajgattak és szemüket forgatták. Voltak köztük nyavalyatörős emberek is, akiket a rokonság fogott és csitított.

Az idős Bademlityné övéi előtt haladt, keresztül hatolt a sokaságon, és senkire sem nézve halkan suttozta az olvasót. A tehervivők alig tudták követni. Kétszer pihentek meg a bükkösben az út mentén. Délben a földre terítették a sötét háziszóttos szőnyeget, és arra helyezték a kis beteget. Az kinyújtotta meggémberedett, görcsös testét, amennyire csak bírta. Meghökent, amikor meglátta maga mellett anyja meztelen, kerges és a szokatlan úton véresre sebesedett lábát, de az idős asszony gyorsan a dimija (bugyogós nadrág) alá rejtette, és a kislány, aki amúgy is boldog izgalomtól reszketett annyi új dolog láttán, hamarosan elfeledkezett róla. Minden új volt számára, szokatlan és örvendetes. A dús, sötét erdő, a fű, a vastag bükkök, kergükön a porcszerűen növe ezüstös gombákkal, a lovak abrakostarisznyáira rá-rábukó madarak és a tágas vidék a derús éggel és hosszúkás felhőivel, melyek sebesen suhantak a magasban. Néha egy ló megrázta a fejét és a madarak ijedten rebbentek fel körülötte, ilyenkor a kislány halkan sokáig nevetgált, bár fáradt és álmos volt. Elnézte, milyen gyorsan és komolyan esznek a legények, és ebben is kedves, vidám dolgot látott. Ő maga is édesen evett. Elnyújtózkodott a szóttesen, amennyire csak tudott. Végigsímogatta kezével a hús füveket, majd észrevett egy virágot, amelyet öreganyó fülének neveznek, apró és égőpiros virág ez, szinte belevész a fekete földbe. Meglepetésében halkan felkiáltott. Idős anyja, aki a fáradságtól el-elbóbiskolt, feléje fordult, és letépte neki a virágot. A kicsi sokáig nézegette és szagolgatta száránál fogva, majd odaszorította arcához, és amikor érezte, milyen bársonyos és hús, lecsukta szemét a gyönyörűségtől.

Alkonyatkor érkeztek Olovóba. A kolostor romjai és a fődött mencede körül hatalmas vásári tömeg nyüzsgött, bentről tompán kihallatszott, hogyan zuhog alá a Szent Szűz-forrásának meleg vize. Tüzek égtek, sütöttek, főztek és ettek az emberek. A többség azonban aludt a földön. Egy deszkaépületben helyet kaphattak a tehetősebbek és a gazdagabbak. Itt helyezkedtek el Bademlityék is. A két asszony hamarosan mély álomba szenderült, de a kislány félálomban töltötte az éjszakát, s az ablakon keresztül a sötét erdő fölött szikrázó csillagokat nézte: életében nem látott ennyi csillagot. Hallgatta a hangokat, amelyek egész éjszaka nem szüntek meg morajlani a tűz körül és ettől álomba merült. Nemsokára azonban a lovak nyerítése vagy a friss éjszakai levegő felébresztette, s amint ismét a morajlást és a hangokat figyelte, lassan maga sem tudta, mikor álmodik és mikor van ébren.

Másnap korán reggel elmentek a forráshoz.

Először egy alacsony, félhomályos szobába léptek, ott levetköztek. A padló nedves és korhadt volt. A falak mellett fapadok álltak, ezekre helyezték ruhájukat. Innen három falépcsőn mentek le abba a nagyobb és valamivel világosabb helyiségbe, amelyben a medence volt. Itt minden csupa kőből készült. Kőből volt a boltíves tető is, és magasan fent apró kerek ablakok nyíltak, ezeken keresztül kévékben csodálatos világosság hullott alá. Lépteik visszhangzottak, a kőboltozat fölnagyított és visszavert mindent, még a legkisebb zajt is. A víz zuhogása is visszaverődött a boltozatról, és megsokszorozódva, felerősödve betöltötte az egész helyiséget, úgyhogy beszéd közben kiabálni kellett. De a kiáltozás ismét megtört és szétomlott a boltozat alatt. A kigőzölgés megnehezítette a levegőt. A falakról és ivekről csöpögött a víz, a nedvesség alatt zöld moha nőtt, akárosak a barlangokban. A forrás vize vastag sugárban ömlött be egy kőcsatornán keresztül. Meleg volt, kristálytisztá, tele ezüstös hólyagocskákkal, szétomlott a kőmedencében, és a sűrű padozaton zöldes színt kapott.

Férfiak és nők felváltva fürödtek. Amikor a nőkre került a sor, lökdölgés, kiáltozás és sikongás támadt. Egyesek felöltözve gázoltak bele a térdig érő vízbe, mások ingre vetközve. A meddő asszonyok nyakig a vízbe guggoltak és lesütött szemmel imádkoztak. Egyesek felfogták markukba a sugarakban ömlő vizet, és torukukat, fülüket, orrukat öblögették. Mindegyiküket annyira elfoglalta az imádság és a gyógyulást vágyó gondolat, hogy senki sem figyelt a másokra, mintha nem is látnák egymást. Kicsit lökdölgöztek és morgolódtak a hely miatt, aztán gyorsan elfelejtették zsörtölődésüket és egvmást. Az idős Bademlityné és sógornője bevezették a kislányt a vízbe. És bár a többiek mind magukba merültek saját bajukkal foglalkozva, mégis helyet adtak nekik, mert a gazdag és előkelő ember soha és sehol sem veszíti el kiváltságát.

A lányka meggörnyedve reszket, fél a víztől és a tömegtől. De lassan mind mélyebbre ereszkedik a vízbe, mintha elbújni vágyna benne. És ha nem tartaná hónalja alatt, leülne a vízfénekre. De így is álláig ér a víz. Életében nem látott ennyi vizet, nem hallott ennyi hangot és ilyen csodálatos zsivalyt. Csak néha-néha, amikor azt álmodta, hogy egészséges, menni és szaladni tud, akkor álmodta azt, hogy a többi gyerekekkel fürdik egy nagy vízben, és hogy a testén játszadoznak, mint most, számtalan apró, fehér buborékok. Eltelik gyönyörűséggel, lecsukja a szemét és mo'lon szívja magába a vízből felszálló meleg páráját. Mintha egyre nagyobb távolságból hallaná az asszonyok hangját. Úgy érzi, valami csiklandozza a szemét, erősen megdörzsöli szemhéját, de a csiklandozás nem szűnik meg. Végül is nagy nehezen kinyitja a szemét. A boltozat egyik kerek nyílásából a nap sugárkévéje hull az arcába. A fényben reszketve emelkedik a vízpára, mint finom porfelhő zöldes, kékes és aranyos színben. A beteg kislány tekintetével követi. Egyszerre megreszket, néhányszor megborzong és erőlködni kezd, hogy fölkeljen a vízből. Anyja és nagynénje meglepődve engedik mind gyöngébben tartván őt. A meggörnyedt és nyomorult kislány egyszerre kiegyenesedik, mint azelőtt még soha. Elengedi a kezeket, amelyek két oldalt tartották és még mindig kissé hajlottan elindul lassan és bizonytalanul, mint a pici gyermekek. Széttárja karját. Vékony és nedves ingén áttetszenek apró mellének sötétpiros bimbói. A lassú szempillák alatt nedves ragyogás villan föl. Telt ajkai meglepően tompa és érzéki mosolyra húzódnak szét. Főlemeli fejét és fölfelé nézve a magasból hulló sugárkévére, egyszerre felkiált váratlanul világos és átható hangon:

— Ott van, ni ! Ereszkedik a felhőkön Jézusom, Jézusom ! Óóóóóóh...!

Valami rettenetes és ünnepélyes volt ez a hang. Hallatára az asszonyok megdermedtek. Senki sem merte fölemelni fejét és megnézni a beteget vagy látomását, de mindenki érezte maga felett. Egyesek hangosan imádkozni kezdtek. Mások nyöszörögtek, imádságuk hangos sirássá és jajgatássá alakult. Hallatszott, hogyan verik kezükkel nedves keblüket. Ezek a hangok szokatlanok és csodálatosak voltak, ilyeneket csak azok az emberek adnak ki magukból, akik fájdalom vagy öröm miatt elragadtatásba esnek és elfelejtkeznek az emberi tekintetéről és szegényről. A csengő visszhang felnagyította és szétszórta ezeket a hangokat, és minden összekeveredett a víz zuhogásával amely egyhangúan és suhogva hullt a magasból.

Az egyetlen, aki nem hajtotta le fejét, az öreg Bademlityné volt. Föllépett a második lépcsőre, ahol csak bokáig ért a víz, és onnan nézte meghajolva és szigorúan a lányát, annak mintegy álombeli mozdulatait és azt az új mosolyt az arcán. S ekkor hirtelen félrelökve sógornőjét odamegy a lánykához, átkarolja derekát, másik kezével megfogja a térdeit, és dühödt, döngő léptekkel, mint aki szegényletest rejteget, kiviszi őt abba a szobába, ahol a ruhák vannak.

Itt félhomály és csend van. Leteszi a gyermeket, s nézi, nézi. Senki nincs itt más. A kislány a hirtelen változástól reszketve és újra összehörnyedve fekszik a puszta kövön. De arcán változatlan marad az érzéki boldogság szétömlő és egészségtelen mosolya.

A fürdőből az imádság és a csodás gyógyulást hirdető kiáltások hangjai hallatszottak föl. Az öregasszony azonban mozdulatlanul, megalázottan állt, még szigorúbban és darabosabban, mint általában. Mert egyedül ő tudta csak, hogy ez a Bademlityek mosolya, és hogy nincs gyógyulás és minden hiábavaló volt. S mint aki csak arra vár, hogy megszökjék a világból és egyedül maradjon az Istenszülővel, akivel még elintézetlen a fogadalma, oda fordult a sötét sarok felé és élesen mormogva kiáltotta:

— Vedd magadhoz, vedd magadhoz !

Még néhányszor megismételte ezeket a szavakat és rá sem nézett a kislányra, aki ott reszketett a lábánál.

Hegedűs Antal és Csanád Béla fordítása

CSAK EGY FŰSZÁL

*Csak egy fűszál, egy falevél
s a bánat rozsdái fakulnak,
tisztá vágy röpít ! fényre gyűlnak
kedv, szándék, sóvárgó remény.*

*Forrón sugárzik rám a fény,
gyönyör borzongat, tűzlehellet !
Mindent amit ember szerethet
megcsillant egy isteni kéz:*

*Öt ujján világok lebegnek,
a tenyerén remegő lelkek.*

Mikcs Margit

A második vatikáni zsinatnak már az első ülészakában híre terjedt annak, hogy a keresztény egység titkársága XXIII. János pápa utasítására szöveget szerkeszt a vallásszabadságról. A szöveg el is készült, még mielőtt a pápa nyilvánosságra hozta volna a *Pacem in terris* körlevelet, s bizonyosnak mondják, hogy befolyást is gyakorolt az enciklikának ezzel a kérdéssel foglalkozó szakaszaira. De Smedt brugesi püspök későbbi zsinati nyilatkozata szerint igen jelentős számú püspök már akkor „a legnyomatékosabban szorgalmazta”, hogy a vallásszabadság ügyét a legközelebbi ülészak napirendjére tűzzék. A szöveget azonban sem ki nem nyomatták, sem meg nem küldték az atyáknak, ami nem kis nyugtalanságot váltott ki egyes püspöki csoportokban, különösen az Egyesült Államok püspökei körében, akik a második ülészakra érkezve meg is sürgették a kérdéses szöveg mielőbbi közreadását. Amikor azután a zsinat teológiai bizottsága végre meghozta kedvező véleményét, november közepén ki is osztották a szöveget a zsinaton, mint az ökumenizmusról szóló szkéma ötödik fejezetét.

A keresztény egység titkársága nevében De Smedt terjesztette elő a zsinaton az új fejezetet, olyan meggyőződéses hévvel, hogy a progresszív többségi szárnyon forró tapsokat váltott ki. Előadói jelentésében hangsúlyozta, hogy a vallásszabadság kérdésének tisztázása nem csupán az ökumenizmussal kapcsolatban fontos, hanem rendkívüli módon elősegítheti az egyház párbeszédét is a modern világgal. Nem elsősorban dogmatikus értekezésről van szó — emelte ki De Smedt —, hanem pasztorális dekrétumról, amely korunk emberei felé tekint, „A világ azt várja — zárta beszédét De Smedt —, hogy az egyház nyíltan és félreérthetetlenül nyilatkozzék a vallásszabadságról és ezt a nyilatkozatát nyomban megtegye. Nincs hobb vágyam, mint az, hogy a kérdést tárgyaljuk le még ezen az ülészakon. Ha a zsinati atyák, a pápával együtt, az emberiség tudomására adhatják ezt a felszabadító tanítást, akkor tárgyalásaink gyümölcsözőek lesznek. Bizott-

ságunk kész arra, hogy ha kell, éjjel-nappal dolgozzék ezért.”

Ezek a szavak már önmagukban is mutatják, mekkora jelentőséget tulajdonított a keresztény egység titkársága ennek a szkéma-fejezetnek. Nem csoda, hogy visszhangjaként némelyek már szinte túlozták is a dekrétum horderejét. A párisi *Le Monde* vezércikkírója például ezzel a címmel számolt be róla: „Új lap a történelemben.” Annál inkább meglepette a közvéleményt, hogy — mint tudjuk — a második ülészakon még vitát sem kezdtek róla. Annak ellenére nem, hogy ismételten több felszólaló, különösen Schmitt metzi püspök, beható indokolással kérte elvételét. „Az volt az ember benyomása — írja a domonkos A. Liégé a *Témoignage Chrétien* zsinati különszámában —, hogy az ökumenizmusról szóló első három fejezet tárgyalását csak azért húzzák, hogy elérjék az ülészak befejezésére kitűzött napot. Azzal mi eleve tisztában voltunk, hogy kevés idő fog maradni a vallásszabadsággal foglalkozó ötödik fejezetre, de mindvégig reménykedtünk egy globális vita lehetőségében és legalább egy tájékoztató szavazás megejtésében, amiből kitűnt volna, hogy a benyújtott szöveget elfogadják tárgyalási alapul. Ez beindíthatta volna a munkát a következő ülészakig és felvillanyozta volna a várakozásteljes közvéleményt. S talán egyetlen ülés is elég lett volna erre...”

Érthető így a mély csalódás — folytatja Liégé —, amikor a zsinat utolsó ülésén hallani kellett Bea bíboros szavait, amelyekkel befejezte az ökumenikus vitát. „Hátra marad a vallásszabadság problémája — mondotta a bíboros —, amelynek megvitatását idő hiányában és ezer más okból nem tudtuk megkezdeni. Ami azonban halasztást szenvedett, nincsen elejtve.” Azt, hogy „ezer más okból”, a bíboros kétszer megismételte. Már emiatt is bizonyos kétkedéssel fogadták Bea idézett közlését — teszi hozzá Liégé. „Nem mintha azzal gyanúsították volna, hogy nem mondja meg az igazságot, hanem mert úgy gondolták, hogy amennyiben megett volna az akarat, valami minimális időt szentelhetek volna a kérdésnek.”

Nincs kizárva persze — ezt a jövő fogja eldönteni —, hogy a zsinat helyesen járt el, amikor nem úgy fejezte be a második ülésszakot, hogy függőben hagy egy elstetett s bizonyára nehéz vitát. Végére is ugyanakkor, amikor általában magasra hágtó a várakozás, heves ellenállásba ütközött a fejezet, főleg a spanyol püspökök részéről, akik minden áron meg akarták gátolni, hogy a zsinat hozzányúljon a kérdéshez.

*

„Amikor a katolikusok vallásszabadságról beszélnek — jelentette ki *De Smedt* a vonatkozó fejezet előterjesztésekor a zsinaton —, sokan úgy gondolják, hogy ez machiavellizmusból történik. Amikor mi kisebbségben vagyunk, vélik általában, mi követeljük a vallásszabadságot, amikor azonban többségben vagyunk, megtagadjuk másoktól ezt a szabadságot. Nagyon fontos és szükséges tehát, hogy világosan meghatározzuk az egyház tanítását.”

A vallásszabadság pozitív oldala a benyújtott szöveg szerint az emberi személynek joga arra, hogy szabadon gyakorolja vallását a saját lelkiismeretének igényei szerint. Negatív oldala, hogy ez a lelkiismeret mentes maradjon minden külső kényszerítől. A vallásszabadság tehát magában foglalja az ember autonómiáját. Autonómiát nem belülről, „ab intra”, mert hiszen senki sem szabadíthatja fel magát lelkiismeretének kötelezései alól, de igenis kívülről, „ab extra”, vagyis senki sem akadályozható meg kívülről abban, hogy lelkiismeretének engedelmeskedjék.

Ebből következik, hogy a katolikusok számára az egyetlen eszköz, amelyvel rávezethetik embertársaikat az evangélium igazságaira, csakis az ima és a tanúságtétel. Tartózkodni kötelesek minden közvetlen vagy közvetett nyomástól. Krisztus tanítványai nem fordulhatnak ellene egyetlen ember világnézeti szabadságának sem. Óhajuk a nem-katolikusok irányában csak az lehet, hogy ezek is kövessék saját lelkiismeretük előírásait. A mély oka annak, amiért a nem-katolikusokat nem szabad kényszeríteni, hogy lelkiismeretük ellen cselekedjenek, magának a hitaktusnak természetében rejlik. Isten részéről a hit szabad természetfölötti ajándék. Az ember részé-

ről a hit szabad csatlakozás. A katolikus szemléletben tehát maga a hitaktus követeli meg a tökéletes vallásszabadság elismerését és érvényesülését.

Minden ember — szögezi le a szöveg —, aki jóhiszeműen követi lelkiismeretét, még ha téved is. Istennek engedelmeskedik. A legnagyobb igazságtalanság lenne tehát megakadályozni ebben.

*

A vallásszabadságnak ebben az új megfogalmazásában *De Smedt* sűrűn hivatkozott *XXIII. János* béke-enciklikájára. Az előterjesztést követő sajtókonferencián *Thomas Holland* portsmouthi segédpüspök hozzáfűzte még, hogy a *Pacem in terris* a vallásszabadság tárgyában a legfontosabb dokumentum, mert egy hosszú fejlődési sorozat benne érte el a csúcstét.

Liéggé már említett írásában szintén megállapítja, hogy a keresztény egység titkársága szorosan követte *XXIII. János* pápa tanítását. Ennek megfelelően a szkéma-fejezet kinyilvánítja a hit aktusának szabadságát. Senkit sem szabad arra kényszeríteni, hogy higgyen Jézus Krisztusban, mert minden embernek személyesen kell döntenie hitéről. Nem csupán rezignált vagy opporünista türelmességből kell megadni minden vallási vagy ideológiai csoportnak a jogot, hogy kifejezze magát a társadalomban, de pozitív módon is el kell azt ismerni, feltéve, hogy gyakorlása nem irányul az emberi méltóság ellen és nem sérti a társadalmi közjót. Azt kívánja a szkéma-fejezet az államtól, hogy ne mozdítsa elő a vallási vagy ideológiai diszkriminációt, hanem engedje meg minden vallás híveinek, a kisebbségi vallások híveinek is, vallásuk szabad gyakorlását és tanúsítását, kizárva minden erőszakot és minden nyomást. A katolikusok segítségük elő a lelkiismereti meggyőződésük békés és egymással párbeszédet folytató együttélését. Kinyilvánítja végül a szkéma-fejezet, hogy a katolikus egyház nem akar uralkodni, nem is törekszik erre. Úgyannyira nem, hogy a vallási türelmetlenséget, mint az emberi személy ellen irányuló támadást, a legnagyobb fokban gyűlöletesnek tekinti. Már pedig minden katolikus hívőnek az a küldetése, hogy a szeretet egy-egy központja legyen a mai világban.

Nem lehet titkolnunk — írja a to-
vábbiakban Liégé —, hogy mindez sok
régebbi nézet teljes revízióját jelenti.
Elindulás ez az egyház lojális dialó-
gusa felé a modern világgal, hozzáse-
gítése az egyháznak egy evangéliumibb
jelenléte ebben a világban. Ugyan-
akkor persze olyan súlyos kérdéseket
is szőnyegre dob, hogy — figyelemmel
a katolikus vidékek és történeti hely-
zeteik, hagyományos örökségeik kü-
lönbözőségére, teológiai gondolkodásuk
eltéréseire — semmiképpen sem vár-
hatjuk az állásfoglalások egyhangúsá-
gának könnyű kialakulását. Előrelát-
hatók a vitának azok a nehézségei,
amelyek a zsinat harmadik ülészaká-
ban meg fognak mutatkozni.

„Belemennek-e az atyák abba, hogy
lojális önkritika alá vonják a múlt-
beli katolikus türelmetlenséget, a gy-
akorolt pressziókat, s elítélik ezt, mint
ami ellentétes az evangéliummal? Ké-
szek-e arra, hogy ne tekintsek többé
az egyház és az állam szétválasztását
feltételes helyzetnek, csupán időleges
belenyugvási tárgyának? Hajlandók-e
arra nevelni a katolikusokat, hogy eb-
ben a mai pluralista világban csupán
a saját hitük eleveenségére hagyatkoz-
zanak? Megtesznek-e minden tőlük
telőt abból a célból, hogy a nem-kato-
likusok elhiggyék akaratum és elhatá-
rozásuk őszinteségét, azt, hogy nem
számító opportunizmusból jártak el,
hanem az apostolkodásban valóban
csak az átélt és tanúsított evangélium
vonzására támaszkodnak? Azt a he-
lyes és megokolt kívánságunkat, hogy
egyházunk szabadságot élvezzen, ki-
séri-e majd az a határozott akaratunk,
hogy a nem-katolikusokat és nem-
keresztényeknek, ideértve az atheistá-
kat is, ugyanazt a szabadságot enged-
jük, amelyet a magunk javára igény-
lünk? Készek vagyunk-e elejteni a
klerikális pretenciókat, megszüntetni
részünkről a határátlépéseket, a ha-
talmi megnyilatkozásokat, végét vetni
minden olyan magatartásnak, amely
vallásos ürügyek leple alatt támadja
az emberi méltóságot és árt a közjónak?
Elfogadjuk-e János pápa felsza-
badító megkülönböztetéseit a szerin-
tünk való tévedés és a tévedő ember
között, a velünk ellentétes ideológiák
és a történeti mozgalmak között?”

„Íme — mutat rá Liégé —, mind-
megannyi döntő kérdés a katolikus
egyház számára a modern világban.

Ha tehát a zsinat jóváhagyja a val-
lásszabadságról szóló fejezetet, akkor
ez valóban új lap lehet a történelem-
ben. Kiindulópontja az egyház jelen-
léte új formájának a világban. Kovász
és nem hatalom, tanúságtétel és nem
kereszteshadjárat, párbeszéd és nem
erődítmény, barátság és nem itélke-
zés. Ahogyan VI. Pál pápa is utalt er-
re a második ülészakot megnyitó be-
szédében: „Tudja meg a világ: az egy-
ház mély megértéssel, őszinte csodál-
kozással tekint reá; őszintén kész ar-
ra, hogy ne megkösse, hanem szolgál-
ja; ne lebecsülje, hanem érteiket fel-
színré hozza; ne kárhóztassa, hanem
támogassa és üdvöztse!”

„Csalódásunknak, hogy a második
ülészak végén nem tudhattuk meg,
miként gondolkodnak az atyák a val-
lásszabadságról, most már reménység-
gé kell alakulnia a harmadik ülés-
szakra — fejezi be Liégé. — Remény-
ségge, amely annál biztosabban válik
be, minél többen lesznek, akik a ke-
resztény közvéleményt helyesen szó-
laltatják meg ebben a kérdésben,
amely annyira életbevágóan fontos az
egyház küldetésének teljesítésére.”

*

Maguknak az olasz katolikusoknak
egyik vezető elméje, a teológus *Primo
Mazzolari*, még 1945-ben könyvet adott
ki a világnézeti türelmességről. Ő is
abból a katolikusok ellen gyakran fel-
hozott vádból indul ki, hogy vallás-
szabadságot követelnek akkor és ott,
amikor és ahol kisebbségi helyzetben
vannak, de nyomban megtagadják ezt
a szabadságot másoktól, mihelyt elég
erősnek érzik magukat. S valóban, le-
hetetlen észre nem vennünk ezt az
ellentmondást.

Annál kirívóbb ez az ellentmondás
— fejt ki Mazzolari —, mert a vallá-
si türelmesség, ez a minden időben
rendkívül ritka erény, amelyet az
ókorban csak kevés kiválasztott szel-
lem fedezett fel, teljes és biztos alap-
ra talál az evangéliumban. Nem csu-
pán szükségszerűen következik a sze-
retet parancsából, de tökéletes megfo-
galmazást nyer Krisztus példájában és
intelmében. Az egyház első századai
bizonyítják, hogy papjai, hívei és írói
minden alkalommal a vallásszabadság
mellett álltak ki. Idegen volt ezektől
az első keresztényektől mind a zsidó,
mind a római pogány rendszer, amely

a vallást a politikai hatalomhoz kötötte, azzal összekeverte, s ugyanakkor elvileg is türelmetlen volt. Amikor *Nagy Konstantin* vallásszabadságot engedett a keresztényeknek, nem hiányzottak a keresztények között, akik annak kizárólagosan politikai motívumai miatt nyugtalankodtak, mások azonban egyszerűen időszerűlennek és oktalannak minősítették ezt a nyugtalanságot. Ha egyszer annyi megpróbáltatás után a gondviselés ilyen hatalmas támaszt szerzett az egyháznak — mondták utóbbiak —, akkor annak visszautasítása nemcsak esztelenség, de bűn is lenne a keresztények részéről.

Sajnos, ez az érvelés — állapítja meg Mazzolari — elég messze sodorta a kereszténységet eredeti magatartásától. Mert ha teológusai továbbra is hirdették a természetfölöttinek és szelleminek felsőbbiségét, nem kevesen közülük éppen ebből a felsőbbiségből következették ki az államnak azt a kötelességét, hogy segítse és előmozdítsa az egyház munkáját. A középkorban azután általánossá is vált ez a felfogás. A kényszer, úgymond, a keresztény vallás esetében nem sérti a vallásszabadságot, mert az ember csak akkor szabad igazában, ha engedelmeskedik az igazságnak, már pedig az igazságnak az egyház a letéteményese.

Senki sem állíthatja, hogy ez a tanítás összhangban lett volna az evangéliumi türelmesség szellemével — jelenti ki Mazzolari. Beigazolódott, hogy ártalmára is lett az egyháznak. A vallásábrorúk, amelyek két évszázadon át dúltak Európában, ráébresztették a gondolkodókat — egyeseket szkepticizmusból, másokat keresztény szeretetből — a türelmesség szükséges voltára. Előbbiek feltették a kérdést, érdemes-e egymást irtani bizonytalan „elképzelésekért”, utóbbiak azt kérdezték, vajon szabad-e öldökölni annak a Krisztusnak nevében, aki egymás szeretetét tanúsította? S nem kétséges, hogy a türelmetlenség csak a bizalmatlanságot keltette fel minden hitvallás iránt, növelve így a közömbösség és a vallásatlanság szellemét.

Annak az új korszaknak, amely a francia forradalommal köszöntött be, méltán lett a vallási türelmesség az egyik sarkköve. És csak fájlatthatjuk, hogy a katolikusok egyrésze — mit

sem tanulva az előzményekből — túllontúl sokáig abban az ábrándban ringatta magát, hogy visszafordíthatja az eseményeket, és különböző restaurációk útján újból megszerezheti a törekény és terhes dinasztikum támogatását. Pedig visszafelé nem lehet haladni. A katolikusoknak vállalniuk kell a vallásszabadságot, sőt szeretniük is kell félelem és fenntartás nélkül. Végére is ha egyszer meggyőződésük, hogy birtokában vannak az igazságnak, akkor bízniuk kell ennek az igazságnak erejében, minden külső kényszerítés nélkül is. A türelmetlenség olyan betegség — figyelmeztet Mazzolari —, amely megmérgezi az egész embert, magát a vallást is. A türelmesség a katolikusok számára nemcsak a mai nagykorú társadalom követelménye, de hűségüknek tanúsítása is az evangéliumi üzenethez.

*

Le Guillou, a neves francia teológus szerint, aki szintén előadója volt a zsinattal kapcsolatos egyik sajtókonferenciának, ma már valóban itt az ideje, hogy az összes katolikusok és keresztények egyetértsenek a vallásszabadság elméletében és gyakorlatában.

„Öszintén bevallhatjuk — jelentette ki *Le Guillou* —, hogy a vallásszabadságra vonatkozó katolikus álláspontban szembetűnő kétértelműséget észlelhetünk.” Ha az újabb katolikus gondolkodók, nagy többségükben, bátran védelmére is kelnek a vallásszabadságnak, sok teológus vagy katolikus személyiség tartja még nagyjában a következő álláspontot: „Nincs több, csupán egyetlen egy valóban katolikus elmélet: az, amely megkülönböztet tézist és hipotézist. A tézis szintjén, azaz ha a körülmények megengedik tisztán katolikus elvek alkalmazását, az egyház szemében tévedés nem tarthat igényt terjedési vagy terjesztési szabadságra. Csupán a hipotézis szintjén, azaz amikor kedvezőtlen körülmények megakadályozzák a katolikusokat elvek keresztülvitelében, tűrhető meg átmenetileg, mint kisebb rossz, a szerintünk való tévedés szabadsága.”

Bizonyos azonban — tette hozzá *Le Guillou* —, hogy a legjelesebb teológusok mind elutasítják az ilyen felfogást. Példaként idézte *Hartmanntól*:

„A katolikus állam tézise nem az egyház tana; minden kísérlet, hogy megvédjék ezt a tézist, mintha ez a katolikus tannak egyik lényeges következménye lenne, csak árthat az egyház hatásos működésének és evangélium-hirdetése őszinteségének.” A vallásszabadság teljesen összefér az egyház elveivel. Mi több, egyenesen szükséges az egyházban összefogott közösség számára. Emellett lényeges követelmény a nemzetek közösségének jóléte szempontjából is. Nincs tehát hőbb óhajunk, mint az, hogy mindezt felismerjék: a lelkiismereti szabadságnak és a szabadság normális gyakorlásának minden csorbitása káros, mind az egyes népek, mind az emberiség egységére, következményeiben tehát mindannyiunkat személy szerint sújt. Valamely hitnek rákényszerítése valakire ellenemond az isteni akarat szabadságának éppúgy, mint az emberi csatlakozás szabadsá-

gának. Az állam sem igényelhet magának illetékességet vallási dolgokban, még ha „keresztény államnak” is nevezi magát. E tekintetben csupán azt tarthatja feladatának, hogy megakadályozza olyan hitbéli tanítás hirdetését, amely nem egyeztethető össze a közrenddel és az igazságossággal, és megakadályozza az olyan hirdetési módot, amely a közbékét veszélyezteti.

Zsinati beszédében *De Smedt* nyíltan szóvá tette, hogy a vallásszabadság általa előterjesztett megszövegezése ellen több pápai megnyilatkozás lehetne felvonultatni. „Kérem azonban önököt — fordult az atyák felé —, ne hangoztassuk ezeket a szövegeket anélkül, hogy ne térnénk ki mindjárt történeti összefüggéseikre is. Enélkül úgy cselekednénk, mintha vízből kiemelve akarnók úsztatni a hálakat.”

A KIS ÚT

Sokat olvastam, hallottam arról, mennyire a hitre épül keresztény magatartásunk. Ugyanakkor azonban hol arról szólnak a prédikációk, hogy hitünk legyen férfiasan erős, szilárd, máskor meg, hogy legyen gyermeken egyszerű, bizakodó. Ezek az ellentétek kissé megzavartak. Voltaképpen milyen legyen hitem: „gyermeki” vagy „felőtt”, azaz nagykorú emberhez illő ?

Válaszunk bevezetőjében *Michael Horatzuk* közelmúltban megjelent könyvéből szeretném idézni. *Obolungwe*, a katolikus hitre tért afrikai néger Európában járt tanulmányúton. Egy alkalommal frissen szerzett barátja autókirándulásra hívja. *Obolungwenek* úgy tűnik, hogy autós barátja hívó, vallásos ember. Abból a körülményből következtet erre, hogy koscsijának szerelékklapján kis Szent Krisztof táblát fedez fel. A maga nyíltszívű módján fel is veti a kérdést — Ön is hívó ember? Ahogy vesszük — hangzik a válasz —, tulajdonképpen azt tartom a leghasznosabbnak, ha az ember megőrzi gyermekkori hitét, s nem sokat spekulál a később felvetődő nehéz problémákon.

Derék négerünket azonban egyáltalán nem elégíti ki ez a válasz s tovább fűzi a szót, mondván: — En bizony úgy tartom, hogy a gyermeki hit a

gyermek számára nagyon szép és jó dolog, de csakis azokhoz illik. A felőtt embernek hite is legyen tudatos, felőtt emberhez méltó. Végére is, ha felőtt bűnököt tudunk elkövetni, akkor higgyünk is felőttnek módjára. Ha a bennünk szunnyadó rossz velünk együtt növekszik, miért hagynánk csenevész állapotban a jót? Ugye, általában azt tapasztaljuk, hogy a kis gyermekek jók, szívesen mennek a templomba, hallgatják Isten igéjét. Ha azonban felcseperednek, sokan közülük felhagynak e szép gyakorlattal. Bizonyára nem más ennek a jelenségnek oka, hogy felőtt fejjel is csak gyermeki fokon áll hitük s azzal is igyeksenek — legalább is kifelé — mutatni, hogy felőtt számba mennek, hogy mindent, ami a gyermekkorhoz fűzi őket, levetkőznek, vagy csak titkon őriznek. Amint ugyanis nevetségessé válnék, ha egy felőtt nem mo-

torkérékpárral vagy autóval hajtana hivatalába, hanem gyermekkori roller-jét használná, épp úgy van ez az Isten felé vezető úton is. Sőt, itt még inkább! Hisz Isten felé haladva utunk gyakran igen meredek, tele van veszélyes kanyarokkal. Hát itt valóban megbízható, nagyteljesítményű, felnőttnek való motorra van szükségünk. S tudjuk, hogy ez az akadálygönc, buktatókon urrá levő motor hitünk. A felnőtt emberhez, a nagykorúhoz illő szükséges hit. Oly erős hit, mely a hivatásbeli, a családi élet, a házasság, a társas élet adta problémák előtt nem torpan meg, nem áll tanácstalanul előttük, hanem képes rá, hogy urrá legyen a nehézségeken, hogy választ adjon nehéz, olykor fogas kérdésekre. Bizony, az ilyen nehéz túrán, az életúton a gyermekkori roller igen gyarló eszköznek, a gyermekkori hit gyengének, olykor naivnak, máskor tehetetlennek bizonyulna.

Az autós figyelmesen hallgatja fekete barátjának szavait, majd elgondolkozva megszólal: — Hát igen, de azért még mindig inkább vállalnám a nehéz utat a kezdetleges rollerral, mint esetleg súlyos terhekkel megrakott teherautóval. — Négerünk azonban nem hagyja magát. Egyszerű válasza: — Ő nyugodtan meg lehet terhelve az az autó, csak jó motorja s kellő mennyiségű üzemanyaga legyen. S mindkettőt bőséggel szolgáltatja a kezelemeszközökkel megerősített, gondosan nagykorúvá érlelt s ébren tartott hit. Végül — vallja meg őszintén az afrikai keresztén — már nem is tudtuk, hogy hasonlatainkkal autókról vagy a hitről vitatkozunk-e. Egy azonban biztos: oly természetesen, nyíltszívűen kell hinnünk, mint azt a gyermekek teszik, de a hit kérdéseiben nem szabad oly naiv, kezdetleges tudással rendelkezni, mint a testileg-szellemileg még fejletlen gyermekek. Kötelességünk, hogy hitünket nagykorú emberhez méltó módon, tudatosan vállaljuk és gyakoroljuk. Hitünk legyen oly átfogó, messzire tekintő — fejezi be Obolungwe —, hogy az élet nehéz kérdéseit felölelje, s legyen oly erős, hogy képes legyen ne csak vasárnapi szentmisére vezetni, hanem a hétköznapok terhét is viselni.

Sok hozzáfűzni valónk ehhez a szemléletes párbeszédhez nem is igen le-

het. Legfeljebb egy-két kisebb kiegészítést csatolhatunk még hozzá. Az első: téves lenne azt gondolni, hogy a hit valamiféle áporodott szagú, kegyelettel őrzött, régiesen berendezett gyermekszoba, ahova időnkint visszavonulhatunk „megpihenni”. Hogy a hit nem egyéb, mint menekülés a föld és természet kemény harcából az ég s a természetfeletti világ puha karjaiba. Afféle „anyai ölkomplexus” megnyilatkozása. Nem, Szent János evangélista egészen másképp szól hitünkről. Nem gyermekies visszahúzódságot, hanem férfias, kemény küzdelmet lát annak minden megnyilatkozásában. Ezért „dicsekszik” is vele: „Ez a győzelem, a mi hitünk” (1 Ján. 5, 4.). Mindaz tehát, aki csupán gyenge, gyermekies fokon megrekedt hittel rendelkezik, az az élet nehézségei, a hit „buktatói” nyomán megsebezten maradna a küzdőtéren s végül is megadná magát.

Azután: nemcsak a gyermek tud boldog lenni, mivel „elhiszi”, amit a felnőttek mondanak, mesélnek neki. Krisztus ugyanis így szól: „Boldogok, akik nem látnak és mégis hisznek.” Mintha ezt mondaná: boldogok a hitükben erősek, nagykorúak, önállóak, függetlenek. Igaz ugyan, hogy a felnőtt ember érzi életerejét, szembe kíván nézni a dolgokkal, öntudattal veti bele magát a hétköznapok küzdelmeibe. Ebben mérhetetlenül felette áll a gyenge, a „nagyok” erejében bízó gyermek fölött. De az is igaz, hogy a hívő ember ereje sohasem válik oly naggyá, oly magabiztossá, hogy életének akárcsak egy pillanatában és helyzetében el lehetne Isten támogató segítségére nélkül. Oly erősnek nem teremtett minket az Isten, hogy egy napon függetlenítsük magunkat tőle, elbocsáthassuk őt — megtartva azonban „minden eshetőségre” a gyermekkorból őrzött, az olykor megoldhatatlannak látszó helyzetekben mankóként jelentő hitet. Isten előtt tehát hívő tudással, a problémákkal szembenéző „nagykorú” hittel bizonyos fokban mindig gyermekek maradunk. Az Atyára bizalommal, gyermeki ragaszkodással és alázattal feltekintő, de ugyanakkor érett nagykorúsággal rendelkező emberek.

Tudjuk, hogy az életet végig kell küzdenünk, s tudjuk azt is, győzni

akarunk ebben a küzdelemben. A győzelmi korona — mint Szent Pál írja — minket is vár. A nagy kérdés azonban, amely sorsunkról, győzelmünkről határoz, így hangzik: felvérteztük-e magunkat felnőthöz illő fegyverrel, azaz erős, bátor hittel, s gyermekkorunktól kezdve szünete-nül gyarapítjuk-e a fátaszó úthoz szükséges „üzemanyagot”, azaz a nem fogvatkozó, ki nem merülő hitet.

Hitünk nem lehet csenevész, gyermekei fokon elmaradott, félénk és bá-

tortalan, a legkisebb erőfeszítéstől, küzdelemtől is húzódozó. Meg kell szabadulnia attól a gátló, fékező tudattól, hogy csak „gyermeknyi” bennünk. Épp ezért ne legyen kérkedő, mint a gyermek, de ne is legyen bátoratlan, mint a szintén zsenge kiskorú. Tudjon érett korban is gyermeki bizalommal fordulni Istenhez, ugyanakkor pedig maradjon nagykorúhoz illő, öntudatos magatartás.

Szennay András

NAPLÓ

A PÁPA SZENTFÖLDI ZARÁNDOKLATA. „Az egyház csodája 1964-ben.” — Ezekkel a szavakkal fogalmazta meg *François Mauriac* nemcsak a maga, hanem sok millió ember véleményét VI. Pál pápa vízkereszi szentföldi zarándokútjáról. Nem valamely hithű katolikus sajtóorgánom hasábjain, hanem az egyik legnagyobb francia képes hetilap, a nagyon is laikus szellemű „Paris Match” ama számának vezércikkében írja, amelyet a pápa zarándoklatának emlékére adott ki a szerkesztőség. A hatásra, amelyet a zarándokút a világ közvéleményére gyakorolt, mi sem jellemzőbb, mint az a tény, hogy a „Paris Match” külön repülőgépet küldött hatvan munkatársával a Szentföldre és ezek visszafelé a repülön szerkesztették meg az emlékszámot, hogy a többi lapot megelőzzék. A szám 1 800 000 példányban jelent meg és — kevésnek bizonyult.

„Simon Péter visszatérése szülőhelyére a keresztény időszámítás második évezredének végén — mondja Mauriac — bámulatba ejtette a világot, amely még emlékszik rá, hogy keresztény volt, de már nem tudja megtalálni csodálkozásának igazi okait. Mi van abban különös, hogy a pápa elzarándokolt Betlehembe, Názáretbe, Jeruzsálembe?”

Mauriacnak, mint minden katolikus és nem katolikus kommentátornak, az a legelső megállapítása, amire előző számunkban magunk is rámutattunk: ez a zarándoklat a pápák évszázados elzárkózását, mozdulatlanlanságát oldja fel. A pápa leszállt az apostoli palota ablakából és az aranyozott hordszék magasságából, igénybe vette a legmodernebb közlekedési eszközöket, ugyanakkor alázatos zarándokként gyalogosan járta végig Isteni Mestere útjait, első-sorban keresztútját.

Kétségtelen, hogy évtizedes előtörténete, előzményei vannak ennek a gondosan előkészített kezdeményezésnek. Mégis különösen emberivé és széppé teszi, hogy döntő szerepe volt benne egy szegény názáreti papnak és híveinek. *Paul Gauthier* — az egykori francia munkás pap —, a názáreti szegények apostola hűs hívével együtt Nagyboldogasszony ünnepén levelet küldött a pápának. Meghívta, hogy ahogyan előde elzarándokolt Loretta és Assziszibe, ő jöjjön el most közéjük, látogassa meg Názáret szegényeit. Nyilvánítsa ki, hogy a szegények pápája. S VI. Pál elfogadta a meghívást. Ahogyan az avignoni „fogságból” egy egyszerű apáca, Sziéna Szent Katalin sürgetésére mozdult ki a pápa, úgy mozdult ki most Rómából egy hajdani munkáspapnak és a názáreti ács testvéreinek hívó szavára.

Az indulás Rómából január 4-én reggel még szabályosan, protokoll szerint történik. A pápát és kíséretét, köztük három bíborost, sok százezer tömeg búcsúztatja, élén *Segni* olasz államelnökkel és kormányával. A tömeg transzparenszeket, zászlókat emel magasba. Rajtuk a felírás: „Éljen a pápa”, „Róma szeret téged”. VI. Pál a pápai jelvényvel és pápai színekkel díszített

DC 8 repülőgép ajtájából mégegyszer áldást ad a tömegre, amely Máriaéhoz, a béke királynéjához imádkozik az út sikeréért, s a hatalmas gép felemelkedik és rövidesen a Földközi tenger felett jár. Az első repülő pápa nemcsak magát a repülőgépet veszi igénybe, hanem annak technikai berendezését is: rádióját. Üzeneteket küld a magasból az útjába eső országok államfőinek, a görög királynak, Ciprus, Libanon és Szíria elnökének. Az érkezés délután két óra tájban az ammani repülőtérré ugyancsak protokoll-szerűen történik. *Husszein*, Jordánia királya, kormánya élén, díszszázaddal várja vendégét. Szaladin szultán utóda huszoney ágyú szavával tiszteleg a pápa előtt, katonáinak zenekara a pápai himnuszot fújja, a pápa ellép a hajdani szaracén lovagok utódainak díszszázada előtt. A tömeg, a nép, a kordonon túl, mikor megjelenik a törékeny fehérruhás vendég a repülőgép ajtájában, felrivalg: „El Baba” — „Atya”.

A király szívélyes szavakkal köszönti őt: „Ez a látogatás olyan esemény, amelyet örökre megtartunk emlékezetünkben”. A Szentatya válaszából az alázat hangja szól: „Látogatásunk lelki jellegű, alázatos zárandoklás a szent helyekre, amelyeket Jézus Krisztus szentelt meg születésével, életével, szenvedésével, halálával, dicsőséges feltámadásával és mennybemenetelével.”

A pápa gépkocsira száll és elindul Jeruzsálem felé. Útközben először a Jordán partján áll meg az Amir Abdullah hídnál, három mérföldnyire attól a helytől, ahol Szent János megkeresztelte Jézust. Belemártja kezét a folyó vizébe és keresztet vet. Áthalad Jerikón, elsuhan kocsján a judeai dombok tövében. Feje felett elzúg Husszein helikoptere. A király előresiet, hogy előkészítse vendégének fogadását a szent városban.

Bethániában megáll a pápai gépkocsi raj. A pápa átöltözik a fogadáshoz. Jeruzsálemben ezalatt a Damaszkuszi kapu előtt a király katonáinak négyszögében a fogadásra kijelölt helyen a különböző vallások papjai és Jordánia előkelőségei várakoznak: katolikusok, orthodoxok, mohamedánok, protestánsok, püspökök és egyszerű szerzetesek, Köztük a Szent Sír lovagjai, díszes köpenyűkben és csákokkal. A négyszög legközepepen leterítették a legszebb szőnyeget, amit Jeruzsálemben találni lehetett, hogy majd azon álljon az ünnepélyes köszöntők alatt a pápa.

Amikor megérkezett a kocsi a Damaszkuszi kapuhoz és feltűnt a pápa törékeny alakja, a nép egyetlen roppant harsogással megindult. A katonák és rendőrök gyűrűje úgy mállott szét, mint a hab. A nép elsöpörte az előkelőségeket, főpapokat, a Szent Sír lovagokat, a protokollt, az ünnepélyességet és birtokába vette „Pétert”. A papok kiáltottak: „Agyontaposásák!”, Husszein pettyes kendővel fedett fejű vitézei testükkel védelmezték a pápát. Először maga is megrettent, aztán, nyilván felhangzott lelkében a figyelmeztetés: „Mit félsz kicsinyhitű?” És mosolyogni kezdett. Hagyta, hogy vigye a nép végig a Via Dolorosa, a fájdalmas útján. A nép, amely úgy elsodorta mellőle a bíboros államtitkárt, hogy csak később találták meg egy borbélyműhelyben, a nép, amely úgy elfújta az ünnepi fogadást, hogy csak órák múlva tudták összeszedni az előkelőségek cipőit és a Szent Sír lovagok díszkalapjait.

A pápa utazása előtt nagyon sok ember lelkében ott komorlott a kérdés, különösen a dallasi tragédia után, vajjon nem vakmerőség-e ez a vállalkozás. Azzal nyugtatgatta magát mindenki, hogy a Szentatya rendkívüli biztonszági intézkedésekkel veszik körül szentföldi útján mind Jordániában, mind Izraelben. Eppen erre nem számított senki, hogy a pápa útja igazi zárandoklás lesz, hogy ajándékol, mert leszálta a *sedes gestatoriaról*, megkapja a zárandoklás minden emberi kényelmetlenségét és gyötrelmét, fullasztó szorosságát, tolongását, lökdösését, taposását. A Via Dolorosa sikátorában, a reá hulló virágok záporában, a feléje ömlő tömeg megújuló hullámaiban valóban a gondviselés vigyázott VI. Pálra. Nem ellenséges merénylettől kellett óvnia, hanem a lelkesedés orkánjától.

A Szentatya, mint aki Jézust maga mellett tudja, mosolyogva túrta a reá szakadó vihart. Túrta, hogy arab asszonyok oda furokodikjanak közelébe és kiáltozzák társaik felé: „Kék a szeme!” És túrta a ripartokor rohamát. Mikor az egyik riporter, aki hátrálva közvetlen közléről fényképezte őt s megbotlott,

maga kapott utána. A másikhoz résztvevő szóval fordult: „Milyen nehéz az ön foglalkozása, fiam!” A riporter úgy meghatódott az atyai szótól, hogy csak annyit tudott mondani: „Isten éltesse nagyon sokáig, Szentatya!”

Ilyen epizódok között vonult végig a pápa a Via Dolorosán, ahol egykor Mestere hozdotta keresztjét kavargó, harsogó tömeg közepén. Megállt az egyes stációk előtt és imádkozott. Leghosszabban a hatodik stációnál. Itt Veronika házának öre, Miklós orthodox pap egy kis élőképet állított fel a pápa tiszteletére. Egy fiú keresztet tartott a vállán, mellette egy kislány Veronika kendőt a kezében. A tömeg elfújta a kis élőképet is, a pápát besodorta a kis barlangkápolnába. Imádkozott és megpihent. Apácák frissítővel kínálták. Visszatartotta.

A megerősített katonaság végül is beverekedte a pápát a valódi keresztút végso állomására, a Szent Sír templomba. A bazilika kapuját nagy nehezen lezárták a tömeg előtt. A pápa megszabadult a sokaságtól, most már csak a foto- és televíziós riporterek gyötrik, akiknek hada ott nyüzsgö, kapaszkodik, kavargó körülette gépeivel és villanó fényeivel.

Leborul Krisztus sírja fölött, áhítattal megcsókolja és ráhelyezi az aranyból készült olajágat, amelyet Róma betegek ajándékoztak neki, hogy hozza ide. S a legkülönbözöbb rendü, rangú, felekezetü papok gyürüjében az elkészített oltárhoz lép, hogy megkezdje a szent áldozat bemutatását. A tömeg egyszerre elcsendesedik, nem csak a templomban, de a templom körül is. Belekapcsolódik a mise imáiba, felel a pápának. A Hiszekegyet együtt mondják vele az összes keresztények, papok és hívek, Amikor odaérnek a szövegben: *crucifixus etiam pro nobis et sepultus est et resurrexit tertia die...* — megfeszítettett értünk és eltemettetett és harmadnapra feltámadott — megcsuklik a hangja. És hull a könny a sokféle felekezettü keresztény szeméből is, megannyi gyémánt Krisztus megszagattott köntösére.

Az úrfelmutatás után egy incidens teszi próbára a pápa lélekjelenlétét. Rövidzárlat miatt kigyullad az egyik televíziós gép, tumultus támad, többen tüzet kiáltanak. A pápa nyugodtan folytatja a szent misztérium bemutatását. Nyugalma néhány pillanat alatt lecsendesíti a megijedteket. Eloltják a tüzet és újból a televízió lámpáinak fényébe borul a szentély. A tömeg a mise végén megrendülten, de nyugodtan hallgatja a pápa francia szavait: „Testvéreim és gyermekeim, itt az ideje, hogy lelkünk felsejkenjen.” A pápának még egyszer meg kell járnia keresztútját a tömeg között, amikor felkapaszkodik a sziklára, amelyen Krisztus keresztje állott, és amikor leszáll onnan, hogy eljusson gépkocsijához.

A zarándoklá első nagy eseménye, a pápa találkozása a zarándokló nép tömegével, megtörtént. A nap hátralevő órái a keleti kereszténységgel való találkozás jegyében zajlanak le. A Szentatya az Olajfák hegyén, az apostoli delegatúrán száll meg. Rövid étkezés és pihenés után fogadja *Benediktosz* jeruzsálemi orthodox patriarkát, aki leghevesebb ellenzője volt útjának. S néhány perc múlva visszaadja látogatását az orthodox patriarkátus közeli székhelyén. Benediktosz nagy tisztelettel fogadja. Amidön arról szöl, hogy erőfeszítésekre van szükség az egység és a béke érdekében, a pápa egyszerűen válaszol: „Éppen ezért jöttem ide”. Ugyanilyen ünnepélyes és szeretetteljes a pápa találkozása *Derderián* örmény patriarkával. A Szent Annáról elnevezett görög-katolikus szemináriumban a keleti egyházak püspökeivel is találkozik. Hózzájuk intézett beszéde a tapintat és a szeretet ötvözete. Elismeréssel szöl Kelet elsöbbségéről és jelentőségéről az egyház történetében, majd az egység feltételeit idézi: a különbözöség tiszteletben tartását és a szeretetet.

Az első nap forró izgalmi közös imádságban oldódnak fel. A pápa este szent órán vesz részt a getszemáni bazilikában. Áhítattal csókolja meg a helyet, ahol Jézus vérral veritékezett. Utána felolvassák előtte Urunk kínszenvedésének történetét — szakaszonként más és más nyelven: latinul, görögül, arabul és szíriul.

Január 5-én kora reggel a pápai autóraj elindul Galilea felé. Az út a hajdani Szamárián visz át, jordániai területen. A zarándokok elhaladtak Gerazim hegye alatt, majd Jákob kútja mellett és Jeruzsálemtöl hatvan kilométernyire

elérik a jordániai-izraeli határt. Az egész oszlop, a jordániai gépkocsivezetőkkel együtt áthalad a határon, amelyen izraeli és jordániai rendőrök egymás mellett állnak díszőrséget a pápának. A beduin pásztorok és az izraeli kibbutcok földművesei álmélkondva nézik a jelenetet.

Az izraeli elnök a magas látogatót Megiddo alatt fogadja, ahol hajdan, az őszövetség nehéz századaiban annyi véres csatát vívott Izrael. Ez azonban itt most a béke órája. *Shazar* elnök a népek és fajok békéjét sürgeti üdvözlő beszédében. A pápa Izraelről, a „szövetség népéről” szól válaszában, a népről, „amelynek a vallás és az emberiség történetében betöltött szerepéről nem szabad megfeledkeznünk”.

Az izraeli rendőrség diszkrétén, de hermetikusan veszi körül vendégét. Názáretben is százezer ember szalad össze, de az előző napi jeruzsálemi jelenetre nem kerül sor. A pápa zökkenő nélkül jut el az épülőfélben levő bazilikához, mely a Boldogságos Szűz barlangháza felett emelkedik. A grotta előtt az izraeli vallási és világi hatóságok és a diplomáciai testület képviselői fogadják, élükön a Szovjetunió követével. Utána Mária barlanglakásában, ahol egykor elhangzottak az angyali üdvözet szavai, misét mond a pápa. Egszerűen, fény és pompa nélkül, de annál összeszedettebben merül el a szent hely sugárzásában a fehér szekfűvel díszített oltár előtt, amelynek gyertyafényei megcsillannak az öreg papok szeméből leperdülő könnyeken. „Bárcsak ismét gyermekké lehetnének, bárcsak visszakerülhetnének ide, Názáret aláztos iskolájába, bárcsak újra kezdhetnének tanulni Mária mellett az igazi életismeretet és az isteni igazságok magasabb bölcsességét” — kiáltja az oltártól a keresztény világ felé, az oltártól amely körül a katolikus, a különféle keleti, a zsidó és mohamedán papok körében ott állnak Gauthier atya názáreti szegényei.

A mise után tovább suhan az autókaraván Kánán keresztül, ahol Jézus első csodáját művelte, a Genezáreti tó partjára, oda, ahol elhangzottak Krisztus szavai: „Te Péter — szikla — vagy és én erre a sziklára építem anyaszentegyházamat.” A pápa leszáll kocsijáról, odalép a vízhez, belemártja kezét és megáldja az evangélium tavát. A riporterek hada átéri a pillanat jelentőségét, ruhástól gázol a vízbe, hogy megörökítse a fehér ruhás zárándokot, aki visszatért az ősi forráshoz, erőt meríteni magának és egyházának a jövőendő századokra.

Még két helyet látogat meg a tó partján, a kenyérszaporítás és a hegyi beszéd színhelyét. Itt végre egyedül maradhat egy kis időre, magányosan elmélkedve a tó partján. Hamarosan búcsút kell azonban mondania a tónak, az autókaraván elindul visszafelé Izrael területén Jeruzsálem izraeli részébe. Útközben egy pillanatra megáll a Tábor hegy előtt, majd az egyik kis falusi templom előtt, amelynek papját aranyos stólával ajándékozza meg. Jeruzsálem izraeli szektorában megtekinti Szűz Mária elszenderülésének templomát, azután a Coenaculumot, az utolsó vacsora, majd az első pünkösöd helyét, és elbúcsúzik Izraeltől. A sokat emlegetett Mandelbaum kapun lépi át a fegyverszüneti határt.

A második nap legnagyobb eseményének mondható, hogy este fél tíz óra körül *Athenagoras* konstantinápolyi pátriarka belép az Olajfák hegyén az apostoli delegatúra épületébe. Valóban történelmi pillanat. „500 year gap bridged” — írja az *Universe*: hídverés ötszáz esztendőszakadék felett. Konstantinápoly pátriarkája utoljára a firenzei zsinat idején, 1538—45. között találkozott a római pápával. A két egyházfő megöleli egymást, barátságos beszélgetésre vonul vissza, majd együtt elmondja az Úr imádságát, a pápa latin, a pátriarka görög nyelven. A Szentatya arany kelyhet ad ajándékba vendégének és így búcsúzik tőle: „Nem Isten hozzádot akarok mondani, engedje meg, hogy azt mondjam: viszontlátásra, az újabb és gyümölcsöző találkozásaink reményében, in nomine Domini.”

Január 6-a vízkereszt a befejezés napja. A pápai kocsiraj kora reggel elhagyja az Olajfák hegyét és elindul Betlehem felé. Husszein király ide is elkíséri helikopterén. A pápát a Születés templomában az orthodox papság nagy tisztelettel fogadja. A Szentatya leszáll a Születés barlangjába, hogy mintegy

harminc személy előtt elmondja vízkereszt-i szent miséjét és üzenetét a világnak.

A *Témoignage Chrétien* tudósítója, Bockel abbé, fontosságban pápai enciklikához hasonlítja VI. Pál betlehemi beszédét. „Olyan történelmi órákat élünk, — úgymond —, amikor Krisztus egyháza átéli mély és látható egységét. Ez az az óra, amikor eleget tettünk Krisztus kívánságának, hogy mindnyájan egyik legyünk... Az együttélés, a jóakarát és a magatartás új módozatait kell megteremtünk az egyház életében... Amikor elhagyjuk Betlehemet, a tisztaság és nyugalom helyét, ahol húsz évszázada megszületett az, akihez ma mint a béke fejedelméhez könyörgünk, kötelességünknek érezzük, hogy megújítsuk sürgető felhívásunkat az egyetemes béke érdekében az államfőkhoz és azokhoz, akik a népekért felelősséget hordoznak... A kormányoknak meg kell hallaniuk a szívünkben feltörő kiáltást: folytassák erőfeszítéseiket, hogy biztosítsák az emberiség számára a békét, amelyre oly hön áhítozik... hathatósabban működjenek együtt, hogy fenntartsák a békét és igazságot, szabadon, igazságosan és testvéri szeretettel... Ez az a könyörgés, amit egész zarándoklásunk alatt nem szüntünk meg imádkozni...”

A mise alatt a názareti szegények papja, *Gauthier* atya készenlétben áll, mert a Szentatya előzőleg kifejezte óhaját, vezesse el őt egy betlehemi barlanglakásba, a betlehemi szegények közé. A látogatásra azonban nem kerülhet sor. Az Olajfák hegyén az orthodox pátriarkátus székházában várja Athenagorasz pátriárka a pápa viszont-látogatását. A két egyházfő második találkozása még barátságos légkörben zajlik le, mint az első, bár mindössze egy negyed-órát tart, amíg együtt elfogyasztanak egy török kávét. A pátriárka arany keresztel ajándékozta meg a pápát. „Egy új barátság született” — állapítja meg az *Universz* tudósítója a találkozóról.

Legutolsó gesztusai a békét hirdetik a világnak. Két olajfa csemétét ás ki az Olajfák hegyén. Az egyiket a delegatúra kertjében ülteti el, a másikat magával viszi a Vatikánba. Indulása pillanatában üdvözléssel és békét sürgető üzenettel fordul a világ minden államának vezetőihez. A békéről szólnak búcsúzó szavai is, amelyeket az ammani repülőtéren a DC 8 indulása előtt mond: „Békesség e földnek és minden lakójának.”

Lehet-e néhány héttel az esemény után mérleget állítani a pápa szentföldi zarándoklatáról? Véglegesen nem lehet. Kezdeményezés, amelynek sikere további lépésektől függ. Nem csupán a pápa, de mások további lépéseit is. Nem érdektelen azonban befejezéseként néhány véleményt idézni. „Ez a zarándoklat további lépés volt a pápaság újjászületésének útján” — írja a *Times* vezércikke. „Az érdeklődés — írja a *Le Monde* —, amelyet úgy szólván mindenütt kiváltott, kétségtelesen azt bizonyítja, hogy a vallásos hit és a római anyaszentegyház annyi reformmozgalom, szakadás, forradalom után is megőrizte súlyát a világban.”

S még egy nagy bizonyossággal szolgált ez az út, amit úgyszólván minden tudósító megállapít, aki jelen volt a pápa első jeruzsálemi fogadtatásán. A lelkesedés és a szeretet vihara, amely a nagy részt nem katolikus tömegből kirt, legfőképpen a béke fehér ruhás szolgájának szólt. Arról tanúskodott, hogy a béke utáni vágy mindent felülmúló erővel feszül a százazrek és milliók szívében. A szentföldi tömegek harsogása ott dörömböl minden olyan lelkiismeret kapuján, amely felelős és valamit is tehet a nemzetek és az egész világ megbékéléésért. (*Sinkó Ferenc*)

IVO ANDRIĆ. A világ könyvnyolvasói közül sokakat meglepett a Nobel-díj Bizottság 1961. évi döntése, amely az irodalmi kitüntetést *Ivo Andrić* jugoszláv írónak adományozta. Az irodalom szakértői azonban nem lepődtek meg ennyire, mert ha az irodalmi propaganda nem is kapta fel túlságosan Andrić nevét, a kitüntetés mindenképpen a világirodalom élvonalába tartozó író tisztelet meg. Hazáján kívül egész Európában ismerték írásait, művei közül néhány magyarul is megjelent; a Nobel-díj adományozása óta pedig az egész világon emlegetik nevét.

Ivo Andrić egy boszniai kisvárosban, Travnikban született 1892-ben. Szülőföldjének levegője, szenvedélyektől izzó világa, embereinek beszéde egész

életre szóló élményben részesítette. A bosnyák kisvárosok (kaszabák) emléke mindenüvé elkísérte. Írásaiban — majdnem kivétel nélkül — szűkebb hazájának emberei szerepelnek: bosnyák parasztok, izzó szerelmű balkáni asszonyok, bosnyák ferences barátok és katonák, mohamedánok és népének elnyomói, a törökök. Érdekes megemlíteni, hogy ő maga fajtájának vérmérsékletétől látszólag elütő, hidegebb egyéniséget követelő pályát választott, diplomata lett, és sok évet töltött külügyi szolgálatban a két világháború között különböző országokban, legutóbb Berlinben. A német megszállás és a második világháború idején Belgrádban élt visszavonultan, szinte remeteként. Úgy látszik azonban, remetése idején is szívosan dolgozott, mert hazájának felszabadulása után sorjában jelentek meg nagysikerű elbeszélései és regényei. (*A vezir elefántja, Híd a Drinán, Travnikai krónika, Kisasszony, Elátkozott udvar.*)

Mint sok más kiváló elbeszélő, Andrić is lírával kezdte írói működését. 1918-ban jelent meg első könyve *Ex ponto* címmel. Ez prózaverseket tartalmaz, éppúgy, mint második kötete, a *Nemiri* (Nyugtalanságok). Finom lírai rezdülések ezek a versek, némelyikük lírává emelt pszichologikum, jelezve Andrić nagy tehetségét a lélektani tanulmányokban. Második kötetének megjelenésekor, 1920-ban már készen van első jelentős elbeszélésciklusa is, a *Djerzelez Ali útja*. Az első két kötet lírai, szubjektív prózájával ellentétben ez a ciklus mutatja Andrić új irányzódását, az objektív írásművészetre való áttérését. *Djerzelez Ali* népi hős, amolyan boszniai Don Quijote, „elődjénél” azonban sokkal több tekintéllyel és történeti hűséggel. Andrić az ő alakjának megidézésében a lírát, a cervantesi szatírárt keveri történeti adatokkal és népi hagyományokkal. Négy-öt évig tart sajátos írói karakterének kialakulása. 1925-ben megjelent írásaiban már alig találunk ironiát. Az ekkoriban íródott *Híd a Zsepa folyón* majdnem tökéletes elbeszélés, egy szót sem lehet belőle elvenni vagy hozzáadni. Juszufról szól, a méltóságról, aki már halála előtt kezd meghalni, „amikor egyre nagyobb érdeklődéssel kezdi figyelni azokat az árnyakat, amelyek a dolgok vetnek magukra a dolgokra”.

1925-ben kezdődik tehát Andrić nagy alkotásainak sora. Ezekben az években írja *Mara Milosnica, Olujaci* (Hegylakók), *Anikina vremena* című elbeszéléseit. (Ez utóbbinak filmfeldolgozását „Anika története” címmel a magyar televízió is játszotta.) Későbbi, a második világháború után megjelent művei közül a legfontosabbakat fentebb említettem. A terjedelmesebbeket (*Híd a Drinán, Travnikai krónika, Kisasszony*) regény, kisregény megjelöléssel is szokták illetni, valójában azonban ezek sem regények, hanem elbeszélés-sorozatok bizonyos egységes történeti szállal összefogva.

Andrić ugyanis kimondottan novellista. Társadalomrajz, epikai sodrás, kuliszzák sohasem érdekelték igazában, annál inkább az emberi lélek bajai, rejtelmői; s olvasásakor az a kritikus gyanúja, hogy számára az írás megszületése előtt létezett a lélektani probléma, annak érdekessége, s az író csak azután találta ki a történetet. A viláosságban persze ez nem ilyen egyszerű, mert Andrić művészkete a kettőt hiánytalanul összeforrasztja, s még a képzeletszulte történeteket is úgy tudja elhíttetni valóságként, mintha előbb létezett volna az esemény, s az író ezekből hámozná ki a motívumokat, a pszichologikumot.

Andrić az emberi lélek rejtelmes világában érzi magát otthon. Szenvedélyesen nyomoz, vizsgál és boncol a lélek legelrejtettebb zugaiban, hogy megmutassa az érthetetlennek látszó vagy rosszul ismert cselekvések, események rugóit és értelmét. Különösen szereti a patopszichologikus határeseteket. Egyik-másik novellája nyugodtan bekerülhetne orvosi dolgozatokba illusztrációként.

Andrić nagy elhíthető erejének titka: objektívizmusa. Ez az objektívizmus lényegében a legraffináltabb egyszerűség. Sallangok, cirádák, bonyolultság nélkül ír, néha szürke felsorolással, leltárhoz vagy orvosi jelentéshez hasonlító szüksézávással jellemez, de ez az egyszerűség lírai sőt drámai feszültségeket hordoz, és nyilván nagyon tudatos mesterségbeli törekvés eredménye. Mintha minden Andrić-novella lélektani kísérlet volna, úgy illeszkednek pontosan egymás mellé a mondatok, hangulatok és hatások megtartva a fokozás klasszikus szabályát; s a novella végére olyan izzó légkört teremt az író, hogy a

legegyszerűbbnek látszó esemény is egyszerű lélektani problémává válik, amit azután néhány jól elhelyezett lírai vagy drámai mondatdal meg lehet oldani, be lehet fejezni. Ezért nem könnyű fordítani Andrićot, mert szavainak — sokszor népi, táji értelemben vett — jelentése, mondatbeli helyzete pontosan kiszámítottan látszik, s a fordító úgy érzi: kisebb szörendi változtatással megváltoztatja az egésznek az értelmét, és kibillentí a novella egyensúlyát. Szavainak kiszámítottságát, jelentésének fontosságát jelzi az író azzal is, hogy sokszor szótárt mellékel művei mellé.

Andrić novelláinak hatását fokozza, hogy legtöbbször sikerül elkerülniök a lélekelemzés buktatóit. Sok írónál a lélekelemzés öncéllá, mutatvánnyá válik. Andrić műveiben van valami halvány jelrendszer, amely néha szimbólummá erősödik, legszebben *A vezir elefántja* című nagy elbeszélésében. Ebben a jelrendszerben néha elég nehéz felismerni az író erkölcsi eszményét, humanizmusának jellegét. Nehezíti felismerésünket, hogy Andrić világa az első pillanatra pesszimiztikus, alakjai telve vannak gyűlölettel, félelemmel, szenvedéssel, történetei halállal, gyilkossággal, akasztással, s az író eléggé farkodik a vizsgálató biztatással. Haloványan azonban földereng ezekben a sötét írásokban is Andrić hite az emberi lehetőségekben, a közösség erejében, a tiszta szenvedélyek magyágában és az élet halhatatlanságában. Legélesebben a *Híd a Drinán* fogalmazza meg Andrić írói optimizmusát. Olvasói persze általában többet várnának tőle. Hazájában egyidőben sokan benne látták a jövő nagy katolikus íróját, különösen mikor fiatalabb korában az egyik zág-rábi katolikus folyóiratnak (az *Obitejnek*) volt munkatársa. Tudják róla azt is, hogy rokonszenvez a ferences életeszmennyel, gyermekkorát ferencesek közleében töltötte, és nagy szeretettel szerepeltet írásaiban bosnyák ferenceseket. (Szóbeli értesülésém szerint édesanyja szakácsnő volt egy ferences kolostorban.) Kimondottan katolikus vallási problematikát azonban hiába keresünk írásaiban, s ha igen, ebben is csak a pszichologikum érdekli, mint *Az olovóci csoda* című novellájában. Talán attól fél az író, hogy a világnézeti, vallási és társadalmi kérdésekkel való foglalkozás kizökkenti tárgyilagosságából? Nem tudjuk. Mindenesetre a következtetéseket és a tanulságok levonását az olvasóra bizza. (Csanád Béla)

AZ OLVASÓ NAPLÓJA. Elolvastam Galambos Lajos új regényét, a *Mos-tohagyereket*¹, s aztán, hogy jobban megismerjem az író, elolvastam két korábbi regényét is, az *Isten őszi csillagát*², meg az *Utas a Göncöl szekerén*³ címűt. Megpróbálók beszámolni benyomásaimról.

A három mű közül a legjobbnak az *Isten őszi csillagát* érzem. „Tárgya egy kubikosokból alakult rizsás szövetkezet néhány hónapos küzdelme, a megalkulástól az aratásig” — foglalja össze tartalmát, ezúttal valóban találóan, a borító ismertető szövege. Egy harminc körüli fiatalember hazakerül a hádfogságból, egy ideig teng-leng a világban Pesten, él jól-rosszul fogságban szerzett ismeretségei jóvoltából; aztán az, aki alkalmazta, kimegy az országból, a fiatalember pedig mi egyebet tehet, leutazik szülővárosába, hogy ott majd régi barátai elhelyezik a városnál. Hivatása szerint agrármérnök; származása szerint: egy kubikos bandagazda fia. Apja, még az ő gyerekkorában, hetvenkedő fogadásból megfürdött télen a Hortobágyban, tüdőgyulladást kapott, belehalt. A fiút anyja szívós küzdelem árán fölnevelte, kitaníttatta, mint utóbb kiderül, részben abból a pénzből, amit a banda adott össze hónapról hónapra, apjaként az apátlanná lett gyerekek.

Ahogy most hazamegy, több kéz is kinyúl érte. Negyvenhétben vagyunk, a választások előtt; kisémmizett kubikosok földért tüntetnek, hajdani megyei urak, még a hatalom bástyáin belül — legalábbis még ott éreze magukat — szervezkednek; ebbe a jellegzetesen negyvenhetes világba pottyán bele Bordács, megérkezésekor éppen egy kubikos tüntetés közepébe. Az apja után lett bandagazda, Király Sándor lánya addig könyörög neki, míg fölmegy a városházára, kiszabadítani a letartóztatott kubikosokat; ott találkozik a polgármester

fiával, hajdani iskola- s utóbb hadifogoly társával, Oltányival; közben értesült a dolgról a belügyminiszter is, és az ijedt városi urak, hogy elsimítsák a kellemetlen ügyet, elfogadják Bordács hirtelenében tett ajánlatát: földet adnak a kubikosoknak. Hol adjanak? Bordács vaktában rábók a térképre: itt. És kiadják a földigénylőknek a szikes, terméketlen zugot. Mit lehet ezzel csinálni? Bordácsot épp arra viszi a kocsi, ahogy részegen Oltányiék tanyájára hajtatt éjszaka, mulatásukat folytatni; a kubikosok ott tanakszanak, Bordács megáll mellettük, s részeg fővel azt tanácsolja nekik: termesszenek rizst.

A föld egyben marad, s a banda is: megpróbálkoznak a rizzsel. Bordácsot a felelősség is, a hivatás is hajtja: segít nekik, vetőmagot kerít, velük is van, meg nincs is velük; egyszerre tart a kubikosokkal is, meg a városi „urakkal” is, és már-már kiköt egy terménykereskedő lánya mellett; a lány apja annak idején, állítólag, szintén támogatta őket. Anyja, ez a kemény, törekvő parasztasszony persze szintén urat akarna a fiából, s hol kérlelő, hol erőszakos szeretettel igyekszik elszakítani a kubikosoktól, és végérvényesen az urak közé juttatni, akik azért, hogy befogadják, és megadják neki az ígért állást, föltétlenül behódolást várnak.

A regény ennek a gyenge, tedd-ide tedd-oda Bordácsnak a vergődése, hánykódása a két világ: kubikosok és urak, illetve anyja, meg két nő, Baba és Aranka, a terménykereskedő meg a kubikos Király Sándor lánya közt; s azt hiszem, ez az, ami a legkevésbé jó, hiteles és érdekes az egészben. Néha az az érzése az olvasónak: Bordács csak azért van, hogy legyen ürügy, elmondani az igazi történetet (ő maga mondja el, első személyben): azt, hogy mi lesz a szövetekezettel, hogyan küszködnek, vergődnek, dolgoznak, viszálykodnak, mindaddig, míg végül le nem aratják az Isten őszi csillaga ígérte gazdag termést.

Megvallom, szeretném, ha ezt a gazdag aratást nem előzné meg a lábon álló, üzemanyag híján, a posványosodó vízben elrothadással fenyegetett termés „elárverezése”: a városi urak még egyszer, utóljára való fölvonulása, hogy elvegyék a szövetekeztől azt, amiért véres verejtékkal megdolgozott. Ha a könnyű kis pesti nő, Lulu szerepeltetése már keltett korábban némi kis gyanút bennem az iránt, hogy Galambos Lajos hajlandó kacérkodni fölszínesebb, olcsóbb eszközökkel: — ez az akkor elaludt gyanúm (mert végtére ezek a Luluk is jellegzetes „kis csukái” voltak az akkori időknek) most egyszerűben fölébred. Kétségkívül minden „jól meg van csinálva” itt; még csak azt sem mondatnám, hogy az események nem történnek, hanem csak rendezik őket: nem lóg ki a „lóláb”, mert a rendező ügyesebb, semhogy vezénylő pálcáját látnunk engedné. Az urak még egyszer rohamra indulnak, mert híret veszik, hogy bajban a banda, s ha egyszer bajban van, könnyű elragadni a zsákmányt; mi sem természetesebb. Igen, mondom magamnak, mi sem természetesebb. És mégsem érzem természeteseznek. Hogy miért? Azt hiszem, azért, mert „túl jól meg van csinálva”. Túl látványos. Nem látom a rendezőt; igaz, nem látom, csak érzem a jelenlétét. Érzem, hogy beállította a jelenetet; tapintatosan félreállt utána, de mégis beállította. Ott a bekanyalás nagy rizsiöld. Néhanyan a bandából, a hűségesekek, vödörrel próbálják mozgatni a vizet. Alkonyodik. A tábla másik szélén, az Oltányiékkel határos parton, a hűtlen Oskó ül kis mezei tűz mellett. Szünyogok rajzanak. A nap egy magasságban a rizskalászokkal. Bólogatnak a nehéz, fürtös szálak. Oskó gázt vet a tűzre, kicsap a füstből a láng, bearanyozza a közeli rizsszálakat.

Szép; de már szorítja torkomat a gyanú. Ez nem epika. Ez valami más. Az epikus nem így lát. Nem ilyen poentírozva, ilyen hatásra kihegyeztetten. S egyszerre hallik a kocsizörgés: két konflis az alkonyatban, „a göröngyös úton pereg a kerék”, az első kocsin ugyanaz a kocsi a bakon, aki a regény elején Bordácsot a városba bevitte, bele a tüntetésbe — micsoda finom, jó rendezői kézzel végzett szál-egybevarrás! — és kezdődik az „árverés”: valami, amit már senki sem hisz el, és mégis elfogad, valami mágia hatására, mert ügyes, kipróbált eszközökkel egy arasznyival följebb emelték, valamiféle súlytalan-sági állapotba, melyben a lehetetlen dolgok is megoldódnak, és a lehetségesek lehetetlen megoldásán sem akadunk fönn. Illúzió. Olyasmi, amit a színpad kelt. És a film. A regénynek azonban mélyebben kell szántania. A regényben

nem jó az, ami jó a filmben, vagy az operettben, sőt még az operában is. A regénynek mások a törvényei. Az *Isten őszi csillaga* végén Galambos Lajos dezertált a regény világából a filmébe. Jól, elegánsan, eszközei teljes birtokában. Rendezői eszközei teljes birtokában. Gondosan elhelyezte azokat a kis, láthatatlanná álcázott rugókat, amelyek a regény lomha valóságából átmennek a filmillúzióba. Intett: lépjek csak nyugodtan, nem fáj, egy kis moccanás alattam, és fönt vagyok. Nézzem csak erősen a lebukó napot, bőlöngő rizskalászatokat, Oskó tüzét, a rajzó szünyogokat, mint egy filmet, ringatózdam el a kalászhokkal én is, felejtkezem bele ebbe a szép alkonyati képbe: ennyi az egész. Csakhogy én gyanakvó vagyok: nem lépek rá az elvarázsolt kastély alattomos emelőket rejtő padlójára. Engem, gondolom magamban, nem lehet fölültetni egy ilyen operett-árveréssel. Az urak ezt nem így szokták, ilyen ostobán, konflisba ülve, és szívességéből éppen abba, amelyik Bordácsot hozta be annak idején az állomásról, bele a tüntetésbe. Én hajlandó vagyok mindent elhinni, ami igaz. Elhiszem, hogy Bordácsot a banda félig agyonveri, épp akkor, amikor megmenti a vagyonukat. Még ezt is hajlandó vagyok elhinni. Elhiszem, hogy Isten őszi csillaga valóban jól jósol: busás termést, és gazdagságot a szegény kubikosoknak. Elhiszem, hogy Bordács végül meggyógyul, és végül minden jóra fordul. Mindent elhiszek, aminek epikai hitele van. De ha filmet akarok látni, beülök a moziba, és nem regényt olvasok. És fölrovm az írónak, ha az epikus (illetve epikusán drámai) megoldás helyett hatásosan rendezett jelenettel akarja ha nem is éppen kiszúrni, mindenesetre megcsalni a szememet. És most, visszamenőleg, már Lulu sem kell, kivált ott lent a néptelen téren, a városi éjszakában, éppen akkor jelenve meg, amikor a rendezőnek szüksége van rá. A regényben az emberek nem szoktak csak úgy fűttségóra engedelmesen előlépni a homályból. Ez *így* nem igaz. Illetve ez *így* nem a regény igazsága. Valami más. Valami más, ami végeredményben árt a regény igazságának. Az *Isten őszi csillaga* kitűnően megszerkesztett, drámai feszültségű epika, de csak *részben*: Galambos Lajosnak, mondhatnám, kezében van a szocialista regény nagy lehetősége; még a romantikája is jó, mert balladai, mert illik a témájához; s a végén kiejti ezt a lehetőséget a kezéből, Miért? Mert egyszer csak abbahagyja az epikus látást, a dolgok epikus szemléését és ábrázolását. Elkezdi a filmfelvevő lencse, és az operatőr meg a rendező szemével nézni azt, amit epikus szemmel kellene néznie. Egy másik síkon, egy másik művészetben oldja meg azt, amit ezen a síkon, a regényen, és a regényben kellene megoldania. Enged a tehetség egy hajlamának, ahelyett, hogy szembeszállna vele, könyörtelenül. Arany pénze van; fölváltja. Papírpénzre? Nem mondanám; csak éppen valami másféle valutára, ami nem arany, és aminek a regényben nincs árfolyama.

Rossz regény hát az *Isten őszi csillaga*? Ellenkezőleg: jó regény. Igen fgyelemreméltó regény. Abban a legjobb, amiben a legregényszerűbb, ami igazi epika, igazi epikus ábrázolás benne. A romantikus árnyalás ellenére is, sőt éppen a romantikus árnyalással: a parasztok, a kubikosok, Király Sándor, a két dezertőr, a lassú, megfontolt, kicsit tehetetlen Rabina, ez az egész kubikosvilág, tanácstalanságaival, hitetlenkedéseivel, megtorpanásával, értetlenségével, szűk látókörével és hősiességével: és bár némileg klisészerűbb: jó az ellenpólus, az urak világa is. Kár, hogy a női alakok közül csak az anya igazán hiteles, a többiek: Lulu épp úgy, mint Baba, mintha filmekből kiásott szabványfigurák volnának; megragadó viszont a Király Sándor lánya, a kis Aranka.

Jó regény, mondom; mindenesetre. Galambos Lajos igen magasra tette föl vele a saját mércéjét. S az olvasó, aki ezen a regényen át kezdi az ismeretiséget az íróval, esetleg arra is gondolhat: ami a megoldásban kifogásolható, az ha nem is minden, de nagyon sok jó és tehetséges fiatal írónál kifogásolható. Nehéz ellenállni a romantikus ábrázolás kísértésének, nehéz, és csak kellő gyakorlat után lehet megtalálni az ábrázolás tartózkodó fegyelmét a befejezésben is, nehéz ellenállni a patétikus lezárás kísértésének. Valóban tehetsége egyik, és nem legjobb hajlamának engedett volna Galambos Lajos? Vagy csak az első regények közkeletű tévedésében osztozott, és a fiatalság hangos kiáltá-

sával mondta ki azt, amit sokkal hatásosabban mond ki a nyugodt, meggyőző hang? A kérdést a folytatás dönti el.

Valóban folytatás az *Utás a Göncöl szekerén*? Nem tudom, melyik a két regény közül a korábbi; megjelenési évük azonos: 1962. Akár előbbi, akár későbbi: mindenképpen alaposan megerősít azokban a gyanúmban, melyeket az *Isten őszi csillaga* éppen csak sugallt. A hős: egy Bordács-változat; itt Benének hívják, hidrológus mérnök, ő is teng-leng a világban, el akar temetkezni egy világvégi alföldi telepen; egy kútfúrás véletlene fölírzza: megszállottan veti magát a munkába, melyet egy Kossuth-díjas tudós tanulmánya is igazolni látszik: az Alföld alatt víz van, nincs szükség mérhetetlen drága csatornázásra, hanem kutakat kell fúrni, úgy kell öntözni. Viszontagságai során Bene találkozik egy akadályt nem ismerő, csupa-energia emberrel, Kecskéssel, egy állami gazdaság vezetőjével; a két ember szövetségzik, tusakszanak a bürokrácia sárkányával, vannak gáncsolóik, vannak támogatóik; végül már-már minden befullad, aztán mégis minden jóra fordul, és Benét a központilag irányított kút-telepítés élére állítják. Van közben egy Eti is, meg valami vonzalom is Bene meg a lány közt; de persze végülis elbúcsúznak egymástól: Eti férjhez megy ahhoz, akihez eredetileg akart, a mérnök pedig megy országos dolgai után. S minthogy mindebben egy kicsit tévóban mozogok, a boríték ismertetőjétől kérek tanácsot: az író az alkotó ember sorsát ábrázolja, amint két világ közt vergődik, s egy „mánia” segítségével találja meg helyét és szerepét a szocialista társadalomban.

Megvallom, nem nagyon kedvelem, ha valaki akár a szocialista, akár más társadalomban csak egy mánia segítségével találja meg a helyét; de hagyjuk ezt, és nézzük közelebbről a regényt, mely ismét csak érdekes, izgalmas, gyorsan pereg, s valóban, mint mondani szokás, olvastatja magát. A vásár persze kettőn áll: a regény olvastatja magát, akad azonban olvasó, aki „nem dől be”, s a regénytől valamivel többet, mélyebbet vár, mint, hogy jól olvastassa magát.

Amin elsőnek akadtam fenn: az *Utás a Göncöl szekerén* túlságosan is az Isten őszi csillaga kaptájára készült. Bene majdnem Bordács; Eti egy elnagyt Aranka. Még a címsugalmazó ötlet is rokon. Azt mondja a nép, ha egy csillag, „isten őszi csillaga” veresen világít, nagy lesz a termés. Lesz tehát a cím: *Isten őszi csillaga*. Emitt a nagybeteg nagyanya „ülteti föl” unokáját a Göncölre: lesz a cím *Utás a Göncöl szekerén*. És ha csak ennyi lenne az egész! De nem: a két regény belső vonala szinte teljesen azonos. Nekilödulás a munkának, elernyedés, letörés, aztán végül mégis siker. Az egyikben a kiéhezett kubikosok rendeznek dáridót; a másokban a kútcpecsétek leolvasztásakor láthatunk népszínműi-balladás hejehuját. Amott megvámolják üzemananyagért a városi benzinkutat, emitt elszállítják a telep csöveit. Ott Bordács is, Király is magánosan isznak bánatukban, emitt Kecskés meg Bene közösen ürítik a demizsonokat. Amott végszóra megjelenik az első jelenetek kocsisa; emitt Bene lövöldözik ugyanúgy a szegény verebeket, ahogy telepvezető elődje tette, pedig, hogy megvetette érte annak idején ezt a Krisztet! Fogás következik fogásra. Kipróbáltam: ha ott jó volt, miért ne lenne jó itt is? Az olvasó azonban, mint mondtam, gyanakszik. Nem szereti, ha kétszer egymás után ugyanazt a petárdát sütik el. Más nincs? Más figurákat nem lát az író? Más cselekményvonalat nem tud elképzelni? Mélyebbre nem lát se alakjába, se a társadalomba, melyben alakjait mozgatja?

Mert alakjaiba aztán igazán nem lát bele, de nem is törekszik rá, hogy beléjük lásson. Beéri a külsővel. Bene lagymatag gesztusaival, Kecskés ráme-nős jelkességével. Mi miért van? Nem érdekli. Ha kicsit keményebben akar-nék fogalmazni, azt mondhatnám: a valóság sem érdekli. Ez ugyan vakmerő állításnak látszik, mert hiszen ez a regény a mai valóság kellős közepén tör-ténik. Olyan valóságosak a kulisszái, hogy szinte megszólalnak. Semmi más bajuk nincs, mint, hogy kulisszák. Hol van ez a Kiskúnság? Orgovány közelé-ben, valóban, vagy valahol Afrikában? Magam is éltém jó pár évet ezen a vidéken, de úgy látszik, nem volt szerencsém: nyeltem elég futóhomokot, de

azért olyan homokvihart, aminőt Galambos Lajos idéz föl, egyetlen egyet sem sikerült megélnem. Az a gyanúm, hogy nem is kiskünsági számom ez, hanem valamilyen trópusi tümből való behozatal. Mintha nem érte volna be azzal a valóban hiteles tájképpel, amit regénye elején ad. Rádupláz; a filmben fokozni kell; és tudjuk, ügyes rendezőnek nincs lehetetlen.

Vagy, ismét annak illusztrálására, milyen gyenge lábon áll itt a valóság. Persze nem arra gondolok, hogy egy regényben mindennek pontosan olyannak kell lennie, amilyenek fényképezhető. Nem; a regény valóságának törvényei magában a regényben vannak. Autonóm törvények, de törvények; nem lehet büntetlenül megsérteni őket. Az író vagy érzi, éli alakját, s akkor a törvényben mozog, *eo ipso*, és módja sincs kitérnie alóla; vagy nem érzi, nem éli, és akkor minden kínálkozó alkalommal fölrugja a törvényt. Benének van egy mániája, de úgy látszik, az író ezt a mániát, mániásságot nem élte át. Bene vizet akar találni az Alföld alatt; kutat fúrnak előtte, és a fölhozott földben-izsában Duna-kavicsot talál. Földmegy Pestre, végigkutat egy éjszakát, megtalálja Timár professzor tanulmányát: sejtése igazolását. A Kiskünság alatt, bizonyos mélységben, víznek kell lennie, s ezt a vizet a Duna táplálja. Rendben van; fogalmam sincs róla, így lehet-e, vagy nem; ez a regény tétele, ez Bene „motosza”: elfogadom. De akkor, ha átélem ezt a mániát, akkor úgy élem át, hogy mindenestül: úgy, hogy emberi hitelű igazság lesz számomra, s nem pusztá „geg”. A regény végén Bene állami megbízásból szedi a holmiját s megy kutakat telepíteni a Nyírségbe, többek között. Egyetlen egy kérdésem, lenne hozzá, illetve az íróhoz: ott is van víz a homok alatt? ott is van elmozdult Duna-meder? s negyven kilométerre Duna, mely a mély vizét táplálja? Ha Bene „igazi”, élő élet lenne az íróban, nem adott volna alkalmat ennek az ügyűgű kérdésnek a föltevésére. S nem az egyetlen föltehető kérdés.

Nézi a két férfi, Kecskés és Bene a kútfúrást. Lökődösdnek, aztán birokra kelnek, hemperegnek a homokon, másfél lapon át, miközben egy kútfúró munkás mélyértelműen kijelenti, hogy „talán ezeknek nem volt gyermekkoruk”. Elhiszem ezt? Dehogy hiszem! Hamis, ál-naív filmjelenet, kis nevetési alkalom az izgalmak közt a nézőnek. Giccs. Hogy kútfúrás közben, szocialista társadalomban, az Alföld öntözésének programjába ágyazva? Akkor is giccs. Pontosan a film-giccs szabályai szerint, ezzel a véggel: „Nagy lökessel lövelt ki a kútból a sáros víz. Nyakon öntötte Kecskést. Persze, porosak és piszkosak voltak amúgy is. Nevettek. Átölelték egymás vállát.” Ők, akik eleinte nem állhattak egymást. Íme, a közös munka eredménye. Nevethet a néző is. Csak épp az olvasó bosszankodik, amiért ostobábbnak nézik, mint amilyen.

Vagy: Bene ott akarja hagyni az egész vizukatást. Megy, fűtүүл az egészre. Hozzá, stílszerűen, a homokvihar. A természet is rugóra jár: ha valaki ott hagyja a munkáját, hogy süthetne a nap hozzá? Szerencsére jön a homokviharban Kecskés, visszaviszi Benét, belöki a lakókocsijába és rázárja az ajtót. A néző ismét nevet, vagy fölszabadulhat; az olvasó ismét bosszankodhatik. Ezen, s még inkább a folytatáson: Bene magányos dühöngésén, Eti időzített megjelenésén, s a következő jelenetek sűrített giccsein. És megkérdendhető: kinek ir voltaképpen az író? Az olvasónak-e, vagy a filmfelvevő gépnek? Miért kacsinat ki folyton a műfajából? Miért enged az utolsó lehetőségek minden csábításának? Miért nem lát túl a gesztusokon? Hol itt az epika? Hol itt az emberek úgynevezett lelki élete? A szocialista embernek ne lenne egyéb reakciója a sors kedvezőtlen fordulataira, mint, hogy leissza magát? Vagy azt hinné Galambos Lajos, hogy nyomban Hemingway lesz az író, ha sok pálínkát vagy bort fogyasztat hőseivel? Miért nem becsüli jobban a tehetségét? Miért nem marad hű ahhoz, amit az *Isten őszi csillaga* javában csinált? Lélekrajz helyett miért folyamodik a film könnyen mozgósítható *deus ex machinához*?

Aztán: hát ennyi az egész? Ilyen egyszerű a küzdelem, az Alföld kútjaiért, vagy akármire? S ennyire nem kell valakinek *magával* is megküzdenie azért, hogy elérje, amit szeretne? Ennyire rajtunk kívül folynak a dolgok? Teherautókat és dzsipeket szalagáltatunk, csöveket gyártunk vagy lopunk. gépeket mozgatunk, és ezzel megoldódik minden? *Emberebbé* nem kell vál-

nunk? *Erkölcseleg* nem kell többé edzenünk magunkat? Lódózzuk a verebe-
ket, urítsuk a demizsonokat, s a dolgok majd csak megoldódnak, a siker majd
csak megkoronázza elpusztított verebeinket és lenyelt kortyainkat?

A *Mostohagyerek*ek: egy tanítónő története; nagyjában ugyanaz a grafikon.
Nagyjában, talán tapintatosabban alkalmazva, ugyanazok az eszközök.
Ugyanaz a kívülről való látás, ugyanaz a filmfelé-kacsintás. Bordács és Bene
helyett van egy Gál Imre. Kiskúnóság és aszály helyett roskadt tanyavilág. Lé-
tezik ilyesmí még a regény idején Magyarországon? Vagy talán csak régi em-
lékek jelenbe-vetítése? Föl se vetném a kérdést; illetve megbocsátanám az
anakronizmust, ha az, az ábrázolás némely szépségéért (ahogy például a tanyai,
szülések komor rajzú jelenetében az apa aggódva lesi, nem feleségétől lett gyer-
ekének is kacsa lába van-e.) Izzalommal kísérem a tanítónő küzdelmét a
jobb iskoláért és a világosodásért. Kísérem is mindaddig, amíg az író segít-
ségül nem hívja a filmet, ezúttal már a szó legteljesebb értelmében. A taní-
tónő küzd, küzd; s egyszer csak megjönnek a filmesek, dokumentfilmet ké-
szítenek erről a tengeralatti világról, sőt le is vetítik, részben ott a tanyákon,
részben a városban, ahol nagy mozgalmat kelt: az lesz az eredménye, hogy
mégis fölépítik az új iskolát, a régit pedig traktor segítségével ledöntik, nem
is a gyáva, mamlasz Gaál Imre, hanem maga a traktorra bátran fölpattant
tanítónő.

Amikor a filmesek megjönnek, legszívesebben betenném a könyvet. Ka-
csintást látok benne a filmgyár felé: nosza, itt a forgatókönyv, kezdjük a mun-
kát? Nem, ezt azért talán mégsem mondanám. Azt azonban bizvást állítha-
tom: kínos írói kisiklás. Nem, hagyjuk a filmeseket. Ne hívjuk oda őket,
lökni egyet elakadt ügyeken. A dolgok nem így oldódnak meg; és ha így, ak-
kor ez nem megoldás. Ez hazugság, látszat, elkendőzés. Ez ál-valóság a valósá-
g fölött; de én a valóságot akarom, a regény autonóm, hiteles, öntörvényű
valóságát, filmesek és filmbeli trükkök nélkül. Nekem az író ne dezertáljon
a kitűnően választott, kitűnően meglátott problémájából. Ne mondjon le írói
felelősségéről, mégha úgy teszi is, hogy közben felelősséget látszik vállalni
egy jó ügy mellett. A jó ügytől még nem lesz jó a regény; a *regénynek* is jó-
nak kell lennie. *Regénynek*, nem leírt filmnek.

Lehet, hogy lesznek, akiket meghat ez a vastagon patetikus vég: Katalin
a traktoron, az ócska épületre ráfeszülő sodrony, a lezuhanó tető, az elkullogó
Gaál Imre, s a csonttá soványodott, loncsos őszhajú, prófétálva jajongó Ré-
deiné, a bukott potentát anyja, a régi világ régi tanítónője, ahogy azt Galam-
bos Lajos elképzeli, mondanom sem kell, hogy tévesen, viszont annál sema-
tikusabban. Rédeiné égnek emeli a karját. Nyilván fújja is ősz haját a szél.
És Katalin kemény, szép, harcias, diadalmas arca a traktoron. Kell ennél ham-
misabb ábrázolás? Mi ez, ha nem kulisszahasogatás? Igazságot ábrázol ez?
Vagy igazságot segít? *Az igazságot csak igaz, hiteles dolgok segítik.* Ez csak
arra jó, hogy a valóság helyébe odaállítson egy hamis szemléleti világot, szem-
léleti megoldást, valami virtuális kompenzációt. Határtalanul haragitja az ol-
vasót, hogy erre olyan igazán komoly tehetség vállalkozik, vagy téved, amilyen
Galambos Lajos.

Mert mindezek ellenére: jó író, tehetséges író. Megdöbönt, hogy miköz-
ben a látszat szerint lépésről lépésre fölfelé megy, valójában lépésről lépésre
lefelé, a maga színvonalához, s az *Isten ősz*i csillaga mértékéhez képest. Igen
jól ír, tud bánni az eszközökkel; sajnos, nem érzi meg, mire használja őket.
Enged annak a hajlamának, amelyiknek semmiképpen sem lenne szabad en-
gednie; túlságosan elnéző maga iránt, és mert könnyű kézzel tud fölemelni
nehéz súlyokat is, olykor-olykor üres gumisúlyra cseréli az igazit. De bármi-
lyen jól sikerül is a csere, a tréfa vagy a trükk: vannak, akik észreveszik. Ezek
elkedvetlenednek, s már nagyon szeretnék, ha Galambos Lajos ismét vissza-
térna az igazi súlyokhoz. És az igazi regényhez, film és filmesek bevonása
nélkül az epikához, és az „epikai hitelhez”, minden igazi regényíró és regény
arany-fedezetéhez. (*Rónay György*)

SZÍNHÁZI KRÓNKA. A Vígszínház felújította O'Neill: „Amerikai Elektra” című drámáját, abban az összevont formájában, amelybe az eredetileg drámai trilógiát maga a szerző sűrítette össze, hogy egyetlen estén előadható legyen. A színház nyilván úgy vélte, hogy hasznos kultúrmissziót teljesít a méreteiben mindenestre hatalmas mű bemutatásával. Annál is inkább, mert hiszen O'Neill drámáját, mint a „legjelentősebb amerikai színpadi alkotást” szokták emlegetni. Ne firtassuk most, hogy mennyire jogos, vagy mennyire elситett ez a megállapítás. A kérdést végérvényesen csak az utókor fogja eldönteni. Bennünket viszont sokkal inkább az érdekel most, hogy mit nyújt a darab a mai nézőnek, művészi élményben, szellemi gazdagodásban, ami egyben a színrehozatal is indokoltá teszi.

Az „Amerikai Elektra” sikere a színházat látszik igazolni. A bemutató óta, hetekkel előre eladják a jegyeket. Annál feltűnőbb, hogy magában a színházban nem sok jelét látni a viharos sikernek. Udvarias tapsok a felvonások végén, aztán a szünetekben kissé feszélyezetten nézik egymást az emberek. Annyiszor hallották, hogy ez a darab remekmű, hogy most nem merik bevallani, hogy nem tetszik, vagy legalábbis nem tudnak megbarátkozni vele. Azt azonban, bealottan vagy be nem vallottan, mindenki átéli, hogy a színházból kilépve elműlik a hatás, a darab nem adott elmékedési anyagot, nincs az érzésünk, hogy közünk van ahhoz, amit láttunk, hogy állást kell foglalnunk vele kapcsolatban. Az „Amerikai Elektra” nem vet fel egyetemes érvényű, vagy csak valamennyire is általánosítható emberi problémákat.

Hogyan lehetséges ez? — kérdezhetné joggal bárki. Hiszen O'Neill vitathatatlanul nagy képességű író, ez a drámája pedig, bár modern környezetbe átültetve, hűségesen követi Euripidész „Elektra”-jának cselekményét, amelyet a világirodalom egyik legjelentősebb klasszikus remekművéként tartanak számon (és amely maga is tovább fejlődése az Oreszteia szofoklészi és aiszkülloszi változatának). Itt azonban mindjárt meg is állhatunk, mert csak innen kiindulva követhetjük végig az o'neilli mű genezisét.

A klasszikus görög tragédia a görögök vallásos hitéből folyó erkölcsi világrendre alapult. Ezt az erkölcsi világrendet mi sok szempontból érezzük idegenszerűnek. A görögök nem ismerték a szabad akarat fogalmát. A politeizmusból kifolyólag hőseik gyakran kerültek a különböző istenek ellenmondó parancsai miatt konfliktusba. Azonkívül az egész létező világra nézve megadott a kikerülhetetlen fátum, amelynek az istenek is alávetettjei voltak. Ennek ellenére azonban világos fogalmak voltak a jóról és a rosszról, és a hős, aki bűnt követett el, egy isteni eredetű, objektív erkölcsi törvénnyel került összekötésbe. Bukása éppen ezért igazságosnak érzett büntetés volt. Föld és ég, bűn és bűnhődés feszültségében értelmezte a történetet az író és nézőközönsége is. A fogalmak tisztáztak és egyértelműek voltak.

Ugyanez áll Shakespeare színpadi világrá is. Nála a keresztény erkölcsi világrend jelenik meg, mint objektív értékmérő. Bűn és erény nála is világos fogalmak és a rokonszenves, igazságos ügyet képviselő hősnék is el kell bukni, ha cselekedete révén összeütkezésbe kerül az erkölcsi törvénnyel. Jól mutatja ezt Hamlet tragédiája. Az ő problémája lényegében azonos az Elektra-beli Oreszteszével (és az „Amerikai Elektra”-beli Orinéval), neki is apja gyilkosán kell bosszút állnia, akinek segítőtársa és szeretője az anyja volt. Hamlet, kellelenül bár, de vállalja a földi igazságosító szerepét (apja szellemének ígérte meg, hogy megteszi), tudatában van azonban annak, hogy ezt csak újabb bűn árán teheti meg, amiért bündödni is kell. Shakespeare ugyanúgy, mint a görög tragédiáirók, soha nem hagy kétségben afelől, hogy van egy az embertől független erkölcsi törvény, amelyhez magatartásunkat igazítani kell, és amely cselekedeteink értékmérőjéül szolgál.

O'Neill nem ismer ilyen objektív törvényt. Az emberről és az erkölcsről vallott felfogása Freud tanításán alapszik. Legalábbis az „Amerikai Elektra”-ban, amelyet mintha egyenesen ennek a tanításnak ábrázolására írt volna. Freud szerint az ember alapvető és döntő ösztöne a szexuális ösztön, amely egész létét meghatározza. De ezen a sokágú ösztönirányuláson belül is a legdöntőbb az ún. „ödtípus komplexus”, a gyermek nemi vonzalma az ellenkező

nemű szülő iránt, amivel féltékeny gyűlölet jár együtt, a csodálat ellenére, az azonos nemű szülő iránt. A kultúra által létrehozott gátlások később ezt a vágyat és a gyűlöletet is elfojtják. A szexuális erők egy része azonban nem fojtódik el, hanem magasrendű kulturális teljesítményekké alakul át. Így a valóság, az erkölcs, a szociális érzés, nem egyebek, mint ennek az ösztönnek szublimálásai.

Freud és követői szívesen használták tételeik igazolásául a görög tragédiákat (innen az „ödipusz komplexus” elnevezés is), ahol a görögök által hitt fátymot, a mindent meghatározó szexuális ösztönnel helyettesítették be. Nyilvánvaló, hogy ebből csak erkölcsi relativizmus származhatik. A freudi világnézetnek azonban még csak nem is ez a fő hibája, hanem az, amit egyik német kritikusa állapított meg róla, nevezetesen, hogy dimenzióiban szűkíti be rendkívüli módon a sokrétű és páratlanul gazdag emberi létet. Az „Amerikai Elektra” mindennél jobban bizonyítja ennek a bírálatnak helyességét.

Őt főszereplője van a drámának, mindnyájan a Mannon család tagjai. Ezra Mannon, a felesége, Christine, a gyermekeik: Lavinia és Orin, továbbá az aszszony szeretője, Adam Brant, aki nem más, mint Ezra kitagadott öccsének fia. Ezt az öt embert több, mint tíz féle, túlnyomórészt abnormális szerelmi vonalom, vagy a freudi koncepcióknak megfelelő ún. „Hass-Liebe Verhältniss” (gyűlölet-szerelem viszony) köti össze keresztül-kasul. Christine a kedvese segítségével megöli a háborúból visszatérő férjét. Olyan gyógyszerrel, hogy mindenki azt hiszi: szívroham végzett vele. Csak Lavinia tudja az igazságot, aki féktelenül gyűlöli anyját. Később megtudjuk a gyűlölet okát is. A lány minden vonatkozásban anyja helyére akart lépni. Eleinte még csak apjáért rajong féltékeny szeretet-szerellemmel. Később azonban elárulja (akaratlan elszólással), hogy osztozik anyja két másik vonalmában is, amelyeket az egyrészt a kedvese, Brant kapitány, másrészt a fia, Orin iránt érez. Lavinia szörnyű titkával (amelynek kézzelfogható bizonyítéka a kezében van) nem a rendőrségre megy, hanem egy modern Elektra-hoz illően, öccsét, Orint hajszojja bele Brant meggyilkolásába.

Oresztesz, a görög tragédiában, szerette apját és kötelezte őt a vérbosszú törvénye is. Ezért vállalta a megtorló emberölést. O’Neill Orinjánál is szívesen ilyen motivációról. Ő ugyanis a freudi receptnek megfelelően gyűlölte apját (főleg azért, mert újtában állt anyja iránti szerelmének), és egyáltalán nem bánkodik a halála miatt, inkább örül neki. Brantot nem azért lövi le, hogy apjáért bosszút álljon, hanem féltékenységéből, azért, mert elvette anyja szerelmét. A mese tovább bonyolíthatása érdekében, ez a második gyilkosság is felderítetlen marad. Orin semmiféle lelkiismeretfurdalást nem érez tettéért, inkább abban reménykedik, hogy most már boldogan kettjesben marad anyjával. Christine azonban öngyilkos lesz.

Lavinia-Elektra most már beugorhat a freudi lélektan törvényei szerint vágyva vágyott szerepébe. Szinte át is alakul tulajdon anyjává, úgy kezd öltözni, úgy fésüli haját, ahogy azelőtt az anyja. Ez természetesen nem marad hatás nélkül Orinra, aki most már a nővérere viszi át az eddig anyja iránt érzett érzelmeket. Az abszurd helyzetből azonban végül ő sem talál más kiutat, mint az öngyilkosság. Lavinia pedig, miután előzőleg balsikerű kísérletet tett arra, hogy mindent felejtve régi udvarlója karjában megtalálja a boldogságot, jelképes gesztussal magára zárja a Mannon ház kapuját. De csak a „Pesti Műsor” tartalomkivonata szerint azért, hogy vezekeljen. Mert O’Neill darabjában alig van szó igazi büntudatról, vezeklési, vagy jóvátételi szándékról. Inkább csak annak felismeréséről, hogy nem tud szabadulni a büvös körből, élete menihetetlenül a négy falothoz van kötve. Ami meg is felel annak a freudista determinizmusnak, ami az „Amerikai Elektra” minden mondatából árad.

És ezért nem tudunk a dráma hőseivel kapcsolatot teremteni, vagy éppen valami módon azonosulni velük, (mint az igazi nagy tragédiák hőseivel), mert nem egyetemesen emberinek, hanem patológikusnak érezzük az esetüket, amely azonban még a patológikusságában is hihetetlen és valószínűtlen.

Meggyőződésem szerint reménytelen vállalkozás az is, hogy az „Amerikai Elektra”-ba valamiféle társadalmi mondanivalót akarjunk belemagyarázni. A darabban erre semmiféle utalás nincs. Hacsak nem egy részeg matróznak az a megjegyzése, hogy a Mannonok rosszul fizették a hajószemélyzetet. Ez azonban meglehetősen általános és általánosságban mozgó vád. Ezenkívül, néhány töredék mondatból, csak annyit tudunk meg róluk, hogy a polgártársak ítéletében „gőgösek” és „elzárkózók”. Az esetük azonban, amelyet a darab négy és fél órában keresztül, töviről hegyire kiterget, teljesen elszigetelt és semmiféle korban, semmiféle osztály vagy embercsoport tagjaira nem jellemző. A múlt századi amerikai pénzarisztokrácia társadalmi magatartása ellen alighanem sok kifogást lehet felhozni. De alkalmasint az utolsók közé tartozik az, hogy egy család tagjai keresztül-kasul egymásba szerelmeseek és emiatt féltékeny-segből kiirtják egymást.

Ennek a drámának egyetlen igazán tragikus hőse van, és ez O'Neill, az író, aki hatalmas művészi és mesterségbeli fölkészültséggel találja elének ezt az ilyen formában képtelen történetet. Ezért is annyira megtévesztő. Emberekből és eszményekből kiábrándulva olyan koncepciót tett itt magáévá, amelyről éppen a művészet mindennél megbízhatóbb próbája bizonyítja be, hogy tart-
hatatlan.

A Vigszínház szereplőgárdája, Kiss Ferencsel, majd Deák Sándorral, Sulyok Máriával, Ruttkai Évával, Latinovics Zoltánnal és Szakáts Miklóssal a vezető szerepekben, tehetőségének javát nyújtotta, de az elfogadhatatlant ők sem tudták elfogadhatóvá tenni. (Doromy Károly)

KÉPZŐMŰVÉSZET. Látogatás Borsos Miklósnál. Kiváló szobrászművésziünk budai lakásában és a ház második emeletén lévő műteremben 1963-ban született új művek sora fogadja a belépőt. Beszélgetés közben remek tusrajok kerülnek elő a nagy mappákból; háromnegyed évvel ezelőtt készültek Dél-Itáliában és Sziciliában, Paestum, Segesta, Agrigentum környékén, ahol ma is a görögység kultúrájának nagyszerűségét hirdetik a Zeusz, Héra, Démétér, Poszeidón tiszteletére emelt templomok idő- és szélmarta maradványai. Borsos mester, aki hűs esztendő óta a nyarakat Tihanyban tölti, s akinek munkáiban antik, mediterrán, pannón ízek találkoznak egy huszadik századbeli, autentikusan modern szellemiséggel és formanyelvvel, elragadtatással beszél erről a tájról, ahol tűzhányók-lökte fényes-fekete obszidián sziklák nyúlnak bele az átlátszó vízü tengerbe...

A rajzok után új érmeit mutatja meg Borsos Miklós. Az elmúlt tizenöt esztendőben plakettek tucatjait készítette régi és jelenkori művészekről, írókról (Haydn, Mozart, Csontváry, Picasso, Tersánszky, Egrý, Szedő Dénes, Barcsay, Berda József), — ez a sorozat az elmúlt hónapokban az öreg Aranyról, Ybl Miklósról, Shakespeare-ről, Jean Rousselot francia költőről, Illés Gyula leányáról, Emerico Tot római szobrászról és a nagy osztrák expresszionista festőről: Oscar Kokoschkáról mintázott érmeikkel gyarapodott. Emerico Tot felől tudakozódunk, — megtudjuk, hogy egy Tóth Imre nevű fiatal magyar évtizedekkel ezelőtt kikerült Olaszországba, ott gyökeret eresztett, „Emerico Tot” lett belőle és egyben igen becsült, sikeres művész. Ő volt tavaly Borsos Miklósnak szívélyes kísérőjűk Rómában, — ennek az új barátságának megörökítése a kezünkben lévő, pár centiméter átmérőjű, lapos, finoman cizellált bronzdarab.

— *Hogyan merült fel Benned a Kokoschka-érem gondolata ?*

— Utunk során eljutottunk Sienába is, ahol még sohasem jártam, pedig fiatal koromban sokat kóboroltam Itáliában, s később is még jópárszor visszatertem Észak- és Középolaszország csodálatos, ősi városkáihoz. Siena gyönyörű főterén egy trattoria terraszán ülve a szomszéd asztalnál felfedeztük az idős Kokoschát. Pár percen belül megtörtént a megismerkedés. Mielőtt elbúcsúztunk volna a Kokoschka-házaspártól, küldtünk egy közös képeslapot Szilárd Vilmos budapesti műgyűjtőnek, Kokoschka egyik fiatalkori főműve, a „Veronica kendője” tulajdonosának. A plakettet azután itthon, emlékezet után, rövid idő alatt csináltam meg.

— Az elmúlt esztendőben milyen szobrokon dolgoztál, és most mi van munkában?

— Jópár szobrot faragtam. „Orpheus”, „Godotra várva”, „Csillagnézó”, „Éneke éneke”, „Napbanézó”, „Sybilla Pannonica”, — ezekre a nevekre kereszteltem őket. Készítettem egy Babits- és egy Petőfi-fejet, ez utóbbi Miskolcra kerül. Anyát és gyermekét ábrázoló Semmelweiss-emlékeket nemrégiben helyezték el a budai Apród utcában, ahol Semmelweiss szülőháza áll. Lényegében véve befejeztem a Krúdy-síremléket, és elkészítettem egy Esztergomba kerülő Babits-relief tervét; a „Jónás könyve” egyik jelenetét faragom kőbe. Elképzelésem e sorokkal kapcsolatos: „És akkor az Úr parancsolt a halmak, /ki Jónást a szárazra kivetette...” A Szombathely melletti Szentkirály plébánosának, dr. Pápai Jánosnak felkérésére faragtam egy peccsenymót a plébánia részére, s a plébános jelezte, hogy szeretne egy-egy vörösréz-domborítást is, Páduai Szent Antal és Liseuxi Szent Teréz figurájával.

— A Batsányi, Katona, Ady, Juhász Gyula, Sarkadi Imre-kötetek, amelyeket az elmúlt esztendőben illusztráltál, megörvendezették a bibliofileket. Van-e szó újabb illusztrációs feladatról?

— Igen. Mikszáth „Beszterce ostroma” című regénye jelenik meg nonsokára pár tucat rajzzal. A kis Batsányi-verseskötetet én a magam részéről nem szeretem, teljesen értelmetlennek tartom ilyen parányi méretű könyvek kiadását.

— Legutóbbi külföldi utazásod több mint két hónapig tartott. Olaszország, Párizs, London művészeti életéről milyen benyomásokat szereztél ez idő alatt?

— A legelső, ami szembetűnt mindhárom országban, az a művészeti élet gazdagsága, intenzitása. Természetesen vannak szélsőséges jelenségek, azonban én ezeket nem a dekadencia, hanem a vitalitás jelének tartom. Az kétségtelenül igaz, hogy a műkereskedelem befolyása nagy, s ennek következményei sokszor nem szerencsések. Mégis egész sor elsőrangú művész van, az olasz szobrászok között például a donatelleszk, mégis modern Manzù és Marino Marini, az ő kicsit egyhangú, de mégis nagyon szép lovasaival. De említhetném Fazzinát, Somainit, Mastroiannit is, mindegyik jelentős egyéniség.

— Párizsban most jártam először. A Musée National d'Art Moderne anyaga jórészt másod-, harmadrangú. Itt nem lehet tiszta képet kapni a XX. század művészetéről. A francia állam ugyanis alig vett és ma sem igen vesz ki-váló művészeitől. A párizsi Modern Művészeti Múzeumban függő néhány ki-emelkedő mű nagy műgyűjtők hagyatékából vagy ajándékoként került oda. Van is erről egy mondás: „Párizsban festik a jó képeket, a németek könyveket írnak róluk, az angolok pedig megveszik.” Londonban, a Tate Galleryben lehet látni Klee, Kandinszkij, Rouault, Picasso, Braque legjava munkáit.

— A Picasso—Braque—Chagall-nemzedéket követő művészek között találtál-e átütő egyéniséget?

— Feltétlenül; elsősorban a francia nonfiguratív Pierre Soulages-t és Georges Mathieu-t említeném. Mathieu „A lepantói csata” című képe — amelyet még Velencében láttam — lenyűgöző volt. Mathieu méltó folytatója a nagy elődöknek, — természetesen kevésbé erős dolgai is vannak. Manessier is tetszett, a Chartres-i üvegablakok színvilágából táplálkozó festészetével, de ő nem volt számomra annyira nagy élmény, mint például Soulages. Párizsra még visszatérve: többszáz galéria működik ott, és többtizezer festő. A galériák — kevés kivétellel — azt a szerepet játsszák, hogy a gazdag amerikaiak számára fémjelezzék a művészeket. Csak az a festő kell a milliomos amerikai gyűjtőknek, aki Párizsban kiállít.

— Megírtad a „Kortárs”-ban látogatásodat Henry Moore-nál. A többi angol szobrász munkásságával is megismerkedtél?

— A Wales közelében, egy gótikus kastélyban élő, nagynevű, ötven esztendő körül járó Lynn Chadwick-vel személyesen is. Újabb munkái formái kísérletezések: „talált tárgyakat” hegeszt össze. Az idősebb generációhoz tartozó szobrászról: Barbara Hepworth, Kenneth Armitage, Anthony Caro még az ismertebb szobrászok, sokmindent láttam tőlük. De — mint már a „Kor-

társ'-ban megírtam — Moore póztalan, szerény, egyszerű emberi lénye, környezete, otthona, s természetesen: páratlan életműve volt rám a legmélyebb hatással.

— *A mai magyar művészet számára milyen tanulságokkal szolgál a megismerkedés korunk nyugati művészeti életével?*

— Nagyon fontos a közveilen tapasztalat. A céhes időkben is el kellett menniök a legényeknek, a leendő mestereknek külföldre. be kellett járniok Európát, hogy megismerjék a szakma értékeit. Ma is így kell hogy legyen, — az utazási lehetőségek pár év óta adva is vannak újra. A szélsőséges dicsőítések, bálványozások, valamint a mérges, szülkátóköri szidalmak pár heti helyszíni szemlélődés után kártyavárként omlanak össze. Napvilágra jön, ami ott valódi érték, s persze lelepleződik, ami talmiság. Mert Rómában, Párizsban, Londonban, biennálékon, galériákban, múzeumokban, köztereken van jó is, rossz is. *Mint minden korban.*

— *Hazai művészeti életünkről lenne valami megjegyzésed?*

— Talán képzőművészeti kiadványainkról. A külföldi hasonló jellegű kiadványok rendkívül szépek, modernek, artistikusak. A tipográfia, a képszerkesztés, a szobrok fényképezése, a könyvek formátumának változatossága mintaszzerű. Nézd, itt van ez a könyv az utolsó fél évszázad olasz szobrászatáról, Modiglianitól Viani-ig. Különböző színű drapériák elé helyezve fotografálták le a szobrokat, s így még a gyengébb kvalitású munkák is milyen jól hatnak... Vagy itt van Barbara Hepworth-ról ez a monográfia, amelyet a British Council-től kaptam Londonban. Kép, kép, kép, és igen kevés szöveg... A mi művészeti kiadványaink, katalógusaink többsége unalmas, ódivatú. Ezen változtatni kellene. Csontváryról, Egrýről s más legoriginálisabb művészeinkről szóló, a hazai szokványtól elútó kiadványoknak nem kétséges, hogy lenne sikerük külföldön is. S így megismerné a nagyvilág a magyar piktúrát, szobrászatot, amelyről ma még szinte semmit sem tud.

— *Lenne még egy másik észrevételem is. A jelenlegi kiállítási rendszer megváltoztatását feltétlenül szükségesnek tartom. Most ha egy festő vagy szobrász kiállított, utána öt esztendeig újabb kiállítást nem rendezhet, helyiséget nem bocsájtanak rendelkezésére. A fiatal művészgeneráció kibontakozása szempontjából hátrányosnak tartom ezt a határozatot. Egy fiatal, saját útját kereső, kiformalódásban lévő művész sokszor egy-két év, de nem egyszer pár hónap alatt nagyot lép előre. Meg kell tehát adni neki a módot, hogy — ha szükségesnek érzi — gyakoribb időközönként a közönség és a műbírálók elé vihessen munkáit. E lehetőség hiánya komoly gátja lehet a tehetségek kifejlődésének, az egészséges, friss művészeti életnek.*

„Az esztergomi Keresztény Múzeum képtára.” A Simor János hercegprímás által az 1870-es években megalapított Keresztény Múzeum — a Szépművészeti Múzeum és a Nemzeti Galéria után — ma Magyarországnak harmadik legjelentősebb művészeti gyűjteménye; igen sok olyan festményt, szobrot és iparművészeti alkotást őriz Esztergom, amelyeket nagy külföldi múzeumok is büszkén vallának sajátjuknak. A múzeum nemzetközi mércével mérve is gazdag anyagáról a közelmúltban albumalakú, díszes, testes munka jelent meg, az *Akadémiai Kiadó* generózus kiadásában. A műtárgyak szakavatott feldolgozását és attribúcióját három kitűnő fiatal művészettörténészünk végezte: *Boskovits Miklós, Mucsi András és Mojzer Miklós*. Mojzer írta a gyűjtemény kialakulását ismertető szép tanulmányt is, kitérve a régi magyar, itáliai, németalföldi, német, osztrák s egyéb mestereknek a múzeum által birtokolt legbecsebb alkotásaira.

Mojzer Miklós a Keresztény Múzeum megteremtéséről elmondja, hogy az „teljes egészében Simor érdeme. Legtöbb értékes emlékét neki köszönheti Esztergom. Elődjei közül a magyar reneszánsz nagy alakját, Vitéz Jánost kívánta követni, akinek hatalmas könyvtárát vette példának mecénási tevékenységében.” A műtörténész szavai után hallgatassuk meg a költőt is, Babits Mihályt, aki „Keresztül-kasul az életemen” című könyvének Esztergomról szóló

fejezetében így emlékezik meg Simorról: „Öreg esztergomiak még emlékeznek a Simor primás négyesfogatára, amely lépésben sétált át a legszegényebb utcákon, előtte egy hajdú járt mint a mesékben, és hatosokat osztogatott a szentamási rongyos gyerekeknek. Simor bíboros nemcsak hatosokat osztogatott, hanem képeket is gyűjtött. s ő vetette meg a kis gyűjtemény alapját, ahol ma édes olasz primitívek láthatók, és középkori magyar festmények...” Simor mellett *Ipolyi Arnold*nak, a tudós püspöknek is sokat köszönhet az esztergomi képtár.

A múzeum a felszabadulás után is megmaradt az egyház tulajdonában, ugyanakkor élvezti az állami szervek többirányú támogatását. Az elmúlt esztendőben külföldi turisták tizezrei és honfitársaink százezrei járták végig a múzeum kabinetjeit, s találkoztak a „Báti mester”, Kolozsvári Tamás, a „János-téri mester”, a titokzatos „M. S. mester”, Matteo di Giovanni, Santacroce, Giampietrino, Crivelli, Lorenzo di Credi remekeivel, amelyeket most *Schiller* Alfréd felvételei nyomán készült gondos reprodukciókban mutat be a könyv.

A múzeum félezeréves felvidéki magyar táblaképei, trecento és quattrocento gyöngyszemei alatt (és a könyv reprodukciói alatt) sokszor csak ennyi a felírás: „Firenzei (vagy umbriai vagy sienai vagy magyar vagy német vagy flamand) festő munkája” ... Megint csak Babits szavai jutnak eszünkbe, a „Pictor Ignotus” című versből:

Mi vagy te már? Rég földi rög:

de akit rajzoltál, örök.

(*Dévényi Iván*)

ZENEI JEGYZETEK. (*Bach: h-moll mise.*) Helmut Kochra már az elmúlt esztendőben felfigyeltünk, mint kiváló Händel-karmesterre. Lemezei alapján bizonyosnak látszott, hogy *Bach* világában sem kevésbé otthonos. A h-moll mise *Erkel*-színházi előadása után mégis megoszottak a vélemények: igen sok bíráló megjegyzés is elhangzott. Nos, nyilvánvaló, hogy ilyen hatalmas zenei építményt emberfeletti munka két-három óra alatt ismét megalkotni, s többnyire bizony megelégszünk azzal, hogy a karmester egységesen értelmezi a művet. Persze maga az értelmezés sem olyan egyszerű dolog. Hiszen még a nagy *Bach*-kutató és értelmező, *Albert Schweitzer* is kettősséget érez ebben a műben, amikor ezeket írja róla: „Bár ez a mise a mester legerőteljesebb és leghatalmasabb alkotása, hiányzik belőle az egységesség, amely például a *Máté-passió* szépségét adja. A vallásos szubjektívítás, amely mintha a lelke volna *Bach* zenéjének, ebben a misében nem bontakozik ki szabadon. Kétségtelen, hogy ebben a műben is vannak jellegzetesen német szívből fakadó részek, mint az *Et incarnatus est* és a *Crucifixus*, de az égesznek inkább objektív jellege van. Ez a mise a szubjektív protestáns és az objektivebb katolikus szellemiség tökéletlenül sikerült keveréke.” *Casals*, akinek titkára felolvasta ezt a részletet, nagyon talpraesetten azt válaszolta, hogy a misét olyannak kell elfogadnunk, amilyen — noha valóban örvendetes lenne, ha a mester egységes vallási szempont alapján alkotta volna művét.

Anélkül, hogy e valóban meglévő kettősség tökéletes magyarázatára vállalkozhatnánk, néhány adatot sorakoztatunk fel a mise keletkezésének történetéből. Tudvalevő, hogy a miseszertartás énekei közül *Lipcsében* a latin *Kyriét* *Advent* első vasárnapján, a *Gloriát* pedig karácsony ünnepén énekelték. Semmiképpen nem véletlen, hogy a h-moll mise legkifejezőbb, legerőteljesebb része éppen a *Gloria*. Elsőprő, magával ragadó ujjongás tölti be mind a nyolc részét, különösképpen a bevezető zenekari előjátékot s a záró rész hatalmas kórusát, melynek népi táncritmusa akár a *Krisztust* először imádni induló pásztorok hangulatát és érzéseit idézhetné. — *Bach* egyéb művei is szoros kapcsolatban vannak a karácsonyi ünnepkörrel. A *Magnificat* 1723. karácsonyára készült, tiz esztendővel azután, hogy *Domenico Scarlatti* a *Vatikán* kérésére és megrendelésére elkészítette *Karácsonyi kantátáját*. (S talán nem túl nagy merészség ebből a forrásból eredeztetni a *Magnificat* sokszor feltűnő olaszos hangvételét.) A közsímet *Karácsonyi oratórium* — 1734-ből — pe-

dig nem egyéb, mint összefüggő kantáta-sorozat; melynek utolsó tagja Vizke-
reszt ünnepén hangzott el. — Nyilvánvaló ebből a rövid felsorolásból is, hogy
Bachot kiváltképp foglalkoztatta a karácsonyi ünnepkör s az ünnepek mon-
danivalója. S éppen ez utóbbi adhatja kezünkbe a mise kettős mondánivalójá-
nak kulcsát is. Bach ujjongva hirdet békességet az emberi világnak és az alá-
zatos leborulás hangján magasztalja a természetfölötti világrendet. Nyilván
nem két vallási irányzat dualizmusa ez, sokkal inkább a két világrend kü-
lönbségének zenei tükröztetése.

Más kérdés, hogy a h-moll mise karmesterei — zenei — megoldása való-
ban nem mindennapi, sokféle módon értelmezhető feladat. Talán ez is ma-
gyarázza, hogy aránylag későn került a „repertoár” darabok közé. (Budapesten
például 1889-ben mutatták be, s nyilván az előadás büne volt, hogy a főváros
zenekedvelő közönsége teljes számban tömörült ugyan, s látható meglepé-
ssel fogadta a darabot „anélkül, hogy különös áhitattal, vagy azzal a rajon-
gással üdvözölte volna, melyet az öreg Bach, a nagy Bach nagyobb kultúrál-
lamokban oly méltán gerjeszt műzsája iránt” — írja a Zenelap.) Talán ezért
sincs kialakult előadói hagyománya; ezért sajnálhatjuk, hogy a korán elhunyt
Günther Ramin, aki a Tamás-templom karnagyaként egyedülálló János pas-
sióval örvendeztette meg a zenei világot, nem játszotta lemezre a h-moll má-
sét. Korunk legnagyobb karmesterei (Karajan, Scherchen, Grischlat, Charles
Münch, Eugen Jochum) nagyszerű zenekarok élén vállalkoztak ugyan a mise
felvételére, ám ezek a felvételek sem igazítanak el, mert mindegyik inkább a
karmaster egyéniségének tükröképe.

Helmut Koch, a budapesti előadás dirigense, nem áradó, lírai tempera-
mentum, inkább nagyon céltudatos egyéniség, aki mint a tervező mérnök, az
első pillanattól látja a végeredményt is. Értelmezésében nem adta vissza a
karácsonyi ujjongás magas hőfokát — a pásztorok kissé vaskos léptekkel kö-
zeledtek a jászolhoz. Am annál fenségesebben emelkedett magasba a mise egé-
szének épülete, anélkül, hogy a sok különböző karakterű rész bármi rést is
ütött volna rajta. Egészében véve Helmut Koch maradandó élménnyel aján-
dkozott meg. Nagy segítségére volt ebben a kitűnően megszokott Hangverseny-
zenekar, élen a sokszor elmarasztalt, ám ezúttal nagyvonalú kiirtós-gárdával.
A Budapesti Kórus nem volt teljesen egységes, a szépen megoldott részeket
— főleg a szünet után — kidoigozatlan tételek követték. Szünet után mintha
mindig fáradtabb lenne az együttes, felületesebb a koncentráció, a szoprán el-
elúszik, az előadás pedig veszít addig magas hőfokából. Forrai Miklósrá, az
együttes kitűnő vezetőjére vár, hogy e hibák okát felderítse és korrigálja. A
szólisták sokszor álltak nehéz feladat előtt, amelynek elsősorban a Bach-ér-
telmezés fogyatékságai a magyarázata. Végig nagyszerűen énekelt Réti Jó-
zsef, aki az oratórium-kultusz legszebb hagyományainak továbbépítője. Érde-
mes lenne az ő tolmácsolásában lemezre venni az oratóriumirodalom néhány
remekét! Tetszett az Agnus dei Barlay Zsuzsa tolmácsolásában és az Et in
Spiritu Sanctum Dominum ária Várhelyi Endre basszusával. Werner Mária
és Sándor Judit — érzésünk szerint — halványabb volt a szokottnál. Kere-
csényi László szépen tolmácsolta a csemballó-szólamot és alighanem Margittay
Sándor is az orgonát, az utóbbit azonban az Erkel Színház rossz orgonáján
nem lehetett hallani.

(Wilhelm Kempff zongoraestje a Zeneakadémián.) Ki-
vételes zenei élménnyel kezdődött az év: korunk egyik kiemelkedő művészt
hallhattuk a Zeneakadémián, az igazi „nagy” Beethoven-hagyomány öröké-
sét, a remek lemezeiről jól ismert Wilhelm Kempffet. Ami előadásában a
legjobban megragadott: a puritán nagyvonalúság, a mély hitelesség; a beetho-
veni sors-áramának, és a beethoveni — szinte már földöntúli — lírának egy-
formán autentikus megszólaltatása. És a művész nagyszerű alázata, amellyel
önmagát — és minden virtuozitását — alárendeli a Műnek, a Mű mondandó-
jának: a nagy egyéniség, emberség megragadó ereje. Nem a forma felől köz-
leli meg a művet, hanem belülről építi föl; nem „játssza”, hanem éli Beetho-
vent; ezért érezzük olyan megrendítőnek az Asz-dur szonátát, és kívánt a cso-
dáloias, rejtélyes és hatalmas Hammerklavier-szonátát. (Rónay László)

FILMEK VILÁGABÓL. Megszoktuk már, hogy a Filmmúzeum az ingyencégek mozija. Nem egy problematikus művet tűztek itt már műsorra, mint legutóbb az olasz filmremeket, „Az éjszaká”-t is. Nos, ami az ingyencéget illeti, ezúttal sem panaszkodhatott a közönség, mert a nemrég bemutatott „Zazie a metróban” különös darab, furcsaság a javából. Gondolom, ugyancsak törhették jónéhányan a fejüket, amíg a film „áttételes” és gyakran lólépésben szökdécselő mondanivalóját kihámozták a rengeteg torz finto, kamaszos nyelvöltögetés, sűrűn puffogó ötlet-petárda közül. Törhették, mert hiszen kevesen ismerik annyira Párizst, hogy nyomban megértsenek minden, szinte „bennszültött” hely- és helyzet-ismeretet követelő utalást s tán még kevesebben ismerik a film alapjául szolgáló, hasonló című regény szerzőjét, Raymond Queneau-t...

Vele kell kezdenem... A francia irodalmi életnek minden korban voltak, vannak és lesznek „fenegyerekei”. Néha többen is akadnak. Elég közülük csak Jean Cocteau s Jacques Prévert említenem, hogy az olvasó maga elé idézhesse színes egyéniségüket, „érthetetlen” túlzásaikat, fölényesen gúnyos szellemüket. Nos, filmünk írója, Queneau, ha lehet, még rajtuk is túlessz nem egy esetben. És mégis más, mint kortársai, vagy elődei, egyedülálló és összehasonlíthatatlan. Nem annyira kecsesen könnyed, mint Cocteau, ám finomabban csúfondáros Prévertnél; nem hajhássza a túlzásokat oly módon, mint Henri Michaux, keserű odamondásban, maró kritikában azonban néha még Jarryt is lefőzi. Főlényes nyelvi bravúrja, szavakat szétziláló és összeolvasztó humor, látszólagos cinizmusa, nihilizmusnak tűnő anti-poézisa mögött mélységes humánus rejlik. Szándéka perszifilló, elegáns és könnyed tollal küzd a társadalom hibái, elembertelenedő nézetei ellen. Kiváló költő, író, szerkesztő egy személyben. Kulcspozíciót tölt be a világhírű Gallimard könyvkiadónál, az ő szerkesztésében jelent meg az „Encyclopédie de la Pléiade” keretében az a kintő háromkötetes világirodalom-történet is, amely többek között a magyar irodalomnak minden eddigénél bővebb helyet szentel s tárgyilagos, valamint alapos ismertetésével végre megadja litteratúránknak a jelentőségének megfelelő elismerést. Queneau nagytudományú író, komolyan kell hát vennünk, ha történetesen bohócruhát ölt is.

Zazie, tizenkét esztendő, rendkívül vásott kislány édesanyjával párnapos látogatásra Párizsba érkezik. A mama szeretőjéhez jön s addig a kislányt a groteszkül furcsa nagybácsi gondjaira bizza. Ez a nagybácsi, mint kiderül, nőimitátor egy meglehetősen rossz hírű lokálban, Zaziet a világon semmi más nem érdekli, csupán a metró, azon szeretne végre utazni, az lenne kis élete első, igazi élménye. De nincs szerencséje, mert éppen sztrájk van, a metró nem jár. A kislány több ízben megszökik nagybátyjától s különös kalandok sorozatán bukdácsol át nagyon éretten, nagyon okosan, mondhatni fölényes bölcsességgel és mégis megmaradva tisztának, gyermeknek. Nagyon sokat tud, hiszen könnyűvérű, feslett életet élő anyja mellett úgyszólván az élet minden intémitásáról tudomást kellett már zsenge korában szereznie s így a legkényesebb helyzetet látva sem lepődik meg, minden szituációban biztonsággal mozog. Már nem is utálja a felnőttek ostoba szekszualitását, akik az életnek csupán ezt az egyetlen vetületét látják, hajhásszák, hanem — únja. S mivel érdeklődésének egyetlen tárgya, a metró, makacsul vesztegel, játékok csinál mindemből, kacagató, tisztá, gyermeki játékok: a felnőttek nyilvánvaló ocsmány-ságaiból is. Orránál fogva vezeti a szatírt, nevetségessé teszi a férfifaló özvegyet, közben fertelmes trágárságokat mond, hogy meghökkantse mindazokat, akik ezeket a fertelmeket — élik. Mikor pedig az éjszakában a tobzódás verekedéssé fajul s a „bunyó” kezd infernális méreteket ölteni, olyannyira, hogy szinte a fasizmus és a háború szellemét idézi már, mikor tetőpontra hág az izgalom, Zazie elalszik. Álomba zuhan, mert a valóság már akkora örület, olyan unalmasan és egyértelműen gonosz, hogy már játékok sem érdemes csinálni belőle. Nagynénje karjaiban szunnyad akkor is, amikor megindult végre a metró, alszik, nehogy elveszítse utolsó illúzióját a felnőttek világából. Csak akkor ébred fel, amikor a pályaudvaron feldobják a már mozgó vonatba, mint

valami elfelejtett csomagot. Felébred s a korareggeli fények kiábrándító józanságával vall az átjátszott, agyonbolondozott napokról: megöregedtem...

Queneau mérhetetlen utálkozása s egyben önmarcangoló fájdalma fejeződik ki Zazie búcsúfintorában: Párizs, te gigászivá dagadt Szodoma, akít csak „éjszakai életéről” ismernek az összekacsintó idegenek, hány mosolyod, arcod hány vonzó vonása marad rejtve emögött a ledér lárva mögött! Mert mit sem lát belőlük az, aki csupán éjszakai sminkedre kíváncsi. Pedig az Eiffel torony magasságából kitarulkozó, páratlan panoráma, a Notre-Dame meghökkentő méretei, a Louvre kincsei is mind te vagy. Történelmed és jelened, pezsgő irodalmi és művészi életed, éhező zseniket, vakmerő kísérletezőket lázba hozó levegőd, a Szajna karcsúsívó hídjai megannyi terra incognita még benszülőltt-jeid zömének számára is, akik épp oly közönyös arccal, üres nemtörődomséggel mennek mellettük, ügyet sem vetve rájuk, akár a sztrájk miatt vesztegelő metró lejáratainak vasrácsa mellett.

Doukipudonktan — evvel a szó-kígyóval kezdődik a regény is meg a film is. Így, fonetikusán szerepel a regényben, ami franciában különösképpen groteszkül hat. Mert így kellene írni: D'ou qu'ils puent donc tant? — és azt jelenti: „Mitől büzlenek annyira?”... Queneau humora — mint ez a kis példa is mutatja — legtöbbször szó-humor. Mivel pedig a film vizuális műfaj, természetesen transzponálni kellett sok mindent, a szócsavarást groteszk jelenetekké, a csúfondáros kiszólásokat torz fintorokká s a szavakkal felvázolt zürzavart érzéletesen lázálommá. Nehéz, szinte megoldhatatlan feladat. A rendező: Louis Malle kitett magáért, megkísérelte a lehetetlent és nem is minden siker nélkül! Felhasználta hozzá a filmtechnika minden lehető és lehetetlen trükkjét, vívmányát, pazar és színhív kolorittal fotografálva. Adott belső-felvételt és panorámát, elszűtött minden elszűthető queneau-i ötletet, sziporkázó szellemességet, nyelvöltögető csibészkedést. Nagy sikerrel alkalmazta például a film őskorából ismert „ugráló” stílust a lehetetlen helyzetek jellemzésére, vegyítve ugyancsak ismert ősi bőrleszk elemekkel, primer helyzetkomikummal, megszöve, borzozva modern és vaskos bemondásokkal.

Minden elismerés a kísérletezőé! Akkor is, ha a produktumon érződik a laboratórium szaga s még „emberi fogyasztásra alkalmatlan”. Mert új, járatlan csapáson indult el és mert minden kezdet nehéz. Többször megállapítottuk már, hogy a film nem valami lefényképezett irodalmi műfaj: dráma, novella, regény, hanem önálló művészi alkotás. Nos, Queneau művének még nem született meg a filmbéli megfelelője. Mert újítás ide, merész útkeresés oda, a mozidarab nem fejtörő rejtvény, hanem szórakozás. Már pedig vibráló sziporkákat, szüntelenül váltakozó gageket nézni s mindig a „mögöttes” értelmet látni, mert voltaképpen sosem az történik, amit a néző látni vél, iszonyúan farszto... Lehet, hogy a párizsi publikum. többet ért meg s így „mélyebb értelemben” mulat önnön rovasára az orrára koppanó fricskákon, ám az idegen közönségtől mégsem várható, hogy minden utalást „egyből” megértsen.

Ez utóbbi nehézségen lehetett volna valamelyest enyhíteni. Általában nem vagyok barátja a darab elé vetített, előzetes kommentároknak, ezúttal azonban mégis helyénvaló lett volna. Valami kis előljáró magyarázatot kellett volna írni Bajomi Lázár Endrével, aki mind Párizsnak, mind pedig Queneau-nak kitűnő ismerője, annyit csak, mint amennyit annak idején a Nagyvilágban írt... Akkor talán, miután a nézőt illetően „sínre tették”, más szemmel néztük volna az egyébként kitűnő és nehézségei ellenére is mulattató filmet és többet is kaptunk volna tőle. *(Bitei Lajos)*

A KEGYELEM REGÉNYE — KÖLTÖTT LEVELEKBEN. Nikodemus bar Nikodemus rabbi egyre keserűbb, egyre fojtottabb hangon írja leveleit volt mesteréhez, Justushoz. Ruth, a lánya beteg, gyógyíthatatlan, s ez a tudat mindent átszó, mint valami gyilkos háló. Megfertőzi a Szanhedrin és a Nagy Tanács üléseit is, ott kísért a viták és szóváltások közben, legfőképpen pedig a nap üres óráiban. Justusnak sem tud másról írni, ünos-untalan erre térnek vissza gondolatai: „... tehetetlenül nézi azt, hogy a betegség hogyan emésztí a legkedvesebb lény testét — ez valami olyan, amibe belenyugodni lehetetlen!”

S a hétköznapok mégis vad szürkéségükkel mintha el akarnák tiporni Nikodémus utolsó kétségbeesett reményét is.

De ekkor megzavarja valami a hétköznapok monotonitását. Látszatra nem nagy ügy, Nikodémus épp csak, hogy felfigyel rá. Egy próféta jár a pusztában és kereszettel: Zachariás fia, János. „Ki vagy?” — kérdik tőle, és János Izaiás szavaival válaszol: „A pusztában Kiáltó Hang vagyok...” Nikodémus is elmegy, felkeresi a prófétát Jordán melletti táborhelyén, hogy meghallgassa. S János jövendöl a népnek, jövendöl Valakiről, aki eljön. Szavai szinte sisteregnek a levegőben, mikor a bűnbánatról szól, s ajka megremege, a távolba néz, különös elérzékenyüléssel szól, amikor az Eljövendőről beszél. És ekkor — számol be Nikodémus az ott töltött délutánról — „észrevettem, hogy tekinete nem rám volt irányítva, hanem valakire, aki közvetlenül mellettem állt, és azt is észrevettem, hogy a próféta ajkát nem harag szorította össze. Ellenkezőleg remegni látszott az, a legmélyebb megindultságtól. Megfordultam, hogy lássam, kire néz így. A magas, sőtéthajú Ember, aki mellett elhaladtam, most mellettem állt. Olyan arca volt, amelyet nem lehet elfelejteni. Egy olyan valakinek az arca, akivel az ember már valaha találkozott, csak nem tudja hol és mikor. Mit mondhatnék erről az arcról?... Úgy látszott, mintha minden emberi arc jóságos pillantása az ő pillantásában összpontosulna. Lassú léptekkel ment János felé és János jött őfelé. Amikor épp szembeérték egymással, a próféta megállt. Tompított, mély remegő hangon azt mondta:

— Tehát itt vagy?...

Lehajolt, mintha térdre akart volna esni. De a közeledő gyorsan hozzálépett és megfogta János vállát.

— Jövök, hogy általad megkereszteltessenem...”

Nikodémus még gyanútlan. De ez a perc az, mely eldönti egész további életét. Még nem tud róla, hogy kit is látott, de már ott rezeg gondolatai mögött az a nagy kérdőjel, melyre oly sokáig keresi majd a választ.

Nikodémus alakját ismerjük az evangéliumból. Ő az, aki éjszaka keresi fel Jézust, hogy tanításáról kérdezze. Ebből a bibliai alakból formálja meg az író, *Jan Dobraczynski* regényének, a *Nikodémus levelei*-nek főhősét, s a törvényeket, előírásokat, parancsolatokat pontosan betartó farizeus vívódásaiban keresi a választ a mai hívő ember egyik legnagyobb kérdésére: segít-e Jézus, amikor látszólag nem hallgatja meg kérésünket és nem tesz értünk csodát? Nikodémus Ruth meggyógyítását várja Jézustól, kezdetben csak ezért csatlakozik hozzá, ezért keresi fel a csodatévő Mestert. Azonban óhatatlanul másra terelődik a szó: Nikodémus döbbenet ismeri fel, hogy Jézus szemében nem a csoda a lényeg, hanem valami egészen más. És ez a regény: ennek a valaminek a keresése, kutatása. Nikodémus maga sem veszi észre, hogy amíg egyetlen gondolatától hajtva, Ruth csodás gyógyulásában reménykedve egyre a Mester nyomában jár, a lelkében valami más is történik.

Ruth meghal. Az iszonyú betegség felemészti az ifjú testet, mintha nem is járna Palesztina tájain a csodatévő Mester. Nikodémus első fájdalomából ocsúdva, most ismeri fel először: valamivel hozzáláncolta már magát Jézushoz. „Most már számomra teljesen közömbös, hogy látom-e még Őt, vagy nem... És mégis hevesebben vert a szívem, amikor János, Zebedeus fia jelent meg házamban. Gyűlölnöm kellene még az emléket is mindannak, ami azzal az idővel kapcsolatos, amikor úgy jártam a Mester után, mint egy néma koldus, aki irgalomért könyörög. Ennek ellenére János a jövetelével örömet okozott nekem.” S bár ekkor még azt hiszi, csak a megszokás és valami furcsa rögeszme készíti arra, hogy tovább haladjon az eddigi úton, és nem fedezi fel Krisztus kegyelmét, mellyel elárasztotta őt, mégis már maga Jézus működik benne.

És ez az író válasza a kérdésre: Krisztus mérhetetlen kegyelmének és szeretetének áradása, mellyel észrevétlenül, hangtalanul nem csak Nikodémus, de ezek és ezek lelkét formálta és formálja át. Nikodémus útja azonban még hosszú: vívódásai és problémái egyre kegyetlenebb tűzbe szorítják. Vívódásaiban ott vívódunk mi is, problémái a mi problémáink: a mindent odaadó Szeretet oktalansága és vonzása teremti Nikodémusban a legmélyebb konfliktust.

El kell égnie, hogy valóban Jézusé legyen, meg kell hálnia, hogy élhessen: átmegy a legsötétebb éjszakán is. Jézus meghal a kereszten. „Soha nem fogom elfelejteni azt a látványt, amikor kiáltozva haldoklott a szegényfán. Amikor pedig levettük őt a keresztről, vértől és verejtéktől ragadósan, hogy legalább megmossuk, ahogyan megmossák még a legszegényebb hívő holttestét is, mielőtt sírba teszik. Nem halt meg mosollyal az arcán, mint egy görög bölcs... A kinhalál vergődésének szennyében raktuk le őt a sírba és gyorsan, mintha szegénykezmenék, — ráhengerítettük a követ. És mindezek után még odajöttek a Szanhedrin emberei és rátették a pecsétet... Így vált semmivé az irgalmasság bizonyosságátéle. Ő meghalt egy igazságért, ami azonban nem bizonyult igazságnak.” Ez már a legmélyebb pont. A teljes kétségbeesés, a teljes értelmetlenség útjain járva kell Nikodémusnak felkészülnie a nagy ünnepre, az első pünkösdi napjára.

Jan Dobraczynski pontos és fegyelmezett művész. A hatalmas anyagból, mely rendelkezésére állt, ki tudta választani a lényegest, a fontosat: nem akar teljes képet adni a megváltás drámájáról, csupán egyetlen kérdésre keresi a választ. Így alkot a könyv — egy fiktív levélgyűjtemény formájában — szinte kitalálható és plasztikus képet a Jézus korabeli zsidó társadalomról. Irodalmi jellemekké formálja az evangéliumi alakokat, Jánost és Pétert éppúgy, mint Kaifás vagy Júdás figuráját. Megcsap a Szanhedrin légréte, ott járunk Jézussal a nyomorékok között, kirajzolódnak a korabeli farizeus körök jellegzetes összejövetelei s megjelenik Palesztina időben és térben oly sajátos atmoszférája: a római légiók nyomása, a Messiás-várás bizonytalansága, a Jézus alakja körül kialakuló viták. Nem tudjuk elfelejteni annak az éjszakának forróságát sem, mely Keresztelő Szent János fővételével zárul, a lelkekben izzó gonosztságot és a lelkek mélyén megbúvó retteget, a bűnt, a kegyetlenséget és a meghasonlottságot. Történelmi mivoltukban is döbbenetesen élők Dobraczynski figurái. De a legforróbbá mégis a megváltás nagy drámájának megelevenedésekor válik az író hangja; itt egyszerre mintha önnön személye is szerepet kapna, az ő szíve is ott dobog a sorok mögött, míg lélegzétviasszafojtva kísérjük Jézust utolsó útján a Golgotáig.

Jan Dobraczynski az élő lengyel irodalom egyik legkiemelkedőbb alakja, könyvei már a százezres példányszámot is meghaladják. Regényeiben és novelláiban a mai ember kérdéseire keresi a választ az evangéliumi és az őskeresztény multban, az evangéliumi tanítás tükröképét kutatja a XX. századi társadalomban. Legnépszerűbb írásai a zárt tetralógiát alkotó bibliai tárgyú regényei. E tetralógia harmadik kötete a *Nikodémus levelei*, hazájában is Dobraczynski legnépszerűbb alkotása. 1960-ban jelent meg a könyv tizedik kiadása s már több nyelvre lefordították; irodalmi életünk nagy gazdagodását szolgálta tehát az Ecclesia kiadó, amikor a magyar olvasóhoz is eljuttatta Dobraczynski művét.

A fordítás *Orzelski Stanislaw* és *Balogh Erzsébet* munkája. S bár Dobraczynski szélesen hömpölygő, tolsztoji stílusa nem egyszer megtörik a magyar fordításban, végre mégis izelítőt kaptunk a huszadik század e nagy szellemének munkásságából. (*Pályi András*)

LITURGIKUS ÉNEKEK MAGYAR SZÖVEGGEL. 1963. december 4-én kihirdették a második vatikáni zsinatnak a szent liturgiáról szóló konstitúcióját. A konstitúció messzemenő engedményeket tesz a liturgia keretében a népnyelv javára. A 36. pont szerint a népnyelv helyet kaphat „elsősorban az olvasmányokban és a néphez intézett szövegekben, néhány könyörgésben és énekekben...”, (imprimis... in lectionibus et admonitionibus, in nonnullis orationibus et cantibus...); az 54. pont szerint pedig „főképpen olvasmányokban és az ünnepi könyörgésekben és a helyi szükséglet szerint a népre tartozó részekben...”. (praesertim in lectionibus et oratione communi ac, conditione locorum, etiam in partibus quae ad populum spectant...).

Ezen engedmények szerint a népnyelvű éneket a szentmise keretében két csoportba oszthatjuk: a pap, illetve az asszisztencia éneke és a hívek éneke.

A hívek éneke lehet a mi eddigi megszokott népénekünk, amelynek a liturgiában való alkalmazását a konstitúció 118. pontja megengedi; vagy lehet

új ének, amelynek szerzésére a konstitúció 121. pontja buzdítja az egyházi zenészeket és amelynek szövegéül főleg a szentírást és a liturgikus szövegeket ajánlja.

Több problémát vet fel azonban a pap és az asszisztencia népnyelvű éneklése. Erre az eddigi rendelkezések alapján a latinritusú egyházban alig volt példa s így nem is alakult ki általános gyakorlat. Nagyon fontos tehát, hogy mielőtt a zsinatnak ezzel az engedménnyel élénk, megfontoljuk az elveket, meghatározzuk a dallamokat, amelyek szerint a pap vagy az asszisztencia a liturgikus recitativ szövegeket magyar nyelven éneкли.

Itt több lehetőség adódik.

1. Alkalmazzuk a magyarra fordított liturgikus szövegeket szolgáiban a latin szöveg gregorián dallamára.

2. Ahol évszázadokra terjedő hagyományaink vannak (például a Passió magyarnyelvű éneklésében), tartsuk meg azt.

3. Vegyük alapul görögkatolikus híveink dallamait, hisz ők közel évszázada énekelnek magyarul liturgikus szövegeket.

4. Tanulmányozzuk protestáns magyar testvéreink liturgikus dallamait. Ők a barokk kor zamatos magyarságához igazították a hagyományos katolikus liturgikus dallamokat.

5. Kiadás előtt állnak sirató és egyéb, népi szertartásos recitativ dallamaink. Mások összegyűjtve hozzáférhetők. Ezek alapul szolgálhatnak alkalmas, patinás magyar dallamoknak liturgikus használatra való összeválogatására.

6. Végül mindezek szellemében alkothatunk egészen új dallamokat, amelyek magukban egyesítik a gregorián komoly áhítatát, népzeneink magyar jellegét és a mai kor zenei igényeit.

Akár melyik szempont kerül előtérbe, óvakodnunk kell az olyan szélsőséges megoldásoktól, amelyek méltán kiváltják a kívülről jogos kritikáját. Ezért alig tartjuk elfogadhatónak a gregorián dallamok szolgai alkalmazását magyar szövegre. A két nyelv közötti lényeges különbség ezt csak nagyon okkal-móddal teszi lehetővé. Ugyanígy szélsőségesnek látszik valamely közismert, tréfás, világi népdal szoros alkalmazása liturgikus szövegben.

Az elvek rögzítése után fölmerül még a kérdés: minden liturgikus műfaj (oráció, lektció, evangélium, stb.) számára egy-egy dallam legyen vagy több? Egyszerű legyen az vagy díszesebb?

Tekintetbe véve a papság különböző zenei képességét, célszerű volna minden műfaj számára meghatározni egészen egyszerű és fokozatosan bonyolultabb, díszesebb dallamokat. Természetesen korlátolt számban és mérsékelt kereten belül. Miként a gregoriánban, úgy a magyarban is más legyen a dallama az orációnak, más a lekciónak, más az evangéliumnak, stb.

Célszerű volna mindezt egy széleskörű, az ország egyházzenészeiből és liturgikusaiból álló összejövetel keretében megtárgyalni, az ott leszűrt elvek alapján készült magyar liturgikus tónusokat pedig hosszabb időre, kipróbálásra közrebocsátani, és huzamosabb használatból leszűrt tapasztalatok alapján készítenő statisztika szerint a bevált dallamokat véglegesnek elfogadni, a be nem valókat pedig eljteni.

Hasonló módon volna célszerű eljárni a fordításra kerülő szövegek meghatározásánál és a kijelölt szövegek stílusos, magyar és korszerű fordításának elkészítésénél. (Szigeti Kilián)

JEGYZETLAPOK. (A nyolclábú ló.) A lónak négy lába van, de föltehető, hogy ha nyolc lába lenne, gyorsabban tudna futni.

Tudomásom szerint ennek ellenére sem jutott még eszébe akár csak egyetlen agrónomusnak is, hogy áttérjen a négylábúról a nyolclábú lovak tenyésztésére.

Az irodalomban ez is egészen másként van. Ott egyes teoretikusok állandóan a nyolclábú lovat kéri számon rajtunk.

Azon a címen, hogy az hasznosabb lenne.

Ami egyébként korántsem olyan biztos. (r. gy.)

Felelős kiadó: Saád Béla

K. J. Budapest. — Olvasónk nem érezte kielégítőnek legutóbbi egyik szerkesztői üzenetünket, amelyben egy másik olvasónk kérdésére válaszoltunk a halotthamvasztás ügyében. Sajnos azonban az ott leírtaknál többet mi a kérdésben nem mondhatunk. A *Vigilia* nem egyházi hatóság, hanem csak egyszerű katolikus sajtóorgánium, amely nem vállalkozhat többre, mint hogy a felmerülő problémákkal kapcsolatban tárgyilagosan tájékoztassa olvasóit a mindenkori adott helyzetről. Mindenesetre, ha ezt a helyzetet néha ellentmondásosnak érezzük, akkor ne feledkezzünk meg arról, hogy az egyház helyzete általában ellentmondásos. Az egyház hitünk szerint egyidőben isteni és emberi intézmény, kegyelmi közösség és jogi szervezet. Ez utóbbi minőségében pedig osztozik a hozzá fogható más emberi társulások sorsában: jogi normái időnkint megmerevednek, lemaradnak az állandóan mozgó és változó élet követelményeihez képest. Ez mindig így volt az egyház történelme során és így is lesz. Különösen a nagy korfordulók idején. De éppen az bizonyítja előttünk életképességét és természetfölötti jellegét, hogy minden olyan kérdésben, ami nem érint lényeges, kinyilatkoztatott igazságokat, csupán azok alkalmazását a mindenkori helyzetnek megfelelően, igazodni tudott a kor követelményeihez. Persze ez az alkalmazkodás nem mehet egyik napról a másikra, és nem követheti azonnali gyorsasággal a hívek egyes kisebb csoportjainak helyi jelleggel fölmerülő problémáit. Márpedig, hogy a konkrét kérdésnél maradjunk, a halotthamvasztás még a magyar katolikus hívek többségének sem elsőrangú problémája.

Annál többeknek problémája (a hozzánk érkező levelek tanúsága szerint is) az a kérdés, amellyel a levélíró által ugyancsak kifogásolt januári „A kis út” cikkünk foglalkozott. Itt azonban nem a szigort, hanem éppen ellenkezőleg a cikknek szerinte túlságosan „engedékeny” hangját kifogásolta. Persze könnyen el lehet képzelni, hogy másvalaki, aki a házaseset problémáival küszködik elsősorban, éppen fordítva, azt írhatná, hogy legyen csak szigorú az egyház a halotthamvasztás kérdésében, de tanúsítson több megértést az ő nehézségeivel szemben. Emberi természetünkéből folyik, hogy mindig hajlamosak vagyunk a szigorúságra az olyan kérdésekben, amelyek nem a mi bőrünk-re mennek. Nem akarunk most itt az említett cikkben tárgyalt kérdésekkel ismételtelen foglalkozni. De megnyugtathatjuk olvasóinkat, hogy a cikkben semmi olyan nem volt, ami a „hittel és erkölccsel ellenkezőnek”. Ezt a cikkíró személynél túl, a *Vigilia* hivatalos egyházi jóváhagyása is garantálja. Az írás hangvételében sem különbözött (inkább tartózkodóbb volt) azoktól a tanulmányoktól, amelyekben a világ vezető teológiai folyóiratai foglalkoznak ezzel a sokrétű és egyáltalán nem egyszerű problémával. Cikkünk egyébként sem a teljesség igényével íródott. Egy konkrétan feltett kérdés kapcsán, csupán arra kívánt rámutatni, hogy a kérdést ilyen szellemben is meg lehet közelíteni. És tegyük hozzá, hogy ez a fajta megközelítés ma már meglehetősen általános a mérvadó teológusok körében. Ne felejtjük el ugyanis, hogy bár az egyház feladata (és e feladat elől nem is térhet ki), hogy megszabja azokat az erkölcsi normákat, amelyek szerint élnünk kell, az ítélet egyedül és kizárólag Isten számára van fenntartva és Ő mindenkit a saját körülményei, adottságai és lelkiismerete szerint fog megítélni. Olvasónk leveléhez pedig talán még csak annyit, hogy téved a levele végén felállított párhuzamban. A keresztény házasságban élők helyzete ugyanis alapvetően és lényegesen más, mint a házasságon kívül élőké.

„Egy jóbarát.” — Azt írja olvasónk: „Ma — sajnos — mind gyakrabban alakul ki szerelmi kapcsolat házasság emberek és harmadik személyek között. Igen gyakran családok szétbomlása és polgári házasság az eredmény.” Majd elmondja, hogy két ismerőse között alakult ki ilyen kapcsolat. Kettőjük közül a magános fél „becsületes, vallásos lány”, aki azonban most már imádkozni sem tud rendesen, mégpedig „becsületességéből”. Tudja ugyanis, „hogy minden imádságot jószándékkal, lemondással kellene kezdenie, és ezt nem tudja meg-

teni. Inkább nem kér semmit". Olvasónk tanácsot kér, hogy mit javasoljon neki és kérdezi, hogy: „általában, mit imádkozzanak azok, akiket nem futó kalandvágy, hanem igazi emberi szerelem szakított el az Istentől (a futó kalandból könnyebb visszatérni, mégis ezek a kalandra vállalkozó lelkek a könnyebbek, és az előttem levő lélek az értékebb, a szebb)? Mit tehetnek ezek, ha nem tudnak lemondani arról a — földi értelemben vett — boldogságról, amit nem ilyenek szerettek volna megtalálni?”

Itt persze könnyű lenne azt válaszolni, hogy az ilyen kapcsolat nem véletlen szerencsétlenség, amibe akarata ellenére csöppen bele valaki, hanem lassan kialakuló folyamat, és aki igazán becsületes és vallásos, annak már az első bizonytalanul megtett lépéseknél tudnia kell, hogy hová vezet az út, amelyre lépett. Ezt a mondatot azonban csak figyelmeztetésül mondhatjuk el, vagy írhatjuk le azok számára, akik hasonló helyzetbe kerülhetnek. Ha már, mint az adott esetben, megtörtént a baj, akkor csak az evangélium szellemében járhatunk el, amelyet Krisztus Urunk fejtett ki félre nem érthető módon a tékozló fiúról szóló példabeszédében. Olvasónk is így járt el, amikor arra biztatta ismerősét, hogy legalább valami semleges célért imádkozzék rendszeresen, a békéért, a zsinatért, vagy akármi másért, csak hogy a lelke ki ne száradjon és a kapcsolatot Istennel ne veszítse el. Az adott helyzetben ez látszik a legésszerűbb tanácsnak. Legföljebb még csak azt lehetne hozzátenni, hogy érdemes lenne elgondolkozni azon, hogy vajon az a bizonyos „becsületesség”, amely állítólag akadály a kérő imának, valójában nem gógót takar-e, amire mindnyájan hajlamosak vagyunk egy kissé. Az ember gyarló természetéből folyik, hogy nemcsak bűnt tud elkövetni, de tartósan bűnös állapotba is kerülhet, amiből nincs ereje kiemelkedni. De ha megvan benne az alázat, hogy ezt az állapotot tudomásul is veszi, akkor minden konkrét kérés nélkül is együtt tud imádkozni a bibliai várossal. A Miatyánkknak talán leglényegesebb mondata ez: „Legyen meg a Te akaratod.” Amíg valaki ezt rendszeresen el tudja mondani, addig nyugodtan bízhat benne, hogy a legkiütalanabbnak látszó helyzet is végül a számára legmegfelelőbb módon fog megoldódni. Maga az Úr Jézus biztosított bennünket arról, hogy az Atya nálunknál sokkal jobban tudja, hogy mire van szükségünk. Tehát nyugodtan hagyatkozhatunk rá.

„Tiszta lélekre vágyom.” — Levele alapján az a benyomásunk, hogy ön is hajlamos kissé az aggályosságra. Már pedig — mint azt már több ízben kifejtettük ezeken a hasábozon —, aki hajlamos rá, annak rendszerint ezt az aggályosságot kell a legveszélyesebb kísértésnek tekintenie. Véleményünk szerint gyónásai szabályosak, megfelelőek és természetesen érvényesek voltak. Egyébként, ha van egy olyan gyengeségünk, amelyenről levelében beszámol, attól nem úgy tudunk könnyen megszabadulni, hogy túl sokat foglalkozunk vele, és szinte dédelgetjük, hanem úgy, hogy igyekszünk minél kevesebbet gondolni rá. Az ilyen fajta kíváncsiszkodást akkor kell leküzdeni, amikor jelentkezik, de utána nem szabad törődni vele.

É. J. Pakod. — A misebor javításával kapcsolatban jelenleg érvényben lévő egyházi rendelkezések azok, amelyeket az ön által is idézett Radó Polikárp-féle *Enchiridion Liturgicum* közöl. A latin szövegben szereplő nádcukor elnevezés mindenféle ipari úton előállított cukorra, tehát a répacukorra is vonatkozik, hiszen a vegyi összetételük teljesen azonos. E pillanatban a javítás egyetlen megengedett módja, a valódi és tiszta borpárlat hozzáadása. Az igaz, hogy a borpárlat önmagában érvénytelen anyag, minthogy azonban teljes egészében borból készült, a borba visszakeverve, nem szerepel benne idegen anyagként. Másfajta szesz használata éppúgy nem megengedett, mint a cukoré.